

Halasi Zoltán

Szentföld, 1099

Himnusz

*Ó, mindenség királya, királyok mindene,
a szerzetesi pálya, a pápa istene,
kit a kereskedő fél, a kézműves imád,
a lovag benne bíz és neki küld imát,
a pór vigasztalója és menedéke ő,
tőle vár segítséget, amikor szül a nő,
istápjja a betegnek, a végső szalmaszál,
mielőtt haldokolva a nemlétebe leszáll,
javulásunk forrása, az irgalom helye,
csak hozzá könyöröghet szegény bűnös feje,
mindannyiunkról döntő bírói hivatal,
lelkünk elébe járul, akar, vagy nem akar,
kijelölt úti célunk, fagyos úrbeli fény,
a megsemmisüléssel szembeszálló remény,
az ember ismerője, aki vesébe lát,
világ uralkodója, uralkodó világ!*

Ostrom

*Éheztiünk embert ettünk
Kis híján szomjan vesztünk
Kutakat befedték Jószágot elették
Falakra kiálltak Szarral hajigáltak
Az ostrom három hónapja alatt
Százmillió nyilat lőtt ránk a nap
Zacskókban fityegett a bőrünk
Már senki sem félt tőlünk
Madárijesztők hosszú karón
Kútmély szemgödör hegyes karom
Lepra vérhas idegláz*

*A halál csak egy ugrás
Előtte bűnletélel körmenet
Mezítláb mindenki megy
Te Deum Ave Maria
és csodát tesz Isten Fia
Jeruzsálem a délibáb
nem tarthatja magát tovább
A győzelem egy ugrás*

Dies irae

*Egy test vagyunk egyetlen karddal
Kardal arkangyali zeng alázatot
Akár az állatot öltek le minket
Engedd Urunk útjára igazságod
Vágott virágot tűzni toronyra
Aranyba mártott liliomunkat
Munka tengersok semmi érted
Vértet könnyűvé tesz örök élet
Véred a vériünk itt folyt itt folytál
Oltár a testiünk neked ajánljuk
Vágjuk a pogányt válogatatlan
Lábatlan törzs lövellő torok
Sikátorokban rakáson végtagok
Szétszabott férfiak nők hevernek
Ölelnek élők nyakunkra fonódnak
Összenyomódnak vagy agyonverődnek
Erődnek hála kard aprít ló tapos
Habos vériük mossa térdünk
Nem féliünk
Nem fériünk gyereksokaságtól
Gátol haladásban szülők teteme
Temérdek arab kómában
Zsinagógában zsidó máglyarakás
Hullaadás sivalkodás
Hasfelhasogatás belekben dénár
Fényár a templomhegyen
Egyen ezüstlemez-borítás udvaron
Barom aki nem visz belőle most
Fost rejt tócsákban sziklaszentély
Bent éj arany nappallá téve
Kévemód fekvő holtak*

Forgat gyomrot fiúáldozat helye
Feje Izsáknak sziklára itt hajlott
Kardot vissza hüvelybe
Helyben talált bak levágva
Málha számárra menthetőt mentsük
Kincsük nagy körforgása zarándokutunk
Urunk sírodnál adunk sírova hálát
Kék párad fényoszlop ég nem éget
Téged lobog a gyertya
Portya a testiünk körforgásod
Járod éhes zarándokutad

Tóth László

„Régi ember új környezetben...”

Közelítések, futamok

A természet bölcsessége

A természet talán még őrzi Isten bölcsességét. Az ember már kevésbé. És mindent elkövet, hogy a természetben is megszüntesse azt. Hogy ilyképp emelje föl magát az isteni fölé. Miközben, ha észreveszi is, igazából mit sem törődik azzal, hogy így tulajdonképpen magát szünteti meg. Mert az isteni megszüntéssel bennünk megszűnik az ember(i) is. Hiszen azt Istentől kaptuk, s amit magunkban emberinek tudtunk, igazából az volt bennünk a kapocs az ember és az isten(i) között. (*Izsa, 120920*)

Kis trakta az egyensúlyról

A természet bölcs. Az egyensúly bölcsé; annak bölcsessége az övé.

A természetben, illetve a természettel élni: bölcsesség.

A bölcsesség: egyensúly. (*Izsa, 120919*)

Kis trakta a gyilkolásról

(A *Halottaskönyvhöz*)

Azt mondják a kegyetlen emberre: állat.

A gyilkos indulatúra, a hidegvérű gyilkosra: szintén.

A különös kegyetlenségre ezt: állati.

Az ellenőrizetlen ösztönökre is ezt.

Mindez azonban, bár elsőre érezni és érteni lehet e minősítés logikáját, tévedés.

Az állat ugyanis nem gyilkol ok nélkül. Zsákmányt szerez, hogy éhségét csilapítsa (lásd: tápláléklánc), az isteni Gondviselés világteremtő és világszervező erejétől neki rendelt szerepének eleget téve, s élete mentésére is mindent elkövet. De sok mindenből nem öl (pl. féltékenységből), mint az ember, s nem tudok köztük ámokfutóról sem (az emberek közt ellenben egyre többről hallani). Nem kegyetlenkedik az áldozatával (főleg nem öncélból, talán csak a macska kivételével, amikor játszadozni kezd áldozatával, hogy édesebb legyen annak vére), nem statuál példát, nem öl büntetésből, nem töri a fejét különféle gyilkolási módokon, egyszerűen teszi, amit – ismétlem – a természet (Isten teremtető hatalma) belekódolt, ennyi. Nincsenek hadieszközei, nem ismeri a halálbüntetést, nem talált föl semmilyen gyilkos vagy kivégző eszközt.

Az állat öl, de rendszerint nem gyilkos.

Gyilkos csak az ember. (*Dsz, 130202*)

Móricz mint nő

Veres Péter olvasónaplóját lapozgatom az 1970-es évek első feléből. Történetesen ezt a bejegyzést: „*Nemrégiben ezt írtam: Móricz Zsigmond – él. Most utánajegyzem – ahogy a java írásait újraolvasom, Móricz Zsigmond – nő.*” No, ezt eddig nem tudtam – torpanok meg olvasás közben –, mindenre gondoltam volna, csak erre nem. Vagy akkoriban derült volna ez ki, Veres olvasói feljegyzései idején? Móricz halála után jó néhány évvel? S hogyan? A szövegeiből? Különleges lélektani s egyéb eljárásokat alkalmazó (szöveg)elemzésekkel? Azután még egyszer elolvastam a feljegyzést, és elkezdtem gyanakodni. Lehet, hogy mégsem erre gondolt Veres? Lehet, hogy Móricz Zsigmond mégsem nő? Hátha egyszerűen csak arról van szó, hogy minél többet olvassuk Móriczot, a szemünkben annál nagyobbak, annál nagyobb írónak tűnik? Hogy minél többet olvassuk a java írásait, a szemünkben egyre jobban megnő? Vagyis, mégsem nő tehát Móricz, csak nőttön-nő, csak a jelentősége növekszik a múlt időben – nyugtázom. Amitől, legalábbis bennem, újra helyreáll a világ rendje. (*Izsa, 130121*)

A regény igazi tartalma

Még mindig Veres Péter. Azt írja egy helyt, az angol romantika óriása, Walter Scott, a világirodalom elsőnek mondott történelmi regénye, a *Waverley* szerzője kapcsán – de például kinek a gyermekkorán ne száguldott volna végig az ő Ivenhoe-ja, Oroszlánszívű Richárd bátor s tiszta lelkű lovagja –, hogy „a regény igazi tartalma az ábrázolt valóság”. Én azonban ezt másként gondolom. A regény igazi tartalma ugyanis az, hogy – bármily furcsán hangzik – regény. Amely ugyan tartalmaz valóságelemeket, sőt azokból különböző, általában azonban korlátozott mértékben építkezik is, s talán még ábrázolni is igyekszik ezt-azt, a valóság az, hogy a regény – nem a valóság. Még a tényregény sem a valóságot adja vissza, hanem az író látásmódját, képzeletvilágát – azt, hogy az ún. valóság kiválasztott szelete hogyan képződik le az író tudatában, *képzelmében*. Azaz, másképpen mondva, az író látomását valamiről, történetesen a megint csak idézőjelezett „valóság”-ról is. *Látás* tehát a regény, látomás, ahogy minden irodalmi mű, amely megérdemli ezt a minősítést. Röviden: a regény – regény. S a tartalma sem más – esetleg a története, a meséje, a szüzséje –, mint az, hogy regény. Mindössze ennyi, s ennyivel több is, mintha maga lenne – vagy a tartalma – az ábrázolt valóság. (*Izsa, 130121*)

Dante, Veres Péter és az idők múlása

Előző két futamomban úgy vitáztam Veres Péterrel, mintha tagadnám a maga korában kétségtelenül meglevő írói jelentőségét, a 20. század első kétharmadának magyar irodalmában s irodalmi fejlődésében betöltött szerepét. Természetesen olvasni is eleget – legalábbis számomra eleget – olvastam őt, némely írását még kedvvel is (sőt, például az 1937-es *Számadását*, annak Révai-féle első kiadását, ha helyenként távolságtartással is, de még ma is jó olvasnom; mi több, nem kevés általam is hasznosítható tanulság felismeréséhez éppen az ő életpályája,

írói-emberi alkata segített hozzá, s – elsősorban egyik-másik publicisztikai írása, esszéje, gondolkodó opusa (mindenekelőtt a *Jelenidő*, a *Történelmi jelenlét*, s főleg a *Bölcs és balgataq őseink*, valamint a *Mit ér az ember, ha magyar* című köteteiből) – még ismereteim gyarapodását is segítette, világképem és magyarság-, illetve történelemszemléletem alakulását is befolyásolta úgy-ahogy (egyszer talán bővebben is írnom lehetne ezekről). (Így teljes mértékben át tudtam érezni például Tornai József gesztusát is, amikor egy egész kötetnyi verssel, a *Veres Péter-énekekkel* tisztelgett írónk emléke előtt a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján.)

Nem a teljes tudatlanság, s nem is a semmibe vétel vagy a lekicsinylés gőgje állít tehát vele szembe, amikor írásai olvastán, hol itt, hol ott, mindig is felkaptam, s ma még inkább fel-felkapom a fejem. Mint például most is, amikor azon sajnálkozok egyik 1970-es évek eleji feljegyzésében, hogy Dante a *Színjátékot*, az istenit, ezt az „igazi társadalomrajzot” – mondja – nem prózában írta. Mert így, úgymond, „nehézs, a nyelve nyakatekert és bonyolult. Hol bőbeszédű, hol túl tömör: történelmi ismeretek vagy segédkönyvek nélkül az átlagos olvasó számára nehezen élvezhető”.

Khm.

Hogy is van Danténál (természetesen Babits fordításában)?

Például ez, majdnem találomra, a *Huszonnegyedik énekből*:

*„Mikor ifjú az év, mikor lemossa
haját a Nap a Vízöntő vizében;
az éjnek már csak félnap lesz a hossza,
s a dér a földre rajzolatja szépen
fehér nénje képét a dombok alján,
de hamar fölszárad a toll kezében;
a paraszt, kinél fogytán a takarmány,
fölkel, kinéz és látja hófehérben
a tájat: csügged, a fejét vakarván,
házába visszatér, dúl-fúl dühében,
mint kárvallott: »most nem tom' micsinájjak«...”*

Hogyan is hangozhatna mindez prózában ?

Talán így:

Január elején, amikor még egyforma hosszúk a nappalok és az éjszakák, és reggelenként mindent ellep a dér, csüggedten néz szét nagy gondjában a hófehér tájon a paraszt, nem tudván, mitévő legyen, mert már fogytán a takarmánya...

Nos, mit lehet ehhez hozzátenni?

Ezer szerencse, hogy az isteni nem prózában született!

De talán még ezt is:

Üssük fel Veres valamelyik írását (megint szinte találomra), s mondjuk, olvasunk bele a *Gyermekhang* nyitányába:

„Az én otthonom [...] ősztől tavaszig a sut volt, meg a kemencepadka, legfeljebb az asztal melletti lóca. [...] Gyerekek otthona a sut és a dikó, ülőhelyük a kisszék, ebédlőjük a kisasztal. Volt ugyan nekem valami csoszogóm, de csak arra, hogy ne járjak mezítláb

a ház sokszor nedves földjén. *Valamelyik rokonunk nagyobb gyerekeinek ellökött csizmájáról levágták a szárát, kis bocskort csináltak belőle...*” stb., nem kell folytatnom.

Ha mondjuk a még csak harmincas évei derekán járó, 1976-ban született Kati lányomat veszem, akit hadd tekintsek most „átlagos” olvasónak, s akinek olyan-olyan gyermekkori faluélményei is akadnak (egyébként ma is falun él), a fenti, mindössze négy mondatnak legalább a felét nem érti már történelmi ismeretek, kézikönyvek, lábjegyzetek nélkül. Sut? Kemencepadka? Dikó? Kisszék? Csozogó? A ház nedves földje? Bocskor? Tizenegynéhány év múlva pedig, a most hatéves Anna lányom, ha ugyan még kezébe akad egyáltalán Veres Péter *Gyermekhangja*, már a tizedét sem fogja érteni (afféle 21. század eleji panelházi, távfűtéses lakásban cseperedő gyerekként már a kályháról is kiselőadást kell tartanom neki, s a kisszékről sem a sámli, hanem bababútorának egyik darabja jut már eszébe).

Hogy is van tehát ezzel az érthetőséggel? Ami, persze, sohasem magán a szövegen múlik, hanem az olvasóján (annak „irodalmi szocializációján”, ahogy Kukorelly Endre nyilatkozta nemrég az *Irodalmi Jelennek*, mondván, hogy ha az rendben zajlott le, „meg van oldva az élete”, hiszen „a műalkotásokat drogként fogyasztva” egyszerűen „jól fogja magát érezni az életben”), akiben viszont, azaz mindenkor olvasójában a mindenkor szöveg mindenkor teljes mértékben megbízik...

Végezetül pedig:

Veres Péter negyvenhárom éve halott.

Dante, ha jól számolom, hatszázkilencvenkét éve.

Azt biztosra veszem, hogy az isteni *Színjátékkal*, ha eljön az ideje, Anna is találkozni fog.

Veres Péterben már nem vagyok ilyen biztos.

Dante – hallja majd, s fölcillan a szeme.

Veres Péter? Ki is ő? – talán megkérdezi majd.

De az is lehet, hogy meg sem kérdezi.

Miért kellett volna hát Alighierinek prózában? (*Izsa, 130121; Dszerdahely, 130326*)

Inkognitó

Egyik irodalmi folyóiratunk valamelyik későbbi számában egy Inkognitó-blokkot tervez többek közt az írói rejtőzködés formáiról, lehetőségeiről, de persze nem csak arról, s fölkeríttek, esetleg írhatnék én is valamit nekik. Nos, még nem tudom, sikerül-e megfelelnem e megtisztelő kihívásnak; mindenesetre, ha írnék is valamit, az talán a választott írói alteregók világában tapogatózna, az írói személyiség megdőbbszörződésének, vagy éppen egy-egy képzelet szülte személyiségbe, irodalmi alakba történő elrejtésének jeles, vagy éppen kevésbé ismert példái közül venne szemügyre néhányat. A 20. század első felének világirodalmából e tekintetben természetesen a spanyol Fernando Pessoa példája kínálkozik említésre elsőként (de bizonyos értelemben T. S. Eliot – „prüsszentésszerű harci nevet” viselő – Prufrockja is megemlíthető itt), második feléből pedig

talán a lengyel Zbigniew Herbert Pan Cogitója hozható szóba sok társa előtt. Ugyanezen kor magyar irodalmát véve, természetesen Krúdy Szindbádjjával vagy Kosztolányi Esti Kornéljával kezdhető a sor, de bizonyos, megemlíteném az egy-két, szinte tévedésből új kiadása ellenére íróként – s nem csak kabarészerzőként – máig újra felfedezendő Nagy Endre 1920-as évekbeli Lukits Milosát is. De az írói-költői szerepjátékok, inkognitó-próbálgatások, alteregó-választások szinte megszakítatlan sora e klasszikus példaktól egészen a legfrissebbig, Szászi Zoltán tavalyi, felvidéki (szlovákiai magyar?) Zimankójáig ér, vagyis folytatódott az elmúlt század második felében is, és különösen a hatvanas-hetvenes évektől az önkifejezés és személyiségkiteljesítés kedvelt – és sokak által kipróbált – lehetőségét, útját jelentették a magyar irodalomban is. Amire leginkább, egyfelől Weöres Sándor Psychéje, másfelől Kálnoky László Homálynoky Szaniszlója irányította rá a figyelmet a hetvenes évektől, de vele tart rokonságot – s persze Cogito úrral – Tózsér Árpád Mittel Árminja is. Idetartozik az erdélyi irodalomból például a Csiki László „fordította” Al New vagy a Király László által magyarra „átültetett” Al. Nyezvanov a Kálnoky körüli időkből, s (leg?)újabban Bogdán László Vaszilij Bogdanova, de idevehetem Petőcz András kétezres évek eleji Seymour Glassát, esetleg Mecseki Rita Eszterét is (hasonló, elhíresült játék Esterházy Péter Csokonai Lilije is), vagy hogy az immár klasszikussá vált kortárs példákat is említsem: Baka István Szyepan Pehotniját (most, hogy le akartam emelni polcaimról Baka verseskönyveit, döbbenet tapasztaltam, hogy valahogy eltűntek a könyvtáramból! [esetleg csak inkognitóba vonultak?]) és, természetesen, Kovács András Ferenc Lázary René Sándorát. S ha itt tartunk, miért felejtsem ki a sorból a magam, persze, az előbb soroltaknál jóval szerényebb rejtőzködés kísérleteit, álarcpróbáit előbb a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójáról, majd az új évezred elejéről (a Vítészslav Nezvaltól adoptált Abszolút sírását, továbbá Ádámot, valamint legújabb vitatársamat és helyenkénti szószólómat, Alter Egont).

De hogy végre elérkezzem e körülményeskedő s hosszúra nyújtott jegyzetindítóm lényegéhez, könyvtáramban matatva ráakadtam a fentiek szinte senkitől nem emlegetett, általam is teljesen elfeledett társára, Blokházyra a hatvanas-hetvenes évek fordulójáról. És kinél? A mostanság ugyancsak ritkán hivatkozott és idézett – bár e napokban, hetekben, centenáriuma kapcsán egyszer-kétszer mégiscsak föllevenített –, a 20. század második feléből kimagasló, ám ennek ellenére halk szavúnak megmaradt költőnél, Jékely Zoltánál (egyébként fentebb az elioti versalak nevének szellemes jellemzése is tőle való). Ő maga így nyilatkozott valahol „a költött név kalózlobogója” alatt vízre szállt alteregójáról: *„Régi ember új környezetben, új társadalomban; a gyorsütemű változásokkal nem képes lépést tartani. Nálam zsémbesebb és izgágább egyén. Ezekkel a versekkel éppen a felsorolt kellemtlen vonásaira szeretném felhívni a figyelmet, hogy rugalmasabb, megértőbb és béketűrőbb legyen, már csak a saját érdekében is! Mert kiváltságos bánásmódra és kíméletre aligha számíthat.”*

Ami két dolog miatt kívánczított most ide. Egyrészt irigylem Jékelytől a rám is tökéletesen illő Blokházy nevet, legszívesebben eloroznám tőle jövőbeni opusaimhoz, mint annak idején cseh szürrealista kollégája sírását. Hiszen néhány budapesti Alkotás utcai meg Blaha Lujza téri esztendőtől eltekintve

magam is immár negyvenharmadik esztendeje megrögzött panellakóként, blokkháziként élek, s most, hogy az utóbbi években adódott volna néhány alkalmam változtatni ezen, s mondjuk családi házba költözni, végül az utolsó pillanatban mégis mindannyiszor visszariadtam ettől, ódzkodva feladni egy nem teljesen természetes és talán még kevésbé emberi életforma kényelmét, s belegyökerezve valamibe, amitől már nehéz lenne a még hátralevő valamennyi alatt elszakadnom.

Ennél is fontosabb oka azonban iménti Jékelyhez fordulásomnak a hasonmásáról adott jellemzése. Nem ugyanez a „gyorsütemű változásokkal” lépést tartani képtelen „rég ember” vagyok-e egy „új környezetben, új társadalomban”, mint ami(lyen)nek ő gondolta magát az időben, amikor még én voltam a „gyorsütemű változások” egyik szószólója és képviselője? Most meg, néhány évtizeddel később? Nem kellene-e valakinek engem is figyelmeztetnie arra, hogy hiába zsembelek és izgágáskodom olyasmik ellen, ami lényegében már nem az én ügyem, s nem az én világom, s nem lenne-e tanácsos nekem is rugalmasabbnak, megértőbbnek és béketűrőbbnek lennem mindezzel szemben, annál is inkább, mivel – tudva tudom, s ettől mégoly kényelmes inkognitóm sem ment meg – „kiváltságos bánásmódra és kíméletre” magam is aligha számíthatok. Abban viszont nem vagyok biztos, hogy azok, akik oly peckesen ülnek meg ma koruk hintalovát, idővel ugyanúgy nem számíthatnak majd kiváltságos bánásmódra és kíméletre a már sarkukban tolongó nemzedékektől és őket is a helyükből kizáróítani készülő változásoktól, mint ahogy mi sem kaptuk meg tőlük ugyanezt, s Jékelyék sem mitőlünk stb., vissza az időben, talán mindenek kezdetéig.

Hiszen végső soron eddig is így volt, s ezután is így lesz kerek a világ. (Dszerdahely, 130204)

Egy költő „narrálása”

(A *Nyelvkönyvhöz*)

Nem tehetségtelen, de kissé érdemeim felül méltatott (túlkanonizált?) poétánknál olvasom e versindítást: „Elnyúztam már egy csomó cipőt...”, s rögtön el is akadok a versben. Elnyúzni? Költőnk itt bizonytalansággal beszél, hogy ‘elnyútt’, vagyis ‘elkoptatott’ már néhány cipőt (azaz: benne van a korban?), s bár olykor-olykor lábbelinket is nyúzzuk (amikor nem épp a legkíméletesebb módon használjuk), de nem tudok róla, hogy azt ilyen mód el is nyúzhatnánk. S ha bizonyos tájnyelvi értelemben mégis volna a szónak ilyen jelentése, annak, aki e valószínűleg ritka változatot nem ismeri, bizony szótévesztésnek, nyakatekert (takanyekert?) szóhasználatnak, képzavarnak stb. tűnik (tűnhet). Különben sem tudok arról, hogy a magyar nyelv ismerné az ‘elnyúz’ igét; nyúzni általában le szoktunk valamiről valamit (pl. a bőrt), a gúnyánkat, cipőnket viszont elnyújuk, elhasználjuk. De mégis napirendre térnék e jó esetben is problematikus szóhasználat fölött, amikor a költő egy másik szövegének újabb szócsinálmánya ismét elakaszt (nem, nem szóeleménye, annak helye van a versben és a nyelvben, az továbbviszi, gazdagítja, csiszolja, gördülékenyebbé, szellemtelibbé teszi mindkettőt, tehát teljes mértékben a nyelv természetéből fakad, megtermékenyíti azt, nemhogy akár a

legkisebb erőszakot is tenné rajta): „*Lassított teremtetést narrál a jó Isten*” (kiemelés tőlem) – olvasom, s a (vers)mondatot megint nehéz – majdhogynem lehetetlen – értelmezni. Ehhez valószínűleg a narrációból kellene kiindulnom, ami, ugye, ’beszédet’, ’folyó beszédet’, ’elbeszélést’ jelent, de e szó adott jelentése alapján a legnagyobb igyekezetem ellenére sem vagyok képes a belőle képzett ígét értelmezni, amin még az sem segít, hogy a szövegnek tagadhatatlanul vannak humoros felhangjai, ironikus beütései, játékos aspirációi (erre utalnak például a „*sminkelt könnyek utcabálja*–”, vagy akár a „*Keresztbe kasulás*–”szerű, ha nem is minden modor nélküli, de azért úgy-ahogy értelmezhető megoldásai is).

Mindent egybevéve, nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy – mint az elején említettem – kétségtelenül nem tehetségtelen, s már messze nem pályakezdő költőknek versei anyagával: a nyelvvel azért még mindig lehetnek némi gondjai, ami viszont esetenként versei zavartalan élvezetét is ellehetetlenítheti, sőt, súlyosabb esetben magát a versét, verseit is hiteltelenítheti. (*Dsz, 130214*)

Csak az ujjunk...

Arany János írta helyettem, ismert *Tamburás...-ában*:

„*Nem is a művész babérja hevíti –*

Csak gémberedő ujját melegíti.”

Magam talán nem így vagyok, főleg az utóbbi években, a verssel, az írással? Hiszen akár bevallom, akár nem, mostanában jóformán már csak kézmelegítőként jár kezemben a toll, nyomkodják ujjaim a billentyűzetet, tologatják ide-oda a számítógép egerét.

Pusztá tornagyakorlat, száraz élettevékenység, tudattalan életösztön lenne már számomra mindaz, amit a mesterség révült szertartásának, szentségnek, felszenteltségnek hittem valaha?

De, s rögtön ide is tolakszik a kérdés, miért volna az írás – és bármely más művészeti tevékenység – révület, szertartás, szentség, felszenteltség?

Hátha csupán életjelenség?

Ami több is, kevesebb is a fentieknél?

Amíg az ember szellemileg eleven, addig jár az ujjá is.

Ha az ujjának már nincs mit kipötyögnie gazdája fejéből, régen jaj!

Ha ugyanis az ujj megáll, azt jelenti: kiürült a fej.

Vagy, de ez sem jobb: a fej már nem képes kapcsolatot tartani az ujjal, azaz, rajta keresztül – a világgal.

Babérok?

Legföljebb a babfőzelékbe!

Csak az ujjunk, öreg tamburások, csak az ujjunk, csak a *szellemünk* ne gémberegjen el. (*Dszerdahely, 130204*)

Az öregedés művészete

Ha csak az egyik papucsodat talárod, mielőtt elkezdenéd keresni a másikat, nézd meg, nincs-e a lábadon. (*Ppüspöki, 130217*)

Válság, avagy Hal – cipőben

Válságban a házasság intézménye, kevesen lépnek házasságra egymással, a válások száma jóval meghaladja a házasságkötéseket stb. stb. – unalomig ismert toposzok ezek mostanság. S nem kevesen meg is kérdőjelezzik emiatt a házasság intézményének mint olyannak a létjogosultságát, s az új időknek új dalaira – eszményeire, divatjaira, ritmusára, iramára, trendjeire stb. – hivatkoznak sűrű egymásutánban. Az egészben csupán az a különös, hogy a homoszexuálisok, leszbikusok, mindenféle emberjogi aktivisták, ilyenek, egyre hangosabban és elszántabban küzdenek az azonos neműek közti házasságkötések lehetőségéért, jogáért, s mindent elkövetnek, hogy e jogok elismerésére rábírhassák a kormányokat, törvényhozó testületeket is. Ezek szerint mégsem lenne válságban a házasság intézménye? Hiszen miért kellene küzdeni olyasmért, ami válságban, felbomlóban, megszűnőben van?! Vagy csupán a különneműek lennének válságban? Előfordulhat, hogy az azonos neműek fogják majd megmenteni s átmenekíteni a jövőbe a házasság intézményét?

Nem tudom... komolyan nem tudom.

És semmi okosság nem jut az egészről eszembe most.

Hacsak nem Eörsi István valamikori rigmusa, még a *Változatok két hangra* című kötetéből, ám az sem a fentiek kapcsán persze, hanem csak úgy, minden különösebb ok nélkül: „*Bolond világ, bolond világ / Cipőben jár a hal!*” (Dszerdahely, 130209)

Fallal a fejnek?

Fejfel a falnak? Mire ez a múltba révedés? Ma már ott tartunk, hogy sokszor a fal célozza meg a fejet... (Dszerdahely, 130208)

Boldogság

Boldog vagyok, hogy még elérhettem annak a világnak a végóráit, ahol az érték még az érdek fölött foglalt helyet. Ám szétnézve magam körül, csüggedten látom, hogy mára az érdek vált a legfőbb értéké... (Dszerdahely, 130208)

Nem az vagyok

Február 8., péntek, a dunaszerdahelyi kórház rendelőintézete, urológia, prosztatavizsgálat. A tortúrát csak úgy lehet elviselni, ha azt, akin most az egészséget végrehajtják, a lehető legjobban eltávolítom, mi több: elkülönítem magamtól. A „nem az vagyok, aki vagyok” klasszikus mintája szerint. Én még véletlenül sem az vagyok, akit most tapogatnak, nyomogatnak, akiben turkálgatnak, akit egyik oldaláról a másik oldalára forgatnak, akit mindenféle kínos dolgokról faggatnak, á, nem, én csak közvetítek neki, személytelenül és szenvtelenül, engem a legkevésbé sem érintenek a most és itt történő dolgok, én csak tolmács vagyok... tolmácsa annak a prosztatás öregúrnak, akinek – akarva, nem akarva – a szerepét játszom épp... (Dszerdahely, 130208)

Márai és a kánonok

Márai valahol – a teljes *Napló*ban – a fél kortárs (s modern) világirodalmat: a Faulknereket, Waugh-okat, Graham Greeneket, Cocteau-kat és Camus-kat a „bohócok, nyavalyatorók” közé sorolja. Ez a jelenlegi, s már a maga korában is kialakult értékektől, értékrendektől – vagy csupán trendektől – való szembetűnő, különködő, talán még gőgösnek is nevezhető véleménymondása a mindenkori ítéletalkotás, a saját ízlés, a saját szájíz, illetve szempontrendszer vállalásának a bátorságára is figyelmeztet. Arra, hogy nem kell mindenben a *kánonistákat* követnünk, s bár tanulni és mintát venni mindenből és mindenből lehet, a szolgalelkű követés saját arcunk, művünk hiteles és megfelelő megformálásának lehetőségétől, eszközeitől foszt meg bennünket. (*Dszerdahely*, 130212)

A „riadt civil”

„...gagyogva kérdem / ki is vagyok én riadt civil / aki magából mindent kiír” – olvassom Sziveri János *Bábjáték* című régi versében, s erről jut eszembe, hogy szégyenletesen korán elhalt barátom, valamikor a nyolcvanas évek vége tájt, engem is „kiírt” egyik versében, a *Kómában*, Katona Imre (József) rádiódramaturg barátunkkal együtt. János akkor már a magyar fővárosban élt, s amíg a betegsége engedte, elég sokat találkoztam vele különböző helyeken, közös barátainknál, hol itt, hol ott, legtöbbször azonban mégis mindannyiunk jobbik fele, a ma is eleven emlékü Mátyás Livia emberi környezetében, aki az időben a még létező, s a rendszerváltás táján valamilyen úton-módon elsinkófált, elprivatizált, azóta sem kiderített módon eltüntetett Szépirodalmi Könyvkiadónak volt egyik, Domonkos Mátyáshoz hasonlóan – hadd írjam le ma már így: – *legendás* szerkesztője (éppen hét éve, hogy 2006 húsvétján, hatvannégy évesen meghalt). Sziveri nekem és Katona Imre barátunknak ajánlott *Kómájának* verhelyzetét – mely opusába *A vendégszoba* című versem néhány sorát is beleszerkesztette („egy köpködő ablakán tükkörtojás csap ki...” stb.) – egyik Vigadó-beli találkozásunk adta Pesten. Az azóta már ugyancsak az égi galériákat járó Chikán Bálint művészettörténész barátunknak volt ott egy sorozata az időben az intézmény kisszínpadán (Kortárs Művészeti Fórumként nevesíti az életrajza), mellyel az akkori (fiatalabb) kortárs költészet egyik vonulatát határozta el bemutatni. A *Kóma* itemjének, toldalékának tanúságtétele szerint János estjére készültünk éppen (az enyém Varga Imrével mintha valamivel később lett volna, de a sorrend nem is lényeges itt), amikor a jeles intézmény folyosóján – széles mozdulatunkkal már messziről üdvözölve egymást – összeöleleztünk, amit Katona Imre – vérbeli rádiós módján – a következőképp kommentált: „*Marx* [ez, már akkor is magas homlokom, s burjánzó körszakállam okán, én voltam – T. L. megj.] és *Trockij* [ezt, kefefrizurája s kör alakú okuláréja miatt, Jánosra értette – szintén T. L.] *találkozása a pesti Vigadó folyosóján.*” Nevezett vers egyébként eléggé baljós képet fest a nyolcvanas évek végi magyarországi – és közép-európai – közállapotokról, s szorosabban véve nemzedékünkéről is (János mindössze öt évvel volt fiatalabb nálam, ismeretségünket, kapcsolatunkat, már halála után, a *Vágóhíd utca* című, *Élet és Irodalom*-beli, később

valamelyik kötetembe is besorolt esszémben igyekeztem megrajzolni); az azóta eltelt esztendőök azonban még inkább igazolták sorait: *„tetten ért reményeinket sietve rakosgatjuk félre / érkezésünk sincs megtanulni amit ma még nem szabad / rothadást avar takar ha kínálnák akkor sem kéne / a lehetőség szemrebbenés nélkül elszaladt.”*

Régi történet a fenti, jelentősége már csak számomra van.

Jelentése viszont? Milyen jelentést lehetne keríteni hozzá?

Nem tudom, ha akarnám, valamilyet biztosan.

Most elég ide ennyi:

Chikán Bálint az idén tizennégy éve, hogy meghalt.

Sziveri János is már tizenhárom éve halott.

Katona Imre is lassan évtizede.

Emlegetett, Vigadó-beli négyesünknek már csak egyedül vagyok a túlélője.

Ki többszörös gyászát – mint Sziveri *Állomás a végeken* című versének „késő nomádja” – ez úton e futamom „csomagmegőrzőjére” bízva rá. (*Dszerdahely, 130204*)

Tinkó Máté

Belharc készülőben

*A detonációt persze
nem vártuk ki együtt.*

*

*Még a romkert fölötti dombra
(szinte sík terep, tisztásra nyíló
kápolnával), ahová a nyaranta közös
felelősséget kiültünk bizonygatni,
ráláttunk: hogy most utolszor így.*

*

*Alig hihető öledben cseresznye-
fák rendszere – fölöttük repülő-
motorzúgás, nyelvvel élve rögtön
szabadjára engedett: fátyol-
szőnyegek köré. Ennyire semmit se
próbáltam volna mondani.*

*

*A halványan villódzó neonok
ábrái szerint szétoáltak,
mert köd nőtt, nagyjából át-
hatolhatatlan, milyen
irányból megint.
Eltanultam tőled ezt a csak
szigorúan vehető keménységet.*

*

*Mint mikor annyit fűznek hozzá:
ismerjük a zuhanást, otthagytak
fészkeket, ide nem költöznek
épp sokan. Évezredekig parlagon
hagyják, nézik vesztegelni.*

*

*És a tervön az sem változtatna,
ha tükrödön keresztül figyelnének,
aki odalent biztonsággal már dolga-
végezetlen alszik, s bokáját
mégis elfedi a sűrűség.*

*

Magát inkább halottnak tetteti.

*

*Minden beharcot készülőben,
egyre mélyebben, teste fordulóban
világos, hogy inkább nem álmodik.*

Szalag, korlát

*Ezen a sima bőrön
nem ejthetsz karcot.*

*

*Egyre csak átviharzanak rajta
a vágyak, hirtelen zivatar lesz, de
valaki napsütésre, bárány-
felhőkre is gondol.*

*

*Én ismerem ezt a szobát, ezt
a kabátot, és a megvetett ágynak
minden illata ezer irányt jelöl ki
a távolodásban.*

*

*Mikor helyeden elkezdesz
fészkelődni, azt a mozgást
apró részeivel, ismerem.*

*

*Mit lehetne még nyújtani, ami többed-
magával zsákszámra szövögeti
álmaid, körülakja birtokát.*

*

*Miért, hogy én teljesíteném:
nem kért rá senki, a hiba így burjánzik –
felöltött egy másikban és most már
csak azt bontogatja, készletti szinte*

*harcra, de szereplői természetesen
nem vívják meg, hangyaként
araszolnak a pusztulásba.*

*

*Ez a bőr nem mutatja jelét
a könnyebbülésnek: mindig
egyedülként húzódik össze.*

*

*Felszínére még kifutnak
libái, szépek, aztán lassan
eltünedeznek, hírt sem
adnak magukról többé.*

Sárkeresztúri ének Pityének

Bella István emlékére

*Vele persze még ma is beszélek,
párbeszélek, elbeszélek.
Pedig döntései nevetségések,
mintha csak motoznának és örülnöm
kéne azoknak vele: minden este az utolsó
érintés módfelett, ezt hagyja itt.
De hiába a tényfergés szobáról szobára, táv-
irányításainak okvetlen hibája, betanítva
mert vagyok, lehetnék mint a hű kutya, juhászodásomig
örök, lógnám a nyelvem is zihálva, és nem kérek inni, majd
szomjazom egy darabon addig érte. Csakhogy a pórázra mért idő
lassacskán unalomná telik, csakhogy szaladni kellene orvosért
a beteg fiának, az utca végéről még látva, mind beteg, aki azt
akarja és szabadulását nem, és meddig marasztalnak még vele.
Maradsz még egy teára?
Ami éppenhogy elviselhető, mert bosszúból
már langyosodik. Tartózkodásod megtisztel, fontosít. Látod, odakint
kavargatja a szél a tegnapi piszkot, már készül a tisztulás is egyre.
Vagy zubbonyodból még így sem szakad ki, mint egy rejtegetett
zsák, voltaképp a részvét? Ettől inkább már a romlást is féltem, de
a pusztulás már milyen volna. Semelyik sem válasz, csak a semmilyen, az
válasz, de milyen. Pedig hányszor tehattünk volna másként, azokat
a másokat. Talán elfordítottam az arcomat is egyszer, nehéz volt
vagy nem volt nehéz, akkor már, egy veled. Arulkodtak a hegek, sokáig*

csak a hegek. Azok a fordított arcok, hogy őket is betűzni kéne, minden megoldás után kezeinket összetapsikolni, mint a bugyuták előadás közben vagy helyett, hogy így fontosak ám nagyon. De te se váltál képessé hazudni jobban, többet, hogy miattam, hogy kizárólag a kerti kútnál találkozunk ősszel egy ártatlan levél okán majd. Itt minden ártatlanodik, ha úgy veszed, és minden harag egybefügg, ha nincsen más jussa, csak el-elnézni a kút pereméről a dolgok körbezuhanását, vagy amíg kiscsirkék is voltak, és akkor, ahogy a tolluk remeg. Az egyiket, kegyetlen, beledobtad, úgy zuhant hajnalig, a fény aztán nem hozta, nem itta magába vissza, vártam anyánkat a vödörrel, pedig csupán vödre volt, pedig azt hittem, mélyre merül az, majd segít az. Kegyeletből mentem ki a sírhoz. Koszorút nem vettem, cigarettát viszek, meglátom a temetőőr lányát, belészeretek, aztán motoron fuvarozgatom Keresztúrtól Kálozig, közben sört iszom, combján markolom, ha engedi, és nem kérdez fölöslegeket. A kanálshoz érve a vízbe fült apámra gondolok, ó, a részeges, ó, abba a rohadt életbe, hogy minek. És veled persze hitetem, hogy így ért véget ez is, mint egy őszutó, csendesen, hogy majdnem így, majd még sokáig nem érintkezünk, szeretkezünk sehogy. Minden egyes Braille-karakter hat pontból áll, két oszlopban, téglalap alakban elrendezett. A szemeim, ha vaknak születek, most a lenyugvó Napba néznének biztosan, vagy már majdnem úgy, oda, ahol a dolgok nem rendeződnek soha, csak tapogattják bizonytalanul a felszínt.

Barna Gábor

Adatok egy barátság történetéhez

Bálint Sándor és Scheiber Sándor egymáshoz írt levelei
1948–1978

A forrásanyag mindössze 33 levél és egy névjegykártya (még 1948-ból) Bálint Sándortól Scheiber Sándorhoz¹, amit az MTA Könyvtára Keleti Gyűjteménye őriz, valamint 12 levél, lap Scheiber Sándortól Bálint Sándorhoz a szegedi Móra Ferenc Múzeumban², Bálint Sándor hagyatékában. Közel negyven év baráti kapcsolatából elég sovány emlék. Nem tudjuk, hogy csak ennyi maradt meg egy nagyobb levelezésből, vagy tényleg csak ennyit írt egymásnak a két tudós. Egyes levelekre elmaradhattak a válaszok, hiszen a két ember személyesen is találkozott, s e találkozások pótolták az írott válaszokat, de el is kallódhattak írások. A leveleket időrendben beszámozva, formai és tartalmi szempontból elemeztem. Egy 2010-es előadásomban, amikor Bálint Sándor halálának 30. és Scheiber Sándor halálának 25. évfordulójára emlékeztem, még csak Scheiber Sándornak Bálint Sándorhoz írott leveleit elemezhettem, mert a Scheiber-hagyatékot nem ismertem.³ De Schőner Alfréd és Hidvégi Máté útmutatása alapján az Akadémia Keleti Gyűjteményében 2011 tavaszán megtaláltam, s a gyűjtemény munkatársainak segítőkészségéből pedig lemásolhattam Bálint Sándornak hozzá írt leveleit. Sajnos a Scheiber-hagyaték többi része akkor még feldolgozatlan, leltározatlan volt, ami azt jelentette, hogy kutathatatlan. Így Scheiber Sándor és Bálint Sándor kapcsolata más részeinek (pl. a habilitációval összefüggő írások Scheiber Sándor hagyatékában) feltárása még várat magára.

A levelezés mellett természetesen kíváncsi voltam a kapcsolat, a barátság kezdetére, kialakulására. Feltételeztem, hogy ez összefüggésben lehetett Scheiber Sándornak szegedi egyetemi magántanári habilitációjával. A habilitáció iratait azonban csak hiányosan találtam meg a Csongrád Megyei Levéltárban. Az ezzel kapcsolatos levélváltást is közlöm, valamint írásom Függelékében a megtalált habilitációs iratokat.⁴

---

1 MTA Könyvtára Keleti Gyűjtemény, Scheiber Sándor hagyatéka, levelek. A számon tartott 35 levélből egy levél Dömötör Sándortól származik, csak a Sándor aláírás miatt tévedésből tették ide. Különválasztottam.

2 Köszönöm a Móra Ferenc Múzeum igazgatójának engedélyét és N. Szabó Magdolna szíves segítségét!

3 Ennek szerkesztett változata sajtó alatt van a Babits Antal által szerkesztett Scheiber-centenáriumra készülő kötetben.

4 Csongrád Megyei Levéltár VIII. 6. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 448/1948–49.

A levelek formai ismertetői

Bálint Sándortól Scheiber Sándorhoz megismert 33 levél és postai lap 1948 és 1978, Scheiber Sándornak Bálint Sándorhoz küldött levelei 1952 és 1978 között íródtak. Bálint Sándor 33 leveléből 3 még az 1940-es években, 16 az 1950-es években, 1 az 1960-as, 11 pedig az 1970-es években íródott. Eltekintve az 1960-as évektől, Bálint Sándor évente átlag két levelet írt Scheiber Sándornak. Scheiber 12 leveléből 4 az 1950-es évekből, egy az 1960-as évekből, hét pedig az 1970-es évekből származik. E kronológia tehát változó intenzitású kapcsolatról tanúskodik. Az egymásnak írt levelek arányainak hasonlósága arra enged következtetni, hogy levelező kapcsolatuk az 1950-es és az 1970-es években volt intenzív(ebb), az 1960-as években pedig lazább. A pontos választ csak kortárs ismerősök tudhatják. A levélváltásokat a személyes találkozások természetesen kiegészítették, ezekre utalások vannak egy-egy küldeményben.

Bálint Sándor esetében, ha megőrződött a boríték, s van feladó, akkor az minden esetben a magánember, a Szeged, Tömörkény u. 2/b alatti lakos. A címzett megszólítása:

- *Főtisztelendő Dr. Scheiber Sándor professzor úr,*
- *Dr. Scheiber Sándor főiskolai tanár úr,*
- *Scheiber Sándor főisk. igazgató,*
- *Dr. Scheiber Sándor professzor, főisk. igazgató úrnak.*

A postacím pedig mindig *Budapest, VIII. Kun u. 12.*

Szokatlanak tűnhet egy zsidó rabbi főtisztelendőnek szólítása. Ám ez a sajátos megszólítás a szegedi nyelvhasználatban általános volt.⁵

A leveleket Scheiber Sándor általában hivatali minőségében írta. Ezzel tudatosan vagy nem tudatosan, saját személyén keresztül demonstrálta a legfontosabb zsidó intézmények kapcsolatát Bálint Sándorhoz. Ezek az intézmények:

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (1952)

Dr. Scheiber Sándor, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója (1955)

Országos Rabbiképző Intézet Igazgatósága (1958)

Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató (1970-es évek)

Scheiber, 1081 Budapest, Kun u. 12. (1970-es évek vége)

Bálint Sándor első levele 1948. április 25-i keltezéssel még nagyon hivatalos, Scheiber habilitációs eljárásával kapcsolatos, és a megszólítása: *Kedves Professor Uram*. A következő, 1949. június 1-jén írott levélben azonban már *Kedves Sanyi*. És ez marad Scheiber Sándor kizárólagos megszólítása mindvégig.

Bálint Sándor 1948-as levelét *Sokszor üdvözli igaz tisztelő híve Bálint Sándor* formulával zárta. Később azonban sokkal személyesebb a hangvétel. Figyelemre méltó, hogy Bálint Sándor a levelek aláírásában gyakran nevének becéző formáját, Sanyi, használta. Legtöbbször azonban csak nevének kezdőbetűjét, S., írta alá:

Feleségedet sokszor üdvözli, Rád is igaz baráti szeretettel gondol Bálint S.

Sára is, én is sok szeretettel üdvözölünk Benneteket. Készséges híved és barátod B. Sanyi (1949)

Igaz szeretettel ölel S. (1949)

Sokszor ölel S. (1950)

Hűségessé barátságssal híved B. S. (1950)

⁵ Ezt megerősítette Schönér Alfréd rektor úr visszaemlékezése is szegedi működésének idejére.

Addig is szeretettel ölel, feleséged kezét csókolja baráti szívvel Sanyi (1950)

Feleséged kezét csókolom, Tégedet igaz szeretettel üdvözöllek S. (1951)

Szeretettel ölel S. (1953)

Igaz baráti szeretettel ölel S. (1953)

... igaz szeretettel ölel S. (1954)

Igaz baráti szeretettel ölel, kézcsókkal S. (1954)

Sok szeretettel ölel B. S. (1955, 1956, 1957)

Igaz baráti szeretettel ölel, feleséged kezét csókolja S. (1956)

Igaz szeretettel és barátsággal ölel B. S. (1956)

Sok szeretettel üdvözöl, szolgálatodra mindig készen S. (1958)

Sok szeretettel üdvözöl Sanyi (1958)

Hálás köszönettel (1958)

... szeretettel üdvözöl S.

Szeretettel ölel S. (1970, 1977)

Igaz baráti szeretettel sokszor üdvözöl S.

Most is igaz szeretettel ölel S.

A régi nagy szeretettel köszöntelek én is Bálint Sándor (1974)

Sok szeretettel hűséges barátod S.

Baráti szeretettel Sándor (1975, 1977)

Sok-sok szeretettel hűséges barátod Sándor (1977)

Szíves szeretettel köszöntelek S.

Scheiber Sándor részéről mindegyik levél megszólítása: *Kedves Barátom! Záróformulái azonban változatosak:*

Sok szeretettel várja válaszd barátod: Sanyi

Szerető barátsággal ölel: Scheiber Sándor

Őszinte barátsággal ölel: Scheiber

Baráti szeretettel ölel: Sanyi

Régi barátsággal ölel: Sanyi

Segítséged hálásan köszöni régi barátod: Sanyi

Ölel: Sanyi

Ölel barátod: Sanyi

A régi ragaszkodással: Sanyi

Ölel hú barátod: Sanyi

Mindkettőjük esetében megfigyelhető, hogy fontosnak tartották barátságuk hangsúlyozását, sőt barátságuk erősségének hangsúlyozását is leveleik formuláiban.

A levelek tartalmáról

Ismerve Bálint Sándor mindig lényegre törő, nagyon rövid leveleit, lapjait, meglepő volt, hogy Scheiber Sándorhoz írott levelei olykor hosszúak. Máskor pedig a szokásos tömörségűek. Nagyon tanulságos, hogy amíg Scheiber Sándor kizárólag szaktudományos kérdésekről írt, addig Bálint Sándor leveleiben olykor magánéleti események, gondok, problémák is felbukkannak. Ugyanakkor nyilván tudták, hogy a belső kommunista elhárítás minden sorukat elolvassa. Scheiber Sándor jobban ellenőrizte gondolatait, érzelmei kifejezését. Ennek ellenére a levelezés nemcsak két tudós barátságának tükré, hanem korrajz is, bepillantást engedve az 1940–1970-es évek, a kor sajátos gondolataiba is.

Legkorábbi fennmaradt levélben (1952. I. 22.) Scheiber Sándor Terjék Lászlónak a szegedi ponyváról szóló bibliográfiáját keresi, s kéri Bálint Sándortól. Ekkorra Scheiber ugyanis már áttekintette a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában (OSZK) őrzött teljes magyarországi ponyvaanyagot.⁶

Bálint Sándor 1952-ben arról tájékoztatta barátját, hogy az esztendő főleg a népi iparágak szókinccsének összegyűjtésével telt el egy szegedi szintézis számára, már befejezte a szegedi paprika, papucs⁷ és talicska⁸ monografikus feldolgozását. Scheiber véleményét kéri arról, hogy valóban Löw Immanuel applikálta-e a cಿದ್ದuk hedín-re a cinterem szót, és más magyar hitközségekben a magyar szó használata nem általános, így tehát a cinterem szó szegedi liturgikus fejleménynek tekinthető-e.

1955-ből fennmaradt levelében (3.) Scheiber az iránt érdeklődik, ki volt az a korai szegedi zsidó, akit Bálint Sándor megtalált, és mi volt a forrása?

1956-ban Bálint Sándor több adatot szolgáltat Scheibernek Arany Jánosról, a bolygó zsidóról, és ponyvákat küld neki tanulmányozásra.

1959-ben Bálint Sándor adatokat szolgáltat Zsótér Saroltáról, amire Scheibernek Mikszáthtal kapcsolatban volt szüksége (1959. március 5.).

1969-ben (5.) levelében válaszol Bálint Sándor kérdéseire bizonyos bibliabeli szakaszok értelmezésében. Mikszáthot és a bolygó zsidó témáját is érinti. Bálint Sándor adatokat ad erről és elküldi neki Varga Lajos verses ponyváját.

Néhány évvel később (1972 – 7.) keresi és kéri Bálint Sándortól Szent Erzsébet csodájának párhuzamait. Bálint Sándor válasza negatív, nincs más adat (1972. december 15.).

Következő levelében pedig (1974 – 8.) Arany Jánossal és a határkijelölés sajátos rítusával (megcsapatás) kapcsolatban adatokat kér ismét, amiket annak idején Bálint Sándor (1953) már megküldött neki.

A következő évben (1975 – 9.) jelzi Bálint Sándornak, hogy Löw Immanueltől kiadta németül a *Faunát* és a *Studien zur jüdischen Folklore* című kötetet. Tudja, hogy ezek érdeklik Bálint Sándort, mert Löw Immanuel szegedi volt. Jól gondolta, mert a munkákat hamarosan kölcsön is kéri Bálint Sándor, mert kellett neki a *Szögedi nemzet* munkálataihoz, a Löw Immanuelről szóló fejezet megírásához (1975. IV. 17.).

Scheiber elkérte egyik rádió-előadásának szövegét Bálint Sándortól, ám egy túl hosszú tanulmányának közlését visszautasítja. Nem tudjuk meg, milyen tanulmányról van szó, s hogy a kért rövidebb írás megjelent-e egyáltalán? Bálint Sándor minden szövegi beavatkozásra felhatalmazza.

Utolsó fennmaradt levelében (1978. VI. 13.) Scheiber Sándor Arany János: *A francia kakas* című versére utalva keresi egy nyelvtörő párhuzamait, s műfaji besorolása felől érdeklődik. Bálint Sándor válaszát már nem találtam meg.

A fenti konkrét szakmai tudományos kérdések mellett azonban a személyes hang sem tűnik el teljesen. Bálint Sándor értesíti Scheiber Sándort arról, hogy felkereste Löw Esztert⁹, Löw Immanuel Szegeden élő lányát, és nagyon tartalmas beszélgetést folytattak. Ugyancsak 1953-ban nagyobb összeget kért kölcsön Scheiber Sándortól, hogy ezzel segítse feleségét és fiát újonnan vásárolt budapesti házuk renoválásában.

6 Tudjuk, hogy ezt a hatalmas gyűjteményt 1956 utáni száműzetése idején Borzsák István (1914–2007) klasszika-filológus professzor katalogizálta! Terjék 1942.

7 A szegedi papucsról írott kismonográfiája megjelent: *A szegedi papucs*. Szeged, 1955.

8 Ismereteim szerint ez a munka nem készült el.

9 Lásd: *Gyászbeszéd Patzauer Sándorné sz. Löw Eszter felett, 1974. január 27-én*. Scheiber 1994. 85–87.

1955-ben Scheiber megnyerte Szabolcsi Bence¹⁰ támogatását a Szegedi szótár kiadásához és biztatja Bálint Sándort, hogy személyesen is keresse fel Szabolcsit ebben az ügyben. Bálint Sándor 1956. szeptember 18-i leveléből megtudjuk, bokatoréssal szobafogságra ítéltetett¹¹, de örömmel számol be arról, hogy a rektor lépéseket tett katedrára való visszakerülése érdekében. Még 1957 januárjában is csak lábadozásáról ír, és arról, hogy visszakerült a bölcsészkarra tanítani.

Scheiber Sándor 1974-ben gratulált Bálint Sándornak 70. születésnapjára, amiről csak Bálint Sándor köszönő lapjából értesülünk. Ez a körülmény azt is jelezheti, hogy a levelezésből egy-egy levél, postai lap bizony elkallódhatott.

Scheiber Sándor 1974. május 19-én, Schőner Alfréd főrabbi szegedi beiktatásakor az anyai szeretetről is beszélt. Bálint Sándort név nélkül fölemlgetve megjegyezte, azt írta: „A vallásos néprajz nagy tudósa megkérte az egyik szegedi templom freskóján dolgozó művészt, hogy fesse bele elhalt édesanyja képét. Hadd legyen előtte, ha imádkozik.”¹²

Bálint Sándor pedig a *Folklór és tárgytörténet* megjelenéséhez gratulál és vállalja ismertetését a *Tiszatájban*. Meg is írta, de a folyóirat nem fogadta be.

Scheiber, egyik, 1976-ban írott levelében (9.) megköszöni Bálint Sándor „nagyszerű könyvét” (*Tombác János meséi*, esetleg *Szeged reneszánsz kori műveltsége*), és jelzi: olvasta a *Tiszatájban* megjelent Tombác-ismertetést.¹³ 1979. július 20-án gratulált Bálint Sándor televíziós szerepléséhez. Ehhez kapcsolódva pedig ezt írja: „Mégis meglesz a szobor, amelyről – ne feledd – először én beszéltem.” A szoborra egy évvel korábbi (1978. január 4.) lapján is utal, amikor valószínűleg a *Szögedi nemzet I.* kötetének olvasása kapcsán azt írja, hogy e szobortalapzat felirata az lesz: „Állítá a szögedi nemzet.” *S azt kívánja, „Érd meg egészségben, frissességben a három kötet megjelenését és később a továbbiakat is. Ölel hú barátod: Sanyi”*

Bálint Sándor váratlan halálakor, 1980-ban, Scheiber Sándor az *Élet és Irodalomban* megjelent rövid nekrológiában arra utal, hogy reméli, nemsoká állni fog Bálint Sándor szegedi szobra. Nem kis jelentőségű kiállítás volt ez akkoriban, a Komócsin-klán uralta Csongrád megyében a félreállított Bálint Sándor mellett.¹⁴

A barátság kezdetei és részletei

Mit tudunk a barátság kezdeteiről és részleteiről? Én magam nem sokat, vagy éppen semmit. Az emlékező, még körünkben élő kortársak emlékeit kellene összegyűjtenünk. Nyilvánvalóan valamikor az 1940-es években kezdődött. Egyik állomása biztosan Scheiber Sándor 1949-es magántanári habilitációja volt Szegeden, Bálint Sándor tanszékén.

10 Szabolcsi Bence (1899–1973) zene-történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

11 E balesete következtében nem tudott Bálint Sándor részt venni az 1956-os forradalom szegedi eseményeiben.

12 Scheiber 1994c. 213.

13 A *Tiszatájban* nem találtam ilyen ismertetést. Bizonyára elírás Scheiber Sándor részéről! Vö.: 75. jegyzet!

14 Id. Komócsin Mihály (1895–1978), ifj. Komócsin Mihály (*1925) és Komócsin Zoltán (1923–1974). Megyei tanácselnökként, majd megyei párttitkárként különösen ifj. Komócsin Mihály negatív szerepét kell kiemelni.

Csapody Miklós valószínűleg téved, amikor az ismeretség kezdetét az 1930-as évekre datálja.¹⁵ Ismeretségük, barátságuk egyik elindítója az volt, hogy Scheiber Sándor megküldte Bálint Sándornak az általa szerkesztett *Keleti dolgozatok Löw Immánuel emlékére. Budapest, 1947.* című könyvet, amit Bálint Sándor a *Tiszatájban* ismertetett *Löw Immánuel emlékezete* címmel.¹⁶ Löw emlékezetét Bálint Sándor annyira fontosnak tartotta, hogy egykori írását felvette *A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok* című könyvébe is.¹⁷ A fennmaradt levelezés Bálint Sándornak még magázódó, az udvariassági formákban mindenben megfelelő levelével indul, amiben 1948. április 25-én megköszönte Scheibernek a Löw-emlékkönyv és egy különnyomata megküldését. Scheiber Sándor a *Vigiliának* 1982-ben adott interjújában 1945-re vezette vissza. „*Löw Immánuel tiszteletében találkoztunk*” – mondta. „*Az általam szerkesztett, s 1947-ben megjelent Löw-emlékkönyvről a Tiszatájba írt tanulmányt, amelyet A hagyomány szolgálatában című posztumusz kötetébe is felvett.*”¹⁸ Scheiber Sándort tehát Löw Immánuel kötötte Szegedhez, s ezáltal Bálint Sándorhoz is. Scheiber, a fiatal dunaföldvári rabbi 1944-ben került kapcsolatba az akkor már 90 éves szegedi tudós rabbival. Még ebben az évben Budapesten találkozott a deportált idős rabbi-val¹⁹, s ő búcsúztatta 1944. július 21-én a Farkasréti temetőben, majd pedig szegedi újratemetésekor, 1947. április 23-án, Szegeden.²⁰ Lengyel András feltételezi, hogy személyesen ekkor találkozhattak először. Ez valószínűnek látszik. Bálint Sándor, aki Szeged néprajzának és művelődéstörténetének mindenese volt, kutatta, elismerte és szintén nagyra becsülte Löw Immánuel munkásságát, valószínűleg jelen volt Löw Immánuel újratemetésén. Így hozhatta össze a két embert a zsidó folklór egyik nagy 20. századi alakja, a szegedi főrabbi, Löw Immánuel. A szegedi Kálmány Lajos Kör 1947. július 20-án felolvasóülést rendezett „*az időközben szegedi földben újratemetett Löw Immánuel emlékezetére, s ezen Scheiber Sándor tartott Löw Immánuel és a zsidó néprajz címmel előadást*”.²¹ Bár Péter László nem utal rá, nem kizárt, hogy ezen a felolvasóülésen jelen volt Bálint Sándor is.

Nem kizárt, hogy a találkozás Löw Immánuel szegedi újratemetésekor indította el a habilitációs eljárást, aminek iratanyaga sokáig lappangott, s az elmúlt hónapokban is csak egy részét sikerült megtalálnom a Csongrád Megyei Levéltárban.²² Eddig csupán a kari tanácsülés jegyzőkönyve vált ismertté Scheiber jelentkezésének befogadásáról az 1948. novemberi kari tanácsülésen, valamint Bálint Sándor és Trencsényi-Waldapfel Imre professzorok véleményes jelentése a jelölt munkásságá-

15 Csapody 2004a 487. 39. jegyzetben!

16 *Tiszatáj*, 1948. július–augusztus, 355–356.

17 Bálint 1981.

18 Bálint B. András: *A Vigilia beszélgetése Scheiber Sándorral*. *Vigilia* 47 (1982) 11. szám, november, 824.

19 „*Pályakezdésem büszkesége, hogy az arany és ezüst fejezetét a kilencvenéves szerző – mielőtt útjára bocsátotta Berlnbe, a Leo Baeck-emlékkönyvbe – elküldte az ország legkisebb hitközségébe, Dunaföldvára, hogy átolvassam. – Erre és levelezésünkre utalt az 1944-es pesti, tragikus viszontlátáskor. Amikor az Aréna úti zsinagóga gyűjtőtáborához értem, épp mentőautóba emelték a deportálóvagongból kimentett, összetört, vak tudóst. Egy üveg meleg levest nyújtottam be neki. A kiéhezett aggastyán reszkető kanalizatás közben megszólalt: »Jobb a levesed, mint az írásod.« Mindig haragudott apró betűimért.*” Scheiber 1994. 85.

20 Scheiber 1994. 80–85. Idézi őt: Lengyel 1999. 27.

21 Péter 2002a 85–86. Scheiber Sándor előadását közzétette a *Folklór és tárgytörténet* első kötetében. Scheiber 1977a.

22 Csongrád Megyei Levéltár VIII. 6. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 448/1948–49.

ról és habitusáról. Az 1949. március 30-i kari tanácsülésen mindkét bíráló javasolta Scheiber Sándornak *A magyar néprajz keleti kapcsolatai* tárgy körből való habilitálását. A folyamat további menetrendjéről azonban nincsenek irataink.²³ Scheiber *Mikszáth és a keleti folklór* címmel írta habilitációs dolgozatát, aminek részletei megjelentek már 1947-ben, 1948-ban, de kiadta a *Folklór és tárgytörténet* című gyűjteményes kötetében is.²⁴ Bálint Sándor második levele 1949. június 1-jéről, amit már tegeződve és bensőséges hangnemben írt, arról tudósítja Scheiber Sándort, hogy habilitációs ügyének aktáit a dékáni hivatal fölküldte a minisztériumba. Bálint Sándornak egy 1949. augusztusi írásából azonban kitűnik, hogy az eljárással gondok lehetnek, mert (feltehetőleg a minisztériumban) „elzárkóztak minden közbelépés elől”. Ugyanebből a postai lapból megtudjuk, hogy Scheiber Sándortól már korábban is kapott lapokat, leveleket, ezek azonban nem maradtak fenn a hagyatékban.

Scheiber habilitációs eljárása az oktatási szisztéma változása, szovjetizálása miatt azonban nem fejeződhetett be. A miniszteri jóváhagyásra fölterjesztett habilitációs anyagot a magántanári cím időközbeni megszüntetése s a fizetett docentúra bevezetése miatt már nem hagyták jóvá. Scheiber Sándor ezért nem tartott nyilvános előadásokat a szegedi egyetemen.²⁵ Scheiber Sándor ezért nem tartott nyilvános előadásokat a szegedi egyetemen.²⁶

Ezek a gondokkal teli évek formálták ki barátságukat. Ettől kezdve egymás tudományos pályáját mindvégig segítették – nemcsak adatok, információk kölcsönös cseréjével, hanem egymás műveinek tudományos ismertetésével is. Scheiber kéréseire Kálmány adatokat említ, Mikszáthtal kapcsolatban ír. A habilitációs eljárással kapcsolatos gondok kitűnnek Bálint Sándornak még egy 1950 januárjában írott leveléből, azután ez nem témája a levelezésnek egészen 1957 januárjáig, amikor újból felmerült a lehetősége az egyetemi doktorátus és a magántanári habilitáció visszaállításának (1957. január 16.). Ez utóbbi akkor nem valósult meg.

Hídvégi Máté írása szerint, aki beletekinthetett Scheiber Sándor hagyatékába annak rendezése közben, és Scheiber Sándor Magyar Örökség Díjának²⁷ átadásakor laudációt írt a zsidó tudósról, azt említi, hogy Scheiber „Az éhező Bálintnak pénzt küld, az üldözött Bálintot meglátogatja,” akitől viszont cserébe „baráti szívet kapott”.²⁸

A két barát egyik szegedi találkozásáról, amikor a szegedi új zsinagógát is meglátogatták, Csapody Miklós számol be. „Később egyszer, nyári délutánon újra eljöttünk ide, körülnézni az elvadult templomkertben és a remek épületben, de már hármasan: Sándor bácsit éppen akkor látogatta meg barátja, a Pestről jött Scheiber Sándor, mikor éppen nála voltam. Miután a »samesz úr« kopott kerékpárját a kerítéshez támasztotta, készségesen vezetgetett volna körbe. Házigazdaként eleinte magyarázni is megpróbált, látoán azonban, hogy a pesti

23 Csongrád Megyei Levéltár VIII. 6. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 448/1948–49.

24 *A Folklór és tárgytörténet* II. kötetében azt írja, hogy a Mikszáth-dolgozat első fejezete megjelent az *Irodalomtörténet* XXXVI. 1947. 48–54., második fejezete az *Ethnographia* LIX. 1948. 102–110., harmadik fejezete pedig a *Magyar Nyelvtör* LXXI. 1947. 63–64. című folyóiratban. Scheiber 1977b 197.

25 Hasonlóan járt K. Kovács László is. Vö.: Barna–Juhász–Pusztai 2004. 41–42.

26 Érdemes röviden korrigálni Hídvégi Máté írását (Hídvégi 2001), amely címzetes egyetemi tanárként említi Scheiber Sándort. A helyes megfogalmazás: egyetemi magántanár.

27 Bálint Sándor is magyar örökség díjas! Erdélyi 2011.

28 Hídvégi 2001. 216–219.

*főrabbi úr és a katolikus professzor úr, mindketten messze földön híres emberek, a zsinagóga egy-egy napsütötte szögletében meg-megállva mély és meghitt beszélgetésbe merülnek, halkán csak nekem mondogatta el [a zsidók deportálása alatt történeteket]*²⁹. Egy másik találkozást is felidéz Csapody Miklós, már Bálint Sándor halála után, amikor 1981-ben fölkereste Scheiber Sándort a rabbiképzőben. Ekkor „[...] nemcsak szakmai kapcsolatukról mesélt kora estig, hanem elbeszélte megismerkedésük és barátságuk történetét, a negyvenes éveket, Sándor bácsi kiállítását a kritikus években, de az ötvenes és hatvanas évek viszontagságait is, mindazt, ami az idők sodrában kettejüket végig szorosan összekötötte.”³⁰

Kölcsönös nagyrabecsülésüknek nyilvánosan is hangot adtak. Csapody Miklós 1979 júliusában interjút készített Bálint Sándorral. Itt így beszél Bálint Sándor: „[Löw Immánuel] munkásságának és irányának legkiválóbb magyar, de már szintén rég nemzetközi tekintélyre jutott képviselője Scheiber Sándor, akinek a *Folklor és tárgytörténet* című, kétkötetes munkája immár második kiadásban is megjelent.”³¹ Az interjúhoz írott előszavában pedig Scheiber Sándor a „szakrális néprajznak a világon egyik legnagyobb” kutatójának és feldolgozójának tartja Bálint Sándort, aki „a mindentudás és hűség megtestesítője. Minden leírt betűjének, minden kiejtett szavának etikai hitele volt.”³²

Scheiber dicsérő szavai kétségtelenül jólestek a pálya szélére szorított Bálint Sándornak. A szakmai elismerés mellett, amit egy nemzetközileg nagyrabecsült tudóstól kapott, a megértő emberi hangot is jelentették.

Párhuzamos életrajzok

Bálint Sándor 1904. augusztus 1-jén – mint emlegette: Vasas Szent Pétör napján – született Szeged-Alsóvároson, parasztcsaládban. Szegeden végezte az egyetemet, amely a románok megszállta Kolozsvárról menekült s költözött a Tisza-parti városba. 1929-ben a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen a Solymossy Sándor³³ vezette első Néprajzi Tanszéknek díjtalan gyakornoka, tanársegédje, majd 1934-ben a szellemi néprajz tárgyköréből magántanára lett.³⁴ 1931–1945 között a szegedi katolikus tanítóképzőben tanított. Nyilvános rendes egyetemi tanárrá pedig 1947-ben nevezték ki a Néprajzi Tanszékre. 1945–1948 között a Demokrata Párt országgyűlési képviselője lett. Ennek visszahatását az 1948-as kommunista hatalomátvétel után egész további életében megszenvedte. A kommunista hatóságok eltiltották a tanítástól. Csak 1957 januárjától vehetett ismét részt az egyetemi oktatásban. Koholt vádak alapján 1965-ben felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, s 1966. február 1-jén nyugdíjba kényszerítették. Kahler Frigyes és Velcsov Márton összegyűjtötte rendőrségi megfigyelésének és perének iratanyagát. Szomorúan tanulmányos olvasmányok.³⁵

29 Csapody 2004a 510–511.

30 Csapody 2004a 511.

31 Ennek szerkesztett szövege Scheiber Sándor ajánlásával a *Forrás* című kecskeméti folyóirat hasábjain jelent meg 1981-ben. Forrás 1981. 6. 59–74. Csapody 2004b 156. könyvből idézem.

32 Csapody 2004b 141.

33 Solymossy Sándor (1864–1945) néprajzkutató, a néprajz első nyilvános rendes egyetemi tanára (Szeged, 1929), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

34 Barna–Juhász–Pusztai 2004.

35 Kahler 2002, Velcsov Márton 1995-ben lezárt kéziratát Bálint Sándor pöréről Péter László tette közzé: Péter 2004.

Bálint Sándor 1980. május 10-én autóbaleset következtében Budapesten hunyt el. Alsóvárosi temetése 1980 tavaszán a polgári értékrend mellett és a szocialista diktatúra elleni néma tüntetés volt. Scheiber Sándor ott volt a temetésén. Péter László így számol be erről: „A legemlékezetesebb [találkozásunk] egyben a legszomorúbb is volt: Bálint Sándor temetésén, 1980. május 10-én.

Az ő barátságuk Löw Immánuel és Kálmány Lajos barátságát³⁶ idézte. A közismerten hittvalló katolikus Bálint Sándor és a zsidó főrabbi szívbeli kapcsolata példás volt. [...] Scheiber Sándor írta a legszebb nekrológot barátjáról, Bálint Sándorról az *Élet és Irodalom* 1980. május 17-i számában. Ő sürgette elsőként, hogy szülővárosa szobrot állítson a szakrális néprajz európai hírű tudósának.”³⁷

Scheiber Sándor 1913. július 9-én született, 9 évvel volt fiatalabb Bálint Sándornál. 1938-ban avatták rabbivá. Scheiber néprajzi, folklorisztikai munkássága kétségtelenül folytatása Löw Immánuel kutatásainak. Scheiber Sándor is a második világháború előtt készült fel hivatására. 1938–1940 között Oxfordban tanult és kutatott. 1938–1940 között pedig angliai könyvtárakban. 1941–1944 között dunaföldvári főrabbi volt, majd az Országos Rabbiképző Intézet és számos más zsidó intézmény újjászervezője. Munkásságát emelkedett szavakkal méltatja Hídvégi Máté.³⁸ Őt évvel élte túl barátját: 1985. március 3-én hunyt el. 2013. március 7-én a Bérkocsis utca rabbiképző előtti részét Scheiber Sándor utcának nevezték el. Méltó megemlékezés a nagy tudósról és rabbiról.

Epilógus

Kettejük élete sokban hasonló: gazdag megrendítően szomorú és felemelő eseményekben. De sok mindenben különbözik is. Mindketten széleskörűen művelt, nagy tudású szakemberek voltak. Bálint Sándor szakmai, tudományos karrierje 1947–1949-ig emelkedő, eddig építkezett, ám nem tudott kibontakozni a szocialista rendszer miatt. Scheiber Sándor átélte a zsidóság üldöztetését, elveszítette édesanyját. De 1945 után újjáépíthette a magyar zsidó tudományos intézményrendszert. Megkapta a nemzetközi elismerést is. Ennek ellenére itthon maradt. Hídvégi Máté szerint itthon tartotta a magyar irodalom szeretete, és talán Bálint Sándorhoz fűződő barátsága is. Hídvégi szerint „a mélyen katolikus Bálinttal való barátsága a barátságstörténet – ha van ilyen – egyik legmeghatóbb példája.”³⁹

Legfontosabb közös tulajdonságuk: az Istenbe vetett mélységes hit és bizalom, és a hűség. Hűség a hithez, a magyar nemzethez, a nemzeti sorsközösséghez, a magyar nyelvhez és irodalomhoz.

Legyen barátságuk és életük példája erősítő és példamutató az utókor számára!

36 Löw Immánuel és Kálmány Lajos barátságáról lásd: Péter 2002a „Barátságuk [ti. Kálmányé és Löwé] éppoly felhőtlen volt, mint századunkban Bálint Sándoré és Scheiber Sándoré” – írja másutt Péter László. Péter 1999. 39.

37 Péter 2006. 251–252.

38 Hídvégi 2001. 216–219.

39 Hídvégi 2001. 218.

Bálint Sándor és Scheiber Sándor levelezése

1. Névjegy

Dr. Bálint Sándor

egyetemi c. ny. rk. tanár, nemzetgyűlési képviselő

2. Levél, borítékban, 1948. április 25.

Főtisztelendő Dr. Scheiber Sándor professzor Úrnak

Budapest, VIII. Kún u. 12.

Küldi: Bálint S. Szeged, Tömörkény u. 2/b.

Kedves Professor Uram,

csak most van érkezésem arra, hogy a Löw-Emlékkönyv⁴⁰ és a kny. megküldésével tanúsított baráti figyelmét megköszönjem. Mondanom sem kell, hogy az ismertetésre kész örömmel vállalkozom. Addig is gratulálok a gyönyörű teljesítményhez. Sokszor üdvözli igaz tisztelő híve

IV/25.

Bálint Sándor

3. Géppel írt levél, 1949. VI. 1.

Dr. Scheiber Sándor (aláhúzva)

főiskolai tanár úrnak

Budapest, Kun-u. 12.

Feladó: Bálint Sándor, Szeged, Tömörkény u. 2/b.

Kedves Sanyi,

Örömmel közlöm, hogy a napokban végre fölküldöttük a habilitációs ügyed⁴¹ aktáit a minisztériumba (!). Ne haragudj a Dékáni Hivatalra az egy hetes késésért.

---

40 Keleti dolgozatok Löw Immanuel emlékére. Szerkesztette Scheiber Sándor. Budapest, 1947. Bálint Sándor a megkapott könyvet valóban ismertette: *Löw Immanuel emlékezete*. Tiszatáj, 2. évf. 7/8. szám, 1948. július/augusztus 355–356. oldal. Majd ismertetését beválogatta a már posztumusz könyvként megjelent kötetébe: *A hagyomány szolgálatában. Összeűjtött dolgozatok* című kötetébe is. Bálint 1981. 215–17.

41 Bálint Sándor 1947. szeptember 10-i nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezése után Szeghy Endre zenekutatót, K. Kovács László néprajzkutatót és Scheiber Sándor főrabbit habilitálta. E habilitációs ügyeket azonban az egyetemi magántanári cím megszüntetése miatt már nem tudták lezárni. Az ügymenet iratai csak részben ismertek. Csongrád Megyei Levéltár VIII. 6. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 448/1948–49. bksz. Jegyzőkönyv a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1949. évi március hó 30-án (szerdán) déli 12 órakor tartott VII. rendes üléséről. 191. sz. 183/1948–49. „Dr. Bálint Sándor és dr. Waldapfel Imre ny. r. tanárok bemutatják dr. Scheiber Sándor irodalmi munkásságára vonatkozó véleményes jelentésüket. (Lásd e jegyzőkönyv mellékletét). A jelentéshez dr. Felvinczi Takáts Zoltán ny. r. tanár szól hozzá és kifejti, hogy a jelölt tárgyköre hézagpótló a bölcsészeti kar oktatási munkája szempontjából és ezért szükséges és igen örövendetesnek tartja dr. Scheiber Sándor habilitációját. – Dr. Waldapfel Imre ny. r. tanár azt a javaslatot teszi, hogy a Kar dr. Scheiber Sándort 8 féléves munkatervének – Bálint Sándor ny. r. tanárral való megbeszélés alapján – átdolgozására kérje fel, hogy ily módon a tanulmányi programba jobban beilleszkedő előadásokat tartson. – A Kar a hozzászólásokat magáévá teszi. – Dr. Bálint Sándor arra való utalással, hogy a főiskolai tanárok magántanári kollokviumát általában el szokták engedni, azt javasolja, hogy a Kar dr. Scheiber Sándor esetében is így járjon el. – Elnök ezután elrendeli a titkos szavazást, amelynek eredményeképpen a Kar a bírálók jelentését egyhangúan elfogadja

Hálásan köszönöm könyvküldeményeidet, különösen gyönyörűnek találok Munkácsinak a héber miniatűr festészetéről szóló művét: egészen szokatlan és ismeretlen világot ismertetett meg velem.⁴² Idehaza sokat meséltem multheti kedves együttlétünkről, amelyre igen szívesen gondolok vissza. Feleségem⁴³ a jövő héten készül Budapestre. Lehetséges, hogy néhány munkámat elküldöm vele, annyi minden érdeklő a munkáidból.

Feleségedet sokszor üdvözli, Rád is igaz baráti szeretettel gondol
Szeged, 1949. VI. 1.

Bálint S.

U.i. Mellékelve küldöm a kultuszminiszternek szánt és vele megbeszélte pro memoriát. Olyan kedves voltál, hogy vállalkoztál Szabolcsinak⁴⁴ való átadásra. Kérlek, ha arra jársz, nyújtsd át és kérd meg hogy mihamarább intézze el. Köszönöm szépen.

4. *Postai lap, 1949. aug. 7. (postai pecsétről), kézírással*

Kedves Sanyi,

Szíves érdeklődésedre értesítelek, hogy a gazdasági hivatalban még nem tudnak a kiutalásról semmit. Azért nem írtunk hamarabb. Ha a minisztériumban azt mondják, hogy a kiutalás megtörtént, akkor hamarosan meg is jön. Közbenjártam, hogy azonnal folyósítsák Számodra.

A küldött könyveket és baráti készségedet hálásan köszönöm. Sára is, én is sok szeretettel üdvözlünk Benneteket. Készséges hived és barátod.

B. Sanyi

5. *Postai lap, bizonytalan dátum, kézírással: 1949. VIII. 28 (?)*

Kedves Sanyi,

Első lapodra azért nem válaszoltam, mert mereven elzárkóztak minden közbelépés elől. Információkat sem kaptam. Második lapodban foglalt kérdésedre néhány szerény adatot említhetek csak, Kálmány: *Hagyományok I*: 96 és 124. anekdotája (171 és 217. l. utóbbi helyen jegyzet is) az, amivel szolgálatodra lehetek.⁴⁵

Igaz szeretettel ölel

S.

6. *Kézrel írott levél, borítékban, bélyeg levágva, feladó nélkül, 1950. XI. 27.*

Kedves Sanyi,

Már régen készülök Neked írni, miután Budapestre mostanában nem tudok feljutni.

és a jelöltet – a magántanári kollokvium elengedésével – a további magántanári cselekményekre bocsátja.” V.ö.: Barna–Juhász–Pusztai 2004. 41–42.

42 Munkácsi Ernő: *Miniatűrművészet Itália könyvtáraiban: héber kódexek*. Budapest, Országos Magyar Zsidó Múzeum, 1937. című könyvéről van szó.

43 Bálint Sándorné, Németh Sára.

44 Szabolcsi Miklós irodalomtörténész (Budapest 1921 – Budapest, 2000).

45 Kálmány Lajos 1852–1919, folklorista, római katolikus áldozópap, a dél-alföldi és a szegedi folklórkincs megörökítője. Az idézett munka: *Hagyományok. Mesék és rokonneműek*. Gyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kálmány Lajos. 1–2. köt. (egybekötve). (Vác–Szeged), 1914. Néphagyományokat Gyűjtő Társaság.

Először is köszönöm a küldött különnyomatokkal kifejezett baráti figyelmedet. Örülök, hogy akad publikációs lehetőség.

Szeretnék Tőled néhány információt kérni. Igaz-e az – ezt a szegedi nép tartja – hogy a hosszúnapi szertartások között szerepel a dérért való könyörgés? Van-e bibliai háttere? Próbálta-e már valaki a zsidó szertartások, hagyományok alapján értelmezni a Tájzsótárban⁴⁶ is olvasható szegedvidéki zsidóutca szót? Adataidnak készülő szótáramban hasznát tudnám venni.

Én jól megvagyok, teljesen beletemetkeztem a munkába. Párhuzamosan a szótár szerkesztésével, a szegedi paprika monográfiáján⁴⁷ is dolgozom. Nem tudom a zsidó folklórebán, étkezési rítusokban, orvoslásban van-e valami nyoma a paprikának?

Még egy kérdés: meg tudnád-e a Balassa-Emlékkönyvet⁴⁸ számomra küldeni?

Már régen voltam Budapesten, különben fölkerestelek volna. Bizony rámférne már egy kis baráti beszélgetés. Mindig szeretettel gondolok Rád. Feleséged kezét csókolom. Írjál magadról, terveidről is.

Sokszor ölel

S.

Szeged, 1950. XI. 27.

7. Levél, boríték nélkül, 1950. január 8.

Kedves Sanyi,

Hiába vártuk eddig a megígért értesítést. Ennek azonban nem hanyagságom az oka. Mint megmondtam, a Kar a kívánt értelemben határozott. Közbejött azonban a karácsonyi szünet és dékánunk, aki budapesti lakos, még nem érkezett vissza. Nagyon kérem tehát türelmedet a fölterjesztés késése miatt. Ismétlem és ígérem, hogy a legelső alkalommal el fog menni, amit természetesen azonnal megírok.

Kérlek, add át a Nagyságos Asszonynak is kézcsókomat és üdvözetemet.

Hűséges barátsággal híved

B. S.

8. Postai lap, 1950. III. 11 (?) dátumozás nélkül, postai pecsétről

Dr. Scheiber Sándor

főiskolai tanár Úrnak

Budapest VIII. Kún u. 12.

Feladó: Bálint S. Szeged, Tömörkény u. 2/b

Kedves Sanyi,

Mikszáthtal kapcsolatos kérdésekre sajnos semmiféle adattal nem tudok szolgálni. Küldött kis cikketet hálásan köszönöm. Még húsvét előtt fölmegyek Pestre, akkor meglátogatlak. Addig is szeretettel ölel, feleséged kezét csókolja

baráti szívvel

Sanyi

46 Szinnyei József: *Magyar tájzsótár I–II*. Budapest, 1893–1896.

47 Bár Bálint Sándor több kisebb részletet közzétett készülő munkájából, a monográfia csak 1962-ben látott napvilágot. *A szegedi paprika*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. 138 oldal.

48 Balassa József (Baja, 1864 – Budapest, 1945) nyelvész. A csak Balassa-émlékkönyvként említett munka: *Emlékkönyv Balassa Józsefnek, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének, 70. születése napjára*. Szerk. Beke Ödön, Benedek Marcell, Túróczi-Trostler József. Budapest, 1934.

1952. I. 22.

Kedves Barátom!

Küldöm Zsótér⁴⁹ füzetét, ha visszaküldöd, postára adom sorjában a többit. Mocsáry Dániel palóc népköltési gyűjteményének⁵⁰ semmi nyoma a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

Szegeden jártamban egy fontos dolgot elmulasztottam. Régebben olvastam Terjék László szegedi ipariskolai tanár cikkét a Délvidéki Szemlében a szegedi ponyváról.⁵¹ Utólag értesültem, hogy a szerző elkészítette csaknem teljességében a szegedi ponyva bibliográfiáját (kb. 1000 drb.) a Somogyi-könyvtár gyűjteménye nyomán. Az lenne a kérésem hozzád, aki bizonyára ismered Terjéket, eszközöld ki nála, hogy átnézhessen a bibliográfiáját. Dr. Schindler József, szegedi főrabbi⁵², kedves barátom, átvinné s egyheti időtartamra feljuttatná nekem. Minden felelősség vállalása mellett épen visszajuttatnám szerzőjéhez és nekem nagy szolgálatot tenne vele. Anyagomhoz igen fontos lenne, hiszen most néztem át a M. N. Múzeum egész ponyvaanyagát.⁵³

Nagyon kérek ezt sürgősen vedd a kezedbe.

Sok szeretettel várja válaszd barátod: Sanyi

9. Levél, kézírással, boríték nélkül, 1952. dec. 2.

Kedves Sanyi,

Köszönöm a küldött igen érdekes különnyomatot. Éppen Te nyitottál kutatásaid-dal a témában egyetemesebb folklóre-távlatokat.

Sajnos, a szamárlétra tekintetében nem tudok rendelkezésedre állni. Mintha rémle- ne, hogy Móránál olvastam róla, de pontos forrást nem tudnék idézni. Mórának még sok a hírlapokba temetett munkája.

Örülök, hogy hírt adtál Magadról. Mindig baráti szeretettel gondolok Rád. Helyzetem változatlanul ugyanaz, tehát a körülményekhez képest igen kedvező: sokat tudok dolgozni. Ha így maradhatok, szótáramat mondjuk, fél éven belül le tudom zárni. A kongresszuson igen előzékeny, baráti stílusban ígérték meg 1954-ben

---

49 Itt valószínűleg Zsótér Gergely: *Mindszenti vőfélykönyvéről* lehet szó. Ezt valószínűsítik a levél ponyvákra vonatkozó mondatai. Zsótér Gergely: *Mindszenti vőfélykönyv*. A bevezető tanulmányt és az összekötő szöveget írta Szentí Tibor. Szeged: Somogyi-könyvtár, 1987. (Csongrád megyei könyvtári füzetek; 19.) Nehezen azonosítható személy. A leghíresebb szegedi Zsótér, Zsótér Andor (1824–1906) görög eredetű, tehetős szegedi polgár, hajósgazda, aki a város közéletében fontos szerepet játszott. Szeged Wesselényijének is nevezték. 1848-ban nemzetőr volt. Mikszáth majdnem elvette lányát, Zsótér Mariskát. Péter 1999. 187. Nyilván a Mikszáthtal való kapcsolata miatt érdekelte Scheiber Sándort. Lásd még: Péter 2002b 32–35.

50 Azonosíthatatlan. Valószínűleg elírás Mocsáry Antal helyett. Mocsáry Antal (1757–1832) egyik fontos munkája: *Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statisztikai ismertetése* (1826). Vesd össze: Mocsáry Antal: *Nemes Nógrád vármegyének Historiai, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. Reprint kiadás. Kecskemét 1982.

51 Terjék 1942.

52 Schindler József, szegedi főrabbi 1948–1962. Scheiber Sándor gyászbeszédében kiemelte tudósi és közösségépítő érdemeit. Scheiber 1994. 102–105.

53 A Magyar Nemzeti Múzeum ponyvaanyaggyűjteménye az Országos Széchényi Könyvtár anyagát jelenti, amely akkor még a Nemzeti Múzeum keretében működött.

való kiadást. A jelen esztendő főleg a népi iparágak szókincsének összegyűjtésével telt el, igazán a végső pillanatban. Ezzel kapcsolatban anyagot is gyűjtöttem egy szegedi szintézis számára. Pihenőül már befejeztem a szegedi paprika, papucs⁵⁴ és talicska⁵⁵ monografikus feldolgozását. Örülnék, ha Te is írnál Magadról és munkádról.

Schindler szerint – akivel néha találkozom – Löw Immanuel applikálta a cidduk hedin-re a cinterem szót és más magyar hitközségekben a magyar szó használata nem általános, így tehát a cinterem szó szegedi liturgikus fejleménynek tekinthető. Mi a véleményed erről?

Feleséged kezét csókolom, Tégedet igaz szeretettel üdvözöllek
Szeged, 1952. dec. 2.

S.

Volna-e egy duplumod Löw régi Énekek éneke-fordításából?⁵⁶

10. *Levél, kézírással, borítékban, 1953. I. 17.*

Címzés

Kedves Sanyi,

szomorúan kell Neked jelentenem, hogy – tekintve különleges helyzetemet – nem javasolták az egyetemen a szereplésemet. Fájdalommal mondom le róla. Míhelyt egy kissé lélezgethez jutok, a megemlékezést a megbeszélte téma keretein belül el akarom készíteni. Ezt Löw Eszternek⁵⁷ is megígértem, akit a napokban meglátogattam. Elvittem neki a Heine-fordítást. Igen értékes, színvonalas beszélgetést folytattunk. Többször is elmegyek hozzá. Igaz baráti szeretettel ölel

Szeged, 1953. I. 17.

S.

Képtelen sokat dolgozom. Szerződés nincs!

11. *Postai lap, viszonylag, vagy szokatlanul nagy betűs kézírással 1953. VIII. 19.*

Dr. Scheiber Sándor főisk. igazgató
Budapest, VIII. Kun u. 12.

Kedves Sanyi,

lapodra sietek válaszolni.⁵⁸ A kért témára az anyagot összegyűjtve megtalálod Szendreyék összeállításában a Népünk és Nyelvünk 1929: 14, 25 és 1935: 48. lapján. Külön még Prohászka Ferenc: *Hogy eszébe jusson*. *Ethnographia* 1891: 373. Külön felhívom szíves figyelmedet egy rokonhagyományra. Ez a lapáttánc, amelyről Haiczl Kálmán: *A garamszentbenedeki apátság története*. Budapest: 170. lapján olvashatsz. A szövegben említett Jedlicska Pál: *Kiskárpáti emlékek* címen szép, érdekes könyvet írt. Hátha ebben is van róla valami. Én sajnos már régen olvastam és alig van jegyzetem belőle. A jövő héten Pesten leszek. Szeretettel ölel

S.

54 A szegedi papucsról írott kismonográfiája megjelent: *A szegedi papucs*. Szeged, 1955.

55 Ismereteim szerint ez a munka nem készült el.

56 *Az énekek éneke*. Magyarra fordította Löw Immanuel. Szeged 1885.

57 Vö.: 9. jegyzet!

58 Scheiber Sándor lapja hiányzik a levelezésből! Arany Jóné ördögével kapcsolatban kérhettem segítséget Scheiber Sándor, hogy kik írtak a határkijelölés alkalmából való megcsapatásról. Vö.: Scheiber Sándor VII. postai lapját 1974. VIII. 24-i keltezéssel, utalással Bálint Sándor korábbi adatszolgáltatására.

12. *Levél, kézírással, borítékban, 1954. IX. 9.*

Dr. Scheiber Sándor
főiskolai igazgató
Budapest, VIII. Kún-u. 12.

Kedves Sanyi,
nagyszerű baráti készségedet hálásan köszönöm, soha nem felejttem el, az Isten áldjon érette.⁵⁹

Addig is, amíg a hónap derekán az ügyben föl nem kereslek, igaz szeretettel ölel
Szeged, 1954. szept. 7. S.

13. *Levél, kézírással, borítékban, 1954. aug. 31.*

Címzés

Kedves Sanyi,
egészen megalázó, nehéz helyzetből kereslek föl soraimmal.

Pénteken, 27-én érdeklődtem szótáram sorsáról. Kiderült, hogy az Akadémia I. osztálya mindent megtett az érdekében, kiadásra is legalább egy hónapja előterjesztette. Az Akadémiának az a fóruma azonban, amely végső fokon dönt kiadásáról, takarékosagra és papírhiányra hivatkozva, elzárkózik a szerződés elől és csak egészen általános, időpontra egyáltalán nem kötött ígéreteket tett, vagyis a kiadás sorsa teljesen bizonytalan.

A dolog végtelenül bánt, különösen ha arra gondolok, hogy az Akadémia tavalyi elfogadó végzése értelmében jogos bizakodással vártam az ügy kedvező alakulását. Túl is tenném magamat ezen a kínos helyzeten és dolgoznám további munkaprogramom, ha nem kerültem volna kétségbeejtő anyagi körülmények közé. Nevezetesen a szótár legépeltetése, továbbá Péterkéékkal érzett kötelezettségem (romos házat vettek, helyre kellett valamennyire állítani) súlyos kiadásokat (legalább 12 ezer forintot) jelentett, amelyeket nagyrészt kölcsönből tudtam fődözni abban a biztos reményben, hogy a szerződéssel esedékes pénzösszeggel mindent ki tudok elégíteni. A kölcsön határidős. Talán rokonaim, néhány itteni barátom is kisegítenek, így is mutatkozik egy 4-5 ezer forintnyi szükséglet, amelynek előteremtéséről nem tudok gondoskodni.

Kedves Sanyi, Te mindig olyan kedves, önfeláldozó barátom voltál és vagy, hogy most is bizalommal fordulok Hozzád segítségért. Hátha most is nyílnék valami mód a számodra. Úgy gondolnám, hogy január 1-ével havi minimum 600 forinttal fizetésből törleszteném. Szívesen felajánlanám zálogul „Ethnographia” sorozatomat és néhány ritka könyvemet, ha erre szükség volna.

Bizonyára nem haragszol soraimért, a mostani nehéz viszonyokat ismerve, tisztában vagyok kérésem súlyosságával. Nagyon kérek, írd minél hamarabb, módodban volna-e segíteni rajtam.

Igaz baráti szeretettel ölel, kézcsókkal
Szeged, 1954. aug. 31. S.

⁵⁹ Nem tudjuk, miért mondott köszönetet Bálint Sándor.

II. Kézzelel írott postai lap Dr. Scheiber Sándor. az Orsz. Rabbiképző Intézet igazgatója Budapest, VIII. Kun-utca 12. feladói címmel

55. I. 22.

Kedves barátom!

Hálás köszönet Kovács János könyvéért⁶⁰, igazán nem reméltem, hogy saját példányom lesz belőle.

Ma beszéltem Szabolcsi Bencével.⁶¹ Beszámolt arról, hogy az osztályértekezleten a nyelvészek melegen pártolták a munkát.⁶² Meg nem jelenésének – szerinte – adminisztratív oka van csupán. Megígérte, hogy utána jár a dolognak és az ügyet magáévá teszi. Remélem tehát, hogy ez gyorsítani fogja könyved megjelenését.

Ha Pesten leszel, most már erre való hivatkozással felkeresheted őt.

Szerető barátsággal ölel: Scheiber Sándor

14. Postai lap kézírással, 1955. I. 25.

Kedves Sanyi

Leköteleznél, ha megírnád, tudtál-e Bencével⁶³ beszélni. A kiadói értekezlet 17-én volt, sajnos értesítést még nem küldöttek ügyem állásáról. Persze érdekelne Bence információja is.

Sok szeretettel ölel

B.S.

Csak február derekán megyek legközelebb Pestre.

III. Kézírással postai lap

55. III. 10.

Kedves barátom!

Hálás köszönettel visszajuttatom a ponyvát. Engedd meg, hogy két kérdéssel forduljak hozzád ismét:

1) Ki volt az a korai szegedi zsidó, akivel kutatásaid során találkoztl. S hol találkoztál vele? Vagy erről vagy egy másik középkori szegedi zsidóról fogsz tőlem adatokat kapni.

2) Tudnál irodalmat adni a magyarországi werewolf-képzetre?⁶⁴ Tud erről valaki?

Őszinte barátsággal

Ölel: Scheiber

15. Postai lap, kézírással, 1956. szept. 30.

Dr. Scheiber Sándor főisk. Igazgató Úrnak

Budapest, VIII. Kun u. 12.

Kedves Sanyi,

60 Kovács János: *Szeged és népe. Szeged ethnographiája*. Szeged, 1901 című könyvéről van szó.

61 Lásd 10. jegyzet!

62 A *Szegedi szótár* kiadásával kapcsolatos gondokról van szó. Bálint Sándor: *Szegedi szótár I–II*. Budapest, 1957.

63 Bence = Szabolcsi Bence, lásd 10. jegyzet!

64 A kérdésre a későbbi levelekben nincs válasz, vagy a válaszadó levél elkallódott. Werewolf = farkasember, hiedelemlény.

Arany János levelének fényképmásolatát illetőleg kérem szíves türelmedet. Egyelőre nem tudok utánanézni, mert bokatoréssal szobafogságban tespedek. Egyébként jól vagyok, dolgozom. Mihelyt tudom, elintézem az ügyet.

Sok szeretettel ölel
S.

16. *Levél nagyméretű borítékban, 1956. IX. 18.*

Kedves Sanyi,

Azért késtem, mert reméltem, hogy a különnyomatot is küldhetem. Egyelőre még várni kell rá.

Török Károlyról:

Reiniger Jakab: Török Károly emlékezete. Szegedi Napló 1922: 53. sz.

Arany Jánosról:

Arany János levele Pálffy Ferenchez, hogy utcát nevezett el róla. Szegedi Híradó 1880: 206.

b. [nem tudom ki, de vsz. a Bob néven író Szigethy Vilmos (1877–1956) kiváló szegedi újságíró, egyben akkori városi főlevéltáros]: Arany János szegedi utcája. Legenda Amphionról, aki 56 évig hiába pengette lantját. Délmagyarország 1936: 241. sz.

Még egy Arany János-vonatkozási szegedi cikk: Farkas Géza: Néhány perc Aranyánál. Szegedi Híradó 1882: 245. sz.

Még valami, nézz utána, ha kedved van hozzá: Tompa Mihály három levele. Délmagyarország 1911: 295. sz.

Személyemről egy kis hír: az egyetem akcióba lépett katedrára való visszakerülésem érdekében. Ezt éppen ma közölte a rektor velem. Talán még az ősszel.

Nem haragszol kedves Sanyi, ha arra kérlek, ha a nekem szánt Löw-köteteket a ponyvával együtt leküldenéd. A hiányzó köteteket utólag is pótolhatnád. A Török Károly-füzetet alkalmilag, majd visszaküldöd.

Igaz baráti szeretettel ölel, feleséged kezét csókolja

IX/18.

S.

Remélem, az akadémiai korrektúra-ügy elsimult!

Ja igen: ha a lappéldányok a Múzeumban nem volnának meg, gondoskodnom az itteniek lemásolásáról.

17. *Levél, boríték nélkül, 1956. V. 7.*

Kedves Sanyi,

Megbeszélésünk értelmében ott küldök egy újabb csomag ponyvanyomtatványt.

Sajnos, egy félnap keresés után sem tudtam megtalálni a kért profán ponyvákat. Nem akarom húzni az időt. Néhány nap múlva remélhetőleg rájuk bukkanok és küldeni fogom.

A másik dolog: a Bolygó zsidó-téma. A szótárba⁶⁵ nem találok bejegyezve. Ez annyit jelent, hogy olvastam ugyan a Kálmány-hagyatékban, de nem a szegedi nép ajkáról. Igen röstellem, hogy nem jegyeztem ki a Számodra. Kárpótlásul azonban mel lékelve küldöm Varga Lajos népi írónak (bővebben: Egy magyar szeptember 31–34) két feldolgozását, fogalmazását.

65 Bálint Sándor: *Szegedi szótár I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.

A kis füzet a Tied, duplumom volt belőle.⁶⁶
Igaz baráti szeretettel ölel
Szeged, 1956. V. 7. S.

18. *Postai lap*, 1956. márc. 23.

Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató
Budapest VIII. Kún u. 12.

Kedves Sanyi,

Sajnos egyik kérdésemre sem tudok felelni, adattal szolgálni. A ponyvairatokról nem felejtkeztem el, csak egy kis türelmet kérek.

Igaz szeretettel és barátsággal ölel B. S.

19. *Levél, borítékban*, 1957. I. 16.

Dr. Scheiber Sándor főisk. igazgató Úrnak
Budapest VIII. Kún u. 12.

Kedves Sanyi,

A küldött igen értékes különnyomatot Sch. főtisztelendő úr⁶⁷ átadta, köszönöm. Üdvözölő soraidra válaszolva megjegyzem, hogy azért nem írtam, mert már nov. elején L. Esztertől⁶⁸ megnyugtató híreket kaptam Rólad. Ezt később Sch. is megerősítette. Örültem, hogy azokban a nehéz napokban, a Köztársaság-tér szomszédságában nem esett személyes bajotok. A Sch-ementette dolgot örömmel és készséggel hallottam, ehhez azonban előszavas megbeszélésre lesz szükség. Pestre aligha utazom tavasz előtt. Lábam ugyan szépen gyógyul, de még nincs teljesen rendben.

Örömmel közlöm Veled, hogy rehabilitációm dec. végén hivatalos megerősítést nyert. A Karra visszakérültem, intézetem restaurációja folyamatban van.⁶⁹ Úgy hírlík, hogy még e tanév folyamán visszaállítják a doktorátust és magántanári habilitáció régi rendjét.⁷⁰ Erről is majd elbeszélgetünk, ha már többet tudunk a dologról.

Sok mindentről, szakmai dolgokról is szeretnék elbeszélgetni Veled, alig várom, hoy találkozunk. A kritikai napokban sokszor, sok szeretettel gondoltam Rád, családodra és tanítványaidra.

Az Arany János-levélről kért fotokópiát iparkodom mihamarabb elkészíttetni.

Sok szeretettel ölel

Szeged, 1957. I. 16.

S.

66 Vö: Varga Lajos: *Verses Szentírás vagy Biblia, az Ó- és Újszövetség története*. Negyedik könyv. 17. ének *A szívtelen zsidó kegyetlensége és bűnhődése*. Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság, 477–478. (Reprint Ős-Kép Kiadó, Budapest, 2008). A *Verses Szentírás énekei* külön füzetben és gyűjteményes kiadásban is megjelentek. Ez utóbbira hivatkozom most.

67 Valószínűleg Schindler József, szegedi főrabbi 1948–1962. Vö.: 51. jegyzet!

68 Löw Eszter, Löw Immanuel Szegeden élő lánya. Vö.: 8. jegyzet!

69 Ez bekövetkezett. Az oktatásügyi miniszteri kormánybiztos 1956. december 1-jei hatállyal visszaadta Bálint Sándor tanítási jogát (venia legendi), amelyről Bálint Sándort Nyíri Antal dékán 1956. december 30-án kelt levelében értesítette. Bálint Sándor először 1957. január 2-án vett részt a Bölcsészkar kari tanácsülésén, ahol Nyíri Antal dékán személyesen köszöntötte a Kar oktatói és kutatói munkájába ismét bekapcsolódó tudóst. Barna–Juhász–Pusztai 2004. 43–44.

70 Nem így történt. Ez a visszaállítás csak az 1990-es évek közepétől következett be.

IV. Gépírásos postai lap Országos Rabbiképző Intézet Igazgatósága Budapest, VIII. József körút 27. Telefon: 131–715 feladói címmel

Kedves Barátom!

Nagyon gyorsan szükségünk lenne Zsótér Andor⁷¹ leányának, Zsótér Ilona születésének pontos dátumára. Hálára köteleznél, ha ezt velem tudatnád.

Baráti szeretettel ölel:

Sanyi

Budapest, 1958. február 17.

20. *Postai lap, 1959. III. 5.*

Dr. Scheiber Sándor főisk. Igazgató Úrnak
Budapest VIII. Kun u. 12.

Kedves Sanyi,

A kért felsővárosi anyakönyvi adata a következő:

Szül. 1852. május 4. Zsótér Sarolta, Ilona. Szülei Zsótér András (Andor)⁷² és Vékes Franciska. Későbbi bejegyzés szerint a Szeged-felsővárosi templomban 1911. aug. 2. házasságra lépett Niczky András gróffal.

Sok szeretettel üdvözlök, szolgálatodra mindig készen

1958. III. 5.

S.

21. *Postai lap, gépelve, 1958. febr. 25.*

Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató úrnak
Budapest VIII. Kun-utca 12.
F: Bálint Sándor Szeged, Tömörkény u. 2/b.

Kedves Sanyi,

kérdézősködésemre sajnos nem tudok válaszolni. A múlt héten postamunka miatt nem értem rá, most pedig az influenza szobába zárt. Ez eltart a hét végéig. Ha talpra állok, remélhetőleg könnyen meg tudom szerezni a kért adatot. Addig is kérem türelmedet.

Ha jól emlékszem, múltkori együttlétünk idején ígértem Neked egy Mikszáth könyvet. Később azonban rájöttem, hogy ezt föltétlenül kell ismerned. Ezért nem jelentkeztem volna.

Örülnék, ha tájékoztatnál: sikerült-e a Zsótér-vonalon újabb Mikszáth-adalékokra bukkanni.

Sok szeretettel üdvözlök

Szeged, 1958. II. 25.

Sanyi

22. *Express levél borítékja, érkezési pecsét: 1958. X. 18.*

Dr. Scheiber Sándor főisk. Igazgató
Budapest VIII. Kún u. 12.

Benne egy cédula:

Hálás köszönettel

S.

⁷¹ Lásd 49. jegyzet!

⁷² Lásd 49. jegyzet!

23. Levél, boríték nélkül, 1962. március 22.

Kedves Sanyi,
végre küldtem a két fényképmásolatokat. Nem valami sikerültek, de a célnak talán megfelelnek. A késedelmeskedésért baráti elnézésedet kérve, szeretettel üdvözöl
Szeged, 1962. március 22.

S.

V. Gépírásos levél

Kedves Barátom!

Kérdéseidre az alábbiakban válaszolok.

1. A geszal nem héber szó.

2. Ex. XXV. 2. fordítása: „Vegyenek nekem ajándékot ...” A teruma valóban a hérim igeformából származik, annyit jelent: „emelni”. Azért jelent az ajándék és emelés egyet, mert a vagyonukból emelik le azt, amit ajándékoznak. Ez a rész nincs összefüggésben semmi lengetéssel. Ott a pusztai Szentély számára felajánlott ajándékokról van szó.

3. Buber-fordítás⁷³ lesz majd. Meg fogod kapni.

Került-e eléd azóta Mikszáth-levél?

A bolygó zsidóról lejegyzett szövegeidet egyszer majd juttasd el hozzám.

Régi barátsággal ölel:

Sanyi

Budapest, 1969. október 23.

24. Levél, boríték nélkül, 1970. febr. 7.

Kedves Sanyi,
hálásan köszönöm Mikszáth levelének megküldésével tanúsított baráti figyelmet. Már át is tanulmányoztam, külön is gratulálok a kitűnő jegyzetapparátushoz. Kérlek, add át Jenőnek⁷⁴ is legmelegebb üdvözetemet.

Szeretettel ölel

1970. febr. 7.

S.

25. Levél, borítékban, 1972. XII. 12.

Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató Úrnak

Budapest, VIII. Kun u. 12.

Kedves Sanyi,

köszönöm szíves ismertetési szándékodat.⁷⁵ Arra gondoltam, nem írnl-e egy magyar nyelvű recenzió-változatot az Ethnographia számára, megkérdeztél előtte Földes Lászlót?⁷⁶ Kérésemet természetesen ne érezd Magadra nézve kötelezőnek.

73 Martin Buber (1878–1965) izraeli-osztrák vallásfilozófus. Itt talán a német nyelvű bibliafordításáról lehet szó, amely a héber eredetihez leginkább igazodó szövegek egyike.

74 Zsoldos Jenő (1896–1972): irodalomtörténész, nyelvész, pedagógus.

75 Valószínű, hogy az 1972-ben megjelent *Szegedi példabeszédek és jeles mondások* (Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1972) című kötetről van szó. Az ismertetés nem jelent meg.

76 Földes László (1934–1980) néprajzkutató, az *Ethnographia* folyóirat szerkesztője.

Szegény Zsoldos Jenő⁷⁷ halála igaz részvétellel töltött el, nagyon rokonszenveztem vele.

Baráti szeretettel sokszor üdvözöl
1972. XII. 12.

S.

VI. Kézírásos postai lap Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató Budapest, VIII. Kún u. 12. feladói címmel

72. XII. 12.

Kedves barátom!

**Szt. Erzsébet csodájának (a kenyér virággá válik) van-e irodalma és párhuzam-
anyaga? Ilyen csodára (vagy hasonlóra) szükségem lenne az ókorból.**

Segítséged hálásan köszöni

régi barátod: Sanyi

26. Postai lap, 1972. dec. 15.

Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató Úrnak
Budapest VIII. Kun u. 12.

Kedves Sanyi,

a kérdezett folklór motívumhoz sajnos semmit sem tudok hozzáadni az Erzsébet-
legendán kívül. Úgy rémlik azonban mintha Köhler⁷⁸ írt volna róla, ezt azonban Te
jobban tudod.

Soraink keresztettk egymást. Most is igaz szeretettel ölel

XII. 14.

S.

27. Levél, borítékban, 1974. aug. 9.

Dr. Scheiber Sándor főisk. igazgató Úrnak
1081 Budapest VIII. Kún u. 12.

Kedves Sanyi,

70. születésnapomra küldött baráti jókívánságaidat hálásan köszönöm.⁷⁹

A régi nagy szeretettel köszöntelek én is

1974. VIII/9.

Bálint Sándor

VII. Kézírásos postai lap Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató Budapest, VIII. Kún u. 12. feladói címmel

74. VIII. 24.

Kedves barátom!

**Egyszer régen egy leveledben adatokat küldtél Arany Jóka ördögével kapcso-
latban, hogy kik írtak még a határkijelölés alkalmából való megcsapatásról.⁸⁰ Úgy**

77 Vö: 74. jegyzet!

78 Nem azonosítható személy. Talán egy bizonyos Joachim Köhler (1935–), tübingeni egyháztörté-
nész, aki a középkori és kora újkori egyháztörténet emeritus professzora, több tanulmányban írt
Szent Erzsébetéről, de a tőle megtalált, Szent Erzsébetéről szóló bibliográfiai adatok, évszámok mind
későbbiek, mint a levél keltezése.

79 A köszöntő lap is hiányzik a levelezésből.

80 Lásd Bálint Sándor 12. számú levelét fentebb 1953. VIII. 19-i keltezéssel!

emlékszem, a Népünk és Nyelvünkben valahol megjelent cikkekről volt szó és másokról.

Ha azok kezéd ügyében lennének, írd meg újból, mert most szükségem lenne rájuk. A korrektúra már előttem, ezért sürgős.

Megjelent a kőszegi zsidókról szóló monográfia⁸¹ is, Schőnerrel⁸² küldök.

Ölel: Sanyi

28. Levél, borítékban, 1975. IV. 22.

Dr. Scheiber Sándor professzor Úrnak
Budapest VIII. Kun u. 12.

Kedves Sanyi,

Schőner főtisztelendő úr⁸³ szíves közvetítésével kézhez kaptam új művedet. Szívvel-lélekkel gratulálok hozzá: páratlan olvasottságod, nagy fölkészültséged és erudíciód – mind mindig – most is elragadott. A folklór és irodalomtörténet klasszikus kézikönyvének érzem.⁸⁴

Ami kérésedet, a Tiszatájban való recenziót illeti, készséggel vállalkozom, ha az új szerkesztőség akár személyem, akár a könyv jeles részének tematikája miatt nem zárkózik el előle.⁸⁵ Mindenképpen tájékoztatni foglak, miként alakul a dolog.

Remélhetőleg a közeljövőben már megjelenik a mesepublikációm, természetesen küldök belőle.

Sára feleségem is nagy érdeklődéssel olvassa művedet. Szívből üdvözl. Sok szeretettel hűséges barátod

1975. IV. 17.

S.

(A hátoldalán Sára levele!)

29. Levél, borítékban, mindenféle címzés nélkül, 1975. VII. 3., valószínűleg személyes kézbesítéssel érkeztetett, rajta Scheiber Sándor kézírásával: dr. Bálint Sándortól

Kedves Sanyi,

éppen írni készültem, amikor most lapodat megkaptam.

Nagy munkában vagyok, éppen azért arra kérlek, hogy a mellékelt Mihály arkangyalról szóló terjedelmes kéziratból⁸⁶ válogasd ki a legalkalmasabbnak talált részeket és az Évkönyvben ezeket közölnéd. Felhatalmazlak a szükségesnek látszó stiláris változtatások, összevonások elvégzésére is. Az így nyert szöveget házilag

81 Harsányi László: *A kőszegi zsidók*. Budapest: MIOK, 1974. (A Magyarországi zsidó hitközségek monográfiái, 6.)

82 Schőner Alfréd (*1948), jelenleg az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem rektora, szegedi főrabbi 1974–1976. „*Atyai jóbarátság fűzött Bálint Sándorhoz. Vele nemegyszer elmentem az alsóvárosi templomba istentiszteletre: mint ahogyan Bálint Sándor is eljött hozzánk a zsinagógába, és az azt követő beszélgetéseken is részt vett.*” Schőner Alfréd levelét idézi Lele József. Ifj. Lele 1996. 66.

83 A főtisztelendő megszólítás szegedi hagyomány szerint kijárt a zsidó rabbiknak is! Szegedi beiktatásán Scheiber Sándor mondott beszédet. Scheiber 1994b.

84 Scheiber Sándor: *Folklór és tárgy történet I–II*. Budapest, 1975.

85 Úgy tűnik, elzárkózott. Ekkor történt Ilia Mihály (szerkesztő 1972–1974) leváltása, s az új szerkesztő, Vörös László kinevezése (1975–1986).

86 Bálint Sándor ekkor az *Ünnepi kalendárium* kötetein is dolgozott. Valószínű, hogy ennek kéziratából emelte ki a Mihály arkangyalról szóló fejezetet, s küldte el Scheiber Sándornak. Vö.: Bálint 1977. II. 306–337. Nem tudok megjelenéséről!

gépelted le. Ezt nem kell bemutatnod. Ha lehetséges, az én kéziratomat a végén küldd vissza.

A Tiszatájnak eljuttattam a recenziót, még nem kaptam rá választ. El vagyok készülve a visszaküldésére is. Mindenesetre a másolatot itt mellékelem. Személyesen majd többet is.⁸⁷

Rapcsányi most 27-ére jelezte látogatását.

Kedves Sanyi, én is kérlek valamire. A Szegedi táj néprajzi monográfiájának szegedi megjelenése valószínűnek látszik.⁸⁸ A történeti részben méltatom Löw Immanuel személyét és munkásságát is. Te kedves voltál bibliográfiai adatokkal szolgálni. Vajon meg tudnál-e ajándékozni a Fauna etc. és a Studia etc. c. művével⁸⁹, amelyeket Te adtál ki. Ha nem volna módodban, betekintésre küldd el mihamarabb rövid időre. Egy közlésre alkalmas fényképének is örülnék. A Löw-dolgok igen sürgetőek.⁹⁰

Tombácz János meséinek az Akadémiai Kiadónál való megjelenése még mindig húzódik.⁹¹

Baráti szeretettel

1975. VII. 3.

Levelem írása közben Rapcsányi is volt itt. Mindent megbeszéltünk. Sok szeretettel emlegettünk, jószágodat köszönöm.⁹²

30. levél, borítékban, 1975. III. 2.

Prof. A. Scheiber
Wolfson College
Oxford, England
Exp. Bálint S. 6720 Szeged, Tömörkény u. 2/b.

Kedves Sanyi,
sajnos kérdéseidre tudomásom szerint és a rendelkezésemre álló meseanyag nyomán nem tudok utalásokat tenni.⁹³

Oxfordi létedhez szeretettel kívánok gazdag kutatói eredményeket és szép elmé-
nyeket.

1975. III. 2.

S.

87 Végül is nem jelent meg!

88 Megjelent 1977-ben. *A szegedi nemzet: a szegedi nagytáj népelete I. rész.* Szeged, 1976 (1977) Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2.

89 *Fauna und Mineralien der Juden.* Herausgegeben von A. Scheiber. Hildesheim, 1969, *Studien zur jüdischen Folklore*, Ed. A. Scheiber. Hildesheim, 1994 című munkákról van szó, amelyeket Scheiber Sándor gondozott.

90 Löw Immanuelről szóló írás megjelent Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. rész.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2. Szeged, 1976. 25.

91 Megjelent végül 1975-ben: *Tombácz János meséi.* Gyűjtötte és a bevezetőt írta Bálint Sándor. Jegyzetekkel ellátta Dömötör Ákos. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 710 oldal, 1 melléklet.

92 Rádió-előadás előkészítése, adás: *Mitoszok és legendák a Bibliában.* 15. rész. Vendégségben „Kána menyegzőben” 1976. aug. 6. 20 óra 38 perc, Kossuth Rádió, 20 perc. Majd kötetbe szerkesztve megjelent „*Bibliai elemek a magyar néphagyományban*” címmel, RTV-Minerva, Budapest, 1978. 267–279. Második kiadás 1984. Rapcsányi Lászlóval még egy riportja volt: *Beszélgetések a Bibliáról.* 6. Magyar néphagyományok. *Új Tükör* 14. évf. 31. sz. 1977. júl. 31. 12–13. oldal

93 Nem tudjuk, mit kérdezett Scheiber Sándor, levele nem maradt meg.

VIII. Kézírásos levél

75. VII. 31.

Kedves barátom!

Lenyűgözően érdekes és utólérhetetlenül gazdag tanulmányodból nem vágható ki részlet anélkül, hogy az egész meg ne csorbulna. Az egész viszont nekünk hosszú.

Hadd javasoljam: Ha megírod a Rádió-előadásod, add nekünk a kézirat egy példányát közlésre. Nekünk ez nagyon megfelelne.

Küldök egy Löw-képet.⁹⁴

A két művet most vitte el öcsém magával. Kértem helyette újat Olmsztól.⁹⁵ Ha megjön, küldöm. A Fauna leírása megvan a bibliográfia 946. száma alatt. A másiké ez:

Immanuel Löw: Studien zur jüdischen Folklore. Herausgegeben von Alexander Scheiber. Hildesheim – New York, 1975. 8° X+150⁹⁶

Örülök, hogy Rapcsányival⁹⁷ megegyeztél.

Az ismertetés másolatát nagyon köszönöm.

Ölel barátod Sanyi

IX. Kézírásos postai lap Dr. Scheiber Sándor főiskolai igazgató Budapest, VIII. Kún u. 12. feladói címzéssel

76. I. 7.

Kedves barátom!

Köszönöm a nagyszerű könyvet. A hét végén ez lesz az olvasmányom.

Láttam a Tiszatájban a Tombác-ismertetést.⁹⁸

Ölel Sanyi

31. Postai lap, 1977. jan. 25.

Dr. Scheiber Sándor professzor, főisk. igazgató Úrnak

1081 Budapest VIII. Kun u. 12.

F: Bálint Sándor, 6720 Szeged, Tömörkény u. 2/b.

Kedves Sanyi,

igen szép recenziódat⁹⁹ hálásan köszönöm. Írd meg, ha a füzetre szükséged lenne. Akkor azonnal visszaküldöm.

94 Löw Immanuel időskori fényképe megjelent Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. rész.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2. Szeged, 1976. 24.

95 Georg Olms Verlag, német könyvkiadó. Náluk jelent meg a Scheiber Sándor által szerkesztett két Löw Immanuel mű. Immanuel Löw: *Fauna und Mineralien der Juden.* Herausgegeben und mit einem Vorwort und Anmerkung[en] versehen von Alexander Scheiber. Hildesheim 1969. és Immanuel Löw: *Studien zur jüdischen Folklore.* Zusammenge stellt und mit einem Vorwort von Alexander Scheiber. Hildesheim 1975.

96 A kötet hamarosan megjelenik Hrotkó Larissa magyar fordításában és a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének kiadásában.

97 Rapcsányi László (1925–2013) újságíró, szerkesztő. Az általa szerkesztett *Beszélgetések a Bibliáról* 1978-ban megjelent könyvre van utalás. Ebben jelent meg Rapcsányi László beszélgetése Bálint Sándorral: Bálint Sándor: *Bibliai elemek a magyar néphagyományban.* In: Rapcsányi László szerk. *Beszélgetések a Bibliáról: mítoszok és legendák a Bibliában.* Budapest, RTV-Minerva, 267–279.

98 Erre az ismertetésre nem akadtam rá. A Tombác-mesekötetet Scheiber Sándor a *Fabula* című, Berlinben és New Yorkban megjelenő folyóiratban ismertette 17 Band, Heft 1/2 (1976) 79–81.

99 A Tombác János meséi kötetéről írt Scheiber-ismertetés: *Fabula* (Berlin–New York), Bd. 17. H. 1/2. 1976. p. 79–81.

Állandóan dolgozgatok. Az eredményeket megküldöm.

Baráti szeretettel

1977. jan. 25.

S.

32. *Levél, boríték nélkül, 1977. II. 12.*

Kedves Sanyi,
előreláthatólag most 16-án, csütörtökön Budapesten leszek, ½ 10 óra tájban a főiskolákon meglátogatlak, örülnék, ha az ígért könyvet most megkaphatnám Tőled.

Szeretettel ölel

Szeged, 1977. II. 12.

Sándor

33. *Levél, boríték nélkül, 1977. május 22.*

Kedves Sanyi,
gondolkoztam, mit is küldenék megtisztelő felszólításodra Évkönyvetek számára. Így jutott eszembe ez a mesetöredék, Tombác János hattýúdala. Kérem, mielőbbi rövid értesítéset, alkalmas-e közlésre.¹⁰⁰

Örülnek, ha kért könyv magyar fordításával meg tudnál ajándékozni.

Szokás szerint sokat dolgozom, de ez nem baj.

Sok-sok szeretettel hűségese barátod

1977. május 22.

Sándor

X. *Kézíráso postai lap, kézzel írott Scheiber Bp., VIII., Kun u. 12. feladói címmel*

78. I. 4.

Drága barátom!

Két halhatatlan műved olvasásával ünneplem az év kezdetét.¹⁰¹ Amíg magyar néprajzkutatás lesz, azokhoz mint orákulumokhoz fordulnak. Szobrod talapzatára fel lesznek írva műveid címei s eleje: **Állítá: a szögedi nemzet. Érd meg egészségben, frissességben a három kötet¹⁰² megjelenését és később a továbbiakat is.**

Ölel hű barátod:

Sanyi

XI. *Kézíráso levél*

78. VI. 13.

Kedves barátom!

Arany János *A francia kakas-ból* idézi ezeket az ismert sorokat (prózaí dolgozataiban is egyszer):

Megúntam gyönyörű Győrnek

Gyöngy várába' laktomat,

100 Tudomásom szerint nem jelent meg.

101 *A szögedi nemzet* mellett valószínűleg az *Ünnepi kalendáriumra* utal Scheiber Sándor, ami akkor jelent meg.

102 *A szögedi nemzet* három kötetére van itt utalás: *A szögedi nemzet: a szegedi nagytáj népélete. I. rész.* Szeged, 1976. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75. 2.; *A szögedi nemzet: a szegedi nagytáj népélete. II. rész.* Szeged, 1977. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77. 2.; *A szögedi nemzet: a szegedi nagytáj népélete. III. rész.* Szeged, 1980. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79. 2.

**Mert a Duna, Rába, Rábcza
Rákja rágja lábomat.**

1) Ismered-e A francia kakast? Ponyva ez, vagy verscím?

2) Hol találtad ezt a nyelvtörő mondókát még? (Nekem van néhány helyen.)

Szerető barátsággal ölel:

Sanyi

34. *Levél, boríték nélkül, 1978. VI. 27.*

Kedves Sanyi,

Kérdésedre A szögedi nemzet korrektúra gondjai miatt kissé megkésve válaszolok. A II. kötetéről van szó, amelyet közeli megjelenése után küldök.

A szólással a Györffy-Viski Magyarság Néprajza III. 376 (1. kiadás) találok, ahol azt szerintem egyszerűen csak Arany Jánostól emelte ki a fejezet szerzője Szendrey Zsigmond szokott felelőtlenségével a versezet forrása nélkül idézi.

Szíves szeretettel köszöntelek

S.

XII. Kézírásos postai lap, kézzel írott Scheiber Bp., VIII., Kun u. 12. 1081 feladói címezéssel, 1979. VII. 20. postai bélyegzéssel

Kedves barátom!

A tegnapi televíziós szereplésedhez¹⁰³ meleg szeretettel gratulálok. Mégis meglesz a szobor, amelyről – ne feledd – először én beszéltem.¹⁰⁴

A régi barátsággal

Sanyi

Scheiber Sándor szegedi habilitációjának levéltári emlékei

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kara
Szeged, Tánicsics Mihály-u. 2.
448/1948-49.
bksz.

---

103 *A legszögedibb szögedi: Bálint Sándor-portré.* Riporter Trogmayer Ottó, szerkesztő D. Fehér Zsuzsa, rendező Soós Árpád. Az adás időpontja 1979. július 19. 21 óra 45 perc, TV 1 program. Rónai Béla visszaemlékezése szerint A „legszögedibb szögedi” név, a film címe, ami mára Bálint Sándor állandó jelzője lett, Scheiber Sándortól származik. Rónai 2001. 41–42.

104 1984 áprilisában, Bálint Sándor születésének 80. évében utcát neveztek el róla, 1984 júliusában emléktáblát avattak azóta lebontott szülőházán, 1989-ben róla neveztek el az általános iskolát Tápén, 1989. augusztus 1-jén felavatták a Kalmár Márton készítette szobrát a szeged-alsóvárosi Mátyás téren, 1993-ban pedig a szegedi Dóm téri Nemzeti Emlécsarnokban Szathmáry Gyöngyi alkotását. 2004-ben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének tantermét *Bálint Sándor-teremnek* neveztük el, s falán felavattuk Bálint Sándor bronz plakettjét, Kalmár Márton szobrászművész alkotását.

Jegyzőkönyv

A szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának
1949. évi március hó 30-án (szerdán) déli 12 órakor tartott
VII. rendes üléséről.

Jelen vannak: dr. Princz Gyula e.i. dékán elnöklete alatt:

Dr. Koltay-Kastner Jenő¹⁰⁵, dr. Klemm Antal¹⁰⁶, dr. Bognár Cecil¹⁰⁷, dr. Hermann Egyed¹⁰⁸, dr. Mészöly Gedeon¹⁰⁹, dr. Felvinczi Takáts Zoltán¹¹⁰, dr. Bálint Sándor, dr. Waldapfel Imre¹¹¹, dr. Sótér István¹¹² ny. r. tanárok, – dr. Halász Előd¹¹³ ny. rk. tanár.

A magántanárok képviselőiben: dr. Wágner Richárd¹¹⁴ és dr. Szeghy Endre¹¹⁵ egyetemi magántanárok.

Szabadságon: dr. Kerényi Károly¹¹⁶, dr. Birkás Géza¹¹⁷, dr. Mester János¹¹⁸ ny. r. tanár.

---

105 Koltay-Kastner Jenő (1892–1985) irodalomtörténész, filológus, történész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. A 20. századi magyar italianisztika kiváló tudósa. 1940-től a szegedi egyetemen az olasz nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára. Nevéhez fűződik az első magyar–olasz, olasz–magyar nagyszótár összeállítása (1930–1934).

106 Klemm Antal (1883–1963) nyelvész, finnugrista, bencés szerzetes, a nyelvtudományok doktora (1957), a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1927) tagja. 1940-től a Magyar és Finnugor Tanszék nyilvános rendes egyetemi tanára.

107 Bognár Cecil Pál (1883–1967) bencés szerzetes, pszichológus, 1941–1950 között egyetemi tanár, a szegedi egyetemen a Lélektani Intézet vezetője.

108 Hermann Egyed István (1895–1970) történész, levéltáros, premontrei kanonok, egyetemi tanár. 1940–1948 között a szegedi tudományegyetemen a magyar történelem és művelődéstörténet nyilvános rendes tanára, 1944–1945-ben a bölcsészettudományi kar dékánja, 1945–46-ban prodékánja volt. 1949-ben nyugdíjazták. 1949–50-ben a szegedi római katolikus tanárképzőben a magyar történelem tanára.

109 Mészöly Gedeon (1880–1960) nyelvész, nyelvtörténész, műfordító. 1922 és 1958 között a szegedi egyetem Urál–Altáji, majd a Finnugor Nyelvészeti Tanszékének vezetője. Az 1928–29-es és 1950–51-es tanévben a szegedi egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja volt.

110 Felvinczi Takács Zoltán (1880–1964) művészettörténész. 1939–40-ben, majd 1947–1950. december 31-ig állt a szegedi egyetem alkalmazásában. 1940–1947 között a kolozsvári egyetem tanára. 1950-ben a Nyugati Nyelvek Tanszékeivel együtt a Művészettörténeti Tanszékét is megszűntették.

111 (Trencsényi) Waldapfel Imre (1908–1970) klasszika-filológus, irodalomtörténész, vallástörténész, 1948–1950 között a szegedi tudományegyetem Klasszika-filológia Tanszékének egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1949).

112 Sótér István (1913–1988) irodalomtörténész, író, esszéista. 1948–1952 között a szegedi egyetem tanára.

113 Halász Előd (1920–1997) germán filológus, irodalomtörténész, nyelvész, 1948–1984 között a szegedi egyetem tanszékvezető egyetemi tanára a német nyelv- és irodalom tanszéken.

114 Wágner Richárd (1905–1972) földrajztudós, klimatológus, egyetemi tanár a szegedi egyetemen.

115 Szeghy Endre (1898–1972) zeneszerző, zenepedagógus, népzenekutató. 1928–1961 között a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola (később Pedagógiai Főiskola) ének-zene tanszék tanára. Szeghy Endre 1947. február 5-én szerzett magántanári képesítést *A népzene tudomány problémaköre* tárgy körben Bálint Sándornál.

116 Kerényi Károly (1897–1973) vallástörténész, 1940–1949 között a szegedi egyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

117 Birkás Géza (1879–1951) irodalomtörténész, 1940–1948 között a Szegedi Francia Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára.

118 Mester János (1879–1954) filozófus, pedagógus, pszichológus, 1934–1949 között a szegedi egyetem Filozófiai, majd Pszichológiai Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, pápai prelátus.

Távolmaradását kimentette: dr. Tóth László¹¹⁹ és dr. Baróti Dezső¹²⁰ ny. r. tanár.
Jegyzőkönyvet vezet: dr. Halász Előd ny. rk. tanár.

[...]

191. sz.
183/1948–49. bksz.

Dr. Bálint Sándor és dr. Waldapfel Imre ny. r. tanárok bemutatják dr. Scheiber Sándor irodalmi munkásságára vonatkozó véleményes jelentésüket. (Lásd e jegyzőkönyv mellékletét).

A jelentéshez dr. Felvinczi Takáts Zoltán ny. r. tanár szól hozzá és kifejti, hogy a jelölt tárgyköre hézagpótló a bölcsészeti kar oktatási munkája szempontjából és ezért szükségesnek és igen örvendetesnek tartja dr. Scheiber Sándor habilitációját.

Dr. Waldapfel Imre ny. r. tanár azt a javaslatot teszi, hogy a Kar dr. Scheiber Sándort 8 féléves munkatervének – Bálint Sándor ny. r. tanárral való megbeszélés alapján – átdolgozására kérje fel, hogy ily módon a tanulmányi programba jobban beleilleszhető előadásokat tartson.

A Kar a hozzászólásokat magáévá teszi.

Dr. Bálint Sándor arra való utalással, hogy a főiskolai tanárok magántanári kollokviumát általában el szokták engedni, azt javasolja, hogy a Kar dr. Scheiber Sándor esetében is így járjon el.

Elnök ezután elrendeli a titkos szavazást, amelynek eredményeképpen a Kar a bírálók jelentését egyhangúan elfogadja és a jelöltet – a magántanári kollokvium elengedésével – a további magántanári cselekményekre bocsátja.

[...]

448 bksz
1948/49

183/1948–49
bksz

Kézirat gyanánt

Dr. BÁLINT SÁNDOR
Egyetemi ny. r. tanár

és

Dr. WALDAPFEL IMRE
Egyetemi ny. r. tanár

Véleményes jelentése

---

119 Tóth László (1895–1958) történész, 1940-től a szegedi egyetem tanára.

120 Baróti Dezső (1911–1994) irodalomtörténész, a szegedi egyetem tanára (1948-tól), a szegedi egyetem rektora 1955–1957.

Dr. SCHEIBER SÁNDOR
magántanári képesítési
ügyében.

I.

TEKINTETES KAR!

Dr. Scheiber Sándor jelen tanév folyamán magántanári habilitációért folyamodott Karunkhoz. A Kar 1948. novemberi ülésén Dr. Scheiber Sándor személyi minősültsgét egyhangúlag megállapította, egyben Dr. Trencsényi-Waldapfel Imrét és engem bízott meg a tárgyi minősítés elkészítésével.

Dr. Scheiber Sándor az országos Rabbiképző Intézet tanára 1913. július 9-én született Budapesten. Mint gimnáziumi növendék egyik tanulmányi versenyen a magyarból győzelmet aratott. 1937-ben a Pázmány Péter-Tudományegyetem bölcsészeti karán a sémi filológiából, perzsából és az ókori keleti népek történetéből doktori oklevelet szerzett. 1938-ban az Országos Rabbiképző Intézetben rabbi-oklevelet kapott. 1940–1944 között dunaföldvári főrabbi lett. 1945-ben az Országos Rabbiképző Intézet teológiai tanára lett és megszervezte a zsidó folklóre kollégiumát. 1939-ben és 1947-ben külföldi tanulmányutakon is járt.

Scheiber Sándor már doktori értekezésével (Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről, 1937; németül: *Das Problem des Ursprungs der Sprache im jüdischen Schrifttum*. Mahler Ede-emlékkönyv, 1937) elárulja kutató egyéniségének legjellegzetesebb vonásait. A nyelv eredetének és a bábéli nyelvzavarnak bibliai és mondai hagyományai foglalkozva, derekas tanújelét adja olvasó szenvedélyének, filológiai és folklorisztikai iskolázottságának. Ehhez a tárgykörhöz csatlakozik egy megelőző dolgozata is: A héber nyelv ősnyelv voltának egy bizonyítékáról (1936).

Scheiber egyébként állandóan szívesen foglalkozik ószövetségi folklóre-problémákkal. Ilyenek: A szóló mondájának vándorútja (1935), amelyben egy valószínűleg zsidó eredetű vándormonda egyetemes elterjedését és a magyar néphagyományban való életét vizsgálja. A zsidó tűzőzön-képzetkörből két fejezetet is földolgozott: Lót lányai (1938) és Babel tornya (1939), amelyek szintén kitűnő erudicióról tanúskodnak. Sófár a gyászszertartáson (1940) című dolgozatában a sófár (=kürt) a zsidó halottkultuszban való jelentőségét, démonűző szerepét elemzi. Szintén erről szól: A halottas sófárfúvás és a hét körmenet, továbbá: Mégegyszer a halottas sófárfúvásról. A zsidó folklóre világába vezet: Egy talányos jóslásmód megfejtése című (1941) dolgozata, amely egy sajátos jóslásmódot: a vállbanézést elemzi. Mélyreható folklorisztikai, filológiai és ikonográfiai kutatás eredeti eredményei: Kájin és Ábel áldozati füstről szóló legenda életrajza (1942). Mégegyszer: További irodalmi nyomok a Kájin és Ábel áldozati füstjéről szóló legendához (1943). Meseelemek a karaita Jehuda Hádászsi főművében (1941); francia változata: *Eléments fabuleux dans l'„eshkol Hakofer” de juda Hadasi* (1948) című dolgozatában tanulságosan hívja föl a figyelmet a középkori zsidó folklóre egyik gazdag forrására, miközben rámutat az egyházi, világirodalmi és magyar összefüggésekre is.

Néhány kisebb, inkább népszerűsítő cikke (l. műveinek bibliográfiájában) is jelenik még meg a zsidó néphagyomány köréből, hogy működésének újabb szakaszában érdeklődését inkább a magyar folklórenak szentelje. A nagy nemzetközi tudományos tekintéllyel rendelkező szegedi főrabbi Löw Immanuel egyéniségét és folklorisztikai munkásságát, így többek között a másik híres szegedi kutatóval, Kálmány Lajossal való barátságát több dolgozatában méltatja. Néhány kitűnő folklorisztikai adalékot közöl Mikszáth Kálmán műveihez, így: A katekizmusi ének, Az istenáldotta búzacsempészés, Könnyű, mint Habakuk, amelyekben az anekdotázó Mikszáthnak széles-

körű világirodalmi és folklorisztikai kapcsolatait villantja meg. Szívesen foglalkozik néhány modern költőnk bibliai és folklorereminiscenciáival is, így Juhász Gyulának, József Attilának, Kiss Józsefnek inspirációjával is. Megemlíthetjük még Scheiber Sándor nagyértékű bibliográfiái és zsidó irodalomtörténeti munkálatait, továbbá szerkesztői tevékenységét is, amelyek azonban nem tartoznak szorosan bírálatunk körébe. (Felsorolásuk műveinek mellékelt jegyzékében.)¹²¹

Scheiber Sándor a kitűnő folkloristát, Heller Bernátot¹²² vallja mesterének, akinek a magyar és keleti (zsidó és mohamedán) folkloreakapcsolatok föltárásában olyan nagy érdemei vannak. Másfelől azonban a tárgytörténeti kutatás magyar mestereihez: Katona Lajoshoz¹²³, Berze Nagy Jánoshoz¹²⁴, Binder Jenőhöz¹²⁵, Solymossy Sándorhoz¹²⁶, György Lajoshoz¹²⁷ csatlakozik. Munkássága természetesen még nem ért el delelőjére, de széleskörű nyelvismerete, ambíciója, kitűnő iskolázottsága és módszeressége olyan érték, amely megérdemli az elismerést. Kérem ennél fogva a Tekintetes Kart, hogy Scheiber Sándornak a magyar néprajz keleti kapcsolatai tárgykörből való tudományos minősültségét elismerje és a magántanári habilitációjához szükséges további lépésekhez hozzájáruljon.

Megemlítem még, hogy Scheiber Sándor szabályszerűen igazolt és kérelmét az összes hivatalisan előírt mellékletekkel támogatja.

Fogadja a Tekintetes Kar igaz tiszteletem kifejezését.

Szeged, 1949. február 2.

DR. BÁLINT SÁNDOR s.k.
egyetemi ny. r. tanár

II. TISZTELT KAR!

Dr. Scheiber Sándor szorgalmas kutató munkássága a néprajz és vallástörténet, az orientalisztika és a magyar irodalomtörténet között oszlik meg, de úgy, hogy a különböző területeken szerzett sokoldalú tudását szerencsésen tudja egyesíteni egy-egy részletprobléma megvilágításánál, így pl. egy-egy néprajzi motívumnak, melyet Mikszáth Kálmánnál felismer, egész kelet-nyugati vándorútját tudja a források elsődleges ismerete alapján bemutatni. És ebben van legnagyobb érdeme: a világhírű magyar folkloristától, akit mesterének vall, Heller Bernáttól tanulta meg mindig eredeti lelőhelyükön keresni fel a motívumokat s ebben a keleti nyelvekben való nagy jártassága támogatja. A népmese és népmonda, a népies szólások és vallásos szokások alapos ismerője. Jeles monográfiát írt Keleti néphagyományok a nyelvek keletkezéséről címen, végigkíséri a szőlő mondájának vándorútját, a Káin és Aber

121 A művek jegyzéke hiányzik a levéltári anyagból.

122 Heller Bernát irodalomtörténész, folklorista (1871–1943), a héber és az iszlám mese- és monda-világ jeles kutatója.

123 Katona Lajos filológus, folklórkutató (1862–1910), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1901).

124 Berze Nagy János tanár, tanfelügyelő, folklórkutató (1879–1946)

125 Binder Jenő irodalomtörténész, néprajzi író (1856–1933)

126 Lásd 33. jegyzet!

127 György Lajos irodalomtörténész, bibliográfus (1890–1950)

(sic!) történetére vonatkozó hagyományokat – a képzőművészeti ábrázolásokat is kellően értékelve, – alapos tárgytörténeti jegyzeteket fűz a karaita Jehuda Hanaszi¹²⁸ főművének meselemeihez, feltárja a néphagyományok szerepét Mikszáth Kálmán, Kiss József és József Attila költészetében stb. s szerencsés kézzel József Attila néhány ismeretlen versét is felfedezi és kiadja.

Mindezek alapján dr. Scheiber Sándornak „A magyar néprajz keleti kapcsolatai” c. tárgykörből való magántanári képesítéséhez szívesen hozzájárulok.

Szeged, 1949. március havában

DR. WALDAPFEL IMRE s.k.
egyetemi ny. r. tanár

Források

Csongrád Megyei Levéltár VIII. 6. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 448/1948–49.

Irodalom

Bálint Sándor

1948 *Löv Immánuel emlékezete*. Tiszatáj, 2. évf. 7/8. szám, 1948. július/augusztus 355–356.

1977 *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest, Szent István Társulat

1981 *Löv Immánuel emlékezete*. In: *A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok*. Budapest, Magvető, 215–217.

Bálint B. András

1982 *A Vigilia beszélgetése Scheiber Sándorral*. Vigilia 47 (1982) 11. szám november 823–827.

Barna Gábor–Juhász Antal–Pusztai Bertalan

2004 *A néprajz szegedi műhelye*. Szeged, 2004.

Csapody Miklós

2004a „A világban helytállani...” *Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980*. Budapest, Korona Kiadó

2004b *Bálint Sándor emlékezete* (1981). In: „Nehéz útra keltem...” *Beszélgetések Bálint Sándorral*. Szeged, Bába Kiadó, 141–157.

Erdélyi Zsuzsanna

2001 *Bálint Sándor néprajztudósna a szegedi nemzet szakrális néprajzát feltáró munkája és közkinccsége tétele*. Magyar Örökség. In: Farkas Márta szerk. *Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–1999*. Magyarországért Alapítvány, Budapest, 2001. 288–291.

Hídvégi Máté

2001 *Scheiber Sándor irodalom- és néprajztudományi munkássága*. Magyar Örökség. In: Farkas Márta szerk. *Magyar Örökség. Laudációk könyve 1995–1999*. Magyarországért Alapítvány, Budapest, 2001. 216–219.

---

¹²⁸ Jehuda Hanaszi (másként Háqádós, a szent, vagy röviden *Rabbi*, meghalt i. u. 219.) a Misna, magyarul Ismétlés ma ismert formájának egybeszerkesztője.

- Kahler Frigyes
2002 *III/III-as történelmi olvasókönyv 2.* Kairosz Kiadó, Budapest
- Ifj. Lele József
1996 *Az Úr készen találta őt. Bálint Sándor élete.* Kecskemét, Korda Kiadó
- Lengyel András
1999 *Scheiber Sándor és Szeged.* Szeged 1999. 1. szám 26–29.
- Péter László
1999 *Piarista sereg számla.* In: *Szegedi sereg számla.* Szeged, Bába és Társai Kft. A Tisza hangja No. 18. 37–57.
- 2002a *Kálmány Lajos és Löw Immánuel barátsága.* In: *Szegedi számadás. Válogatott írások.* Szeged, Bába Kiadó, 85–103.
- 2002b *Szatymaz az irodalomban. Mikszáth Kálmán.* In: *Szegedi számadás. Válogatott írások.* Szeged, Bába Kiadó, 31–71.
- 2006 *Scheiber Sándor.* In: Péter László: *A Város cselédje. Újabb tanulmányok.* Szeged, Bába Kiadó, 245–252.
- Péter László szerk.
2004 *A célszemély: Bálint Sándor. Ügynökjelentések, pöriratok 1962–1965.* [A belső címloldalon 1957–1965 olvasható!]. Belvedere, Szeged
- Rónai Béla
2001 *Bálint Sándorra emlékezem.* Pécs, Kulcs a Muzsikához Kiadó
- Scheiber Sándor
1977a *Löw Immánuel és a zsidó néprajz.* In: Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet I.* Budapest, 1977. 397–436.
- 1977b *Mikszáth Kálmán és a keleti folklór.* In: Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet II.* Budapest, 1977. 197–267.
- 1980: *Bálint Sándor emlékezete.* Forrás, 1986. 6. 60.
- 1994 *Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek.* Múlt és Jövő Könyvek. New York – Budapest – Jeruzsálem
- 1994a *Emlékbeszéd Dr. Schindler József szegedi főrabbi sírkőavatásán, 1963. május 5-én.* In: *Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek.* Múlt és Jövő Könyvek. New York – Budapest – Jeruzsálem, 102–105.
- 1994b *Beszéd Schöner Alfréd beiktatásán Szegeden, 1974. május 19-én.* In: *Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek.* Múlt és Jövő Könyvek. New York – Budapest – Jeruzsálem, 211–213.
- Terjék László
1942 *Szegedi ponyva.* Délvidéki Szemle, 79–89.
- Voigt Vilmos
1988 *Scheiber Sándor (1913–1985).* Ethnographia XCIX. 1. szám 128–130.

Simoncsics Péter

„Në vödd lë rullam a kezed!”

Emlékeim Bálint Sándorról

Először 1960-ban, elsős gimnazista koromban hallottam róla, és méghozzá úgy, mint egy kabarétréfa főszereplőjéről. Aki ezt elbeszélte, dr. Kordé Imre volt, akkori magyartanárom a szegedi Ságvári-gimnáziumban, s Bálint Sándornak korábban tanítványa az egyetemen. A kabarétréfa, amit a bölcsészhallgatók egy Mikulás-esten adtak elő, úgy szólt, hogy egy tápai parasztházban, ahol a nagylány éppen egyetemista, „házibulira” készülődnek: a lányok takarítják a tisztaszobát, a fiúk lábatlanokodnak, miközben a rádióból (a magnó akkoriban még ritka jószág volt) egy abban az időben divatos sláger szól, hogy „Énmellettem elaludni nem lehet / éjjel-nappal szeretni kell engemet stb.”, amire a társaság tagjai „ráznak is egyet”. Ekkor hirtelen valaki beront hozzájuk, s riadtan lihegi, hogy közeledik Bálint Sándor. Mire gyorsan lecsavarják a rádiót, a lányok kötöt rántanak magukra, a fiúk kalapot csapnak a fejükbe, és az előbbi sláger „népiesre vett” ritmusára csárdást kezdenek rogni. Mire a belépő Bálint Sándor öregesen (pedig akkor még kevesebb kellett, hogy legyen 55 évesnél), a nagyothallók szokása szerint a füléhez emeli a kezét (pedig talán akkor még nem is volt az) és csodálkozva mondja, hogy: „Jaj, de érdekes, gyerőkeim, amit éneköltök! Hogy löhet, hogy én ezt még nem hallottam?”

Magam is sokszor és sokféle meséltem ezt a történetet, miután beépítettem a saját szegedi anekdotakincsembé. Nem kívánom itt részletesen elemezni az okait, hogy miért, csupán megjegyzem, hogy Bálint Sándor alakja különösen alkalmas volt arra, hogy köréje folklorisztikus történetek, anekdotakoszorúk fonódjanak. A történet jól mutatja azt az ambivalens viszonyulást (ami talán maga is legendaképző erő), amellyel a környező világ fogadta és egész életében körülvette őt, hogy „igen-igen, nagy tudós és angyalian jó ember is, de hát könnyű neki, hisz ártatlan, gyermeki lélek, aki el se tudja képzelni, hogy vannak az életnek vaskosabb örömei is. Szeretjük is, tiszteljük is, de a magunk számára, akik két lábbal állunk a földön, nem tartjuk őt követendő példának.” A róla kialakított kép politikai vetületét, hogy ti. a koalíciós időkben Barankovics-párti (~ kereszténydemokrata) képviselő volt, árnyalta, ill. a szocializmus évei alatt úgyszólván bocsánatos bűnné enyhítette, sőt „gyermetegsége” folytán a komolyan vehetőség körén kívül helyezte, hogy királypárti szimpátiáját nem titkolta. Pedig – és erről előttem is megnyilatkozott – meggyőződéses demokrata volt. „Aszittük – mondta a háború utáni koalíciós idők kezdeteiről szólva –, lössz égggy jó kis demokrácia...Asztán mi löttg?” Királypártisága, bár erről előttem soha nem beszélt, valószínűleg néplélektani alapú volt. A „népet” ő is olyannak látta, amilyennek Móra Ferenc írja le egy 1919. tavaszi kocsmai beszélgetés során:

„– A kominizmusnak az az egy törvénye van, hogy nem köll semmi törvény. Nem köll katoná, nem köll rendőr, nem köll végrehajtó, nem köll finánc.

– Pap se köll! – kiáltott valaki az ajtó felül.

– Zsidó se köll!

– Nonono! Embörök! – emelte föl Mátyás a karját. – A pap mög a zsidó, az nem állom! Csak az állom, amit az úr mondott. Hát ha állom nem lösz, akkor én is vállalom azt az izét, a kominizmust.

– A kominizmust – javította ki az esernyőcsináló. – Hát állam akkor is lösz, mert a kominizmus is állam, csakhogy köztársaságállam.

Mátyás tiszta bort akart önteni a pohárba.

– Mőgálljunk csak. Hát ki lesz abban a köztársaságállamban a királ?

– Hát ki lönne? Senki se. A köztársaságban nincs király – nevetett a falábú.

Mátyás fölállt. A diadala önérzetével lépkedett a kominista felé.

– Mind mese ez, hallja. Ha nincs királ, akkor kinek a képét tőszik rá a pénzre? No?

Az esernyőcsináló is fölállt. Mérgesen hadonászott mind a két kezével Amerikát magyarázta. De nem ért az már semmit. Az emberek eloldalodtak mellőle. Mátyás megbuktatta a kominizmust, de a győzelem nem tette gögössé. Elmenőben barátságosan nyújtott kezét az eszmei harcban leterített elotársnak:

No, adjon Isten hasznos munkát.”

(Móra Ferenc: *Ének a búzamezőkről*. Elektronikus kiadás, 30. l.)

Ezek után igencsak meglepődtem, amikor elsőéves magyar szakos hallgatóként meghallottam, megláttam őt 1964-ben az Auditorium Maximumban, mint a *Magyar néprajz* című kollégium előadóját. Öreges volt, az igaz (pedig csak 61 éves volt), nagyot is hallott, meg szögediesen is beszélt, de nyoma se volt benne annak az együgyűség határát súroló naivitásnak, amilyennek a kabarétréfa beállította. Egy fáradt, öreg professzor állt előttünk, akiből csak úgy áradt a keserűség. Ámbár nem ő volt az egyetlen keserű ember öreg (és kevésbé öreg) tanáraink között. De más öreg (és kevésbé öreg) professzorok még ingerlékenyek és gyanakvóak is voltak velünk és ránk, és ezért katalógusolvasással igyekeztek megfélemlíteni bennünket, s így időről időre magukat is megerősíteni abban, hogy a hallgatóság csak „korbácsot” érdemel (mert hiányzók persze mindig voltak, s az ő mulasztásaikért természetesen a jelenlévőknek kellett bűnhődniük). Bálint Sándor azonban nem ingerkedett ránk, katalógusolvasást sohasem tartott, egyszerűen csak bejött, rezignált, olykor szinte panaszos hangon megtartotta előadását és kiment. Minthogy a kollégium anyagából vizsgázni nem kellett, s miután nyilvánvalóvá lett, hogy Bálint Sándor sohasem ellenőrzi, ki van jelen, ki nincs, a hallgatóság nagy része el is maradt az előadásairól, már csak azért is, mert az ő nem személyünknek szóló szomorúságával nem tudtunk mit kezdeni, ellentétben más öreg professzorok ingerkedéseivel, amiken, különösen, ha váratlan dühkitörés követte őket, jókat lehetett kuncogni. A félév végének közeledtével Bálint Sándor bejelentette, hogy az indexek aláírása ekkor és ekkor lesz, amire mindenki jöjjön el személyesen, mert egy kiváló mesélő, bizonyos Tombác János meséit fogjuk meghallgatni hangszalagról. Valóban, meghallgattunk egy-két mesét (persze, baj volt a magnóval), aztán jött az indexaláírás. Emlékezetes esemény volt, mert mindenkit egyenként hívott ki a katedrához, s volt is hozzánk egy-két személyes szava, hogy: „Kedvesöm, maga ugyé, ide mög idevalósi? – Én nem, professzor úr, kérem, de apám igen. Honnan tetszik tudni? – Hát a nevirül!” Így zongorázott végig szinte az egész évfolyamon. Engem is ekkor szólított meg életemben először: „Édősanyád és édősapád kedves tanítványaim vótak, tē is becsüld mög magadat.” Persze, hallottam én a szüleimtől, hogy főiskolás korukban hallgatták

Bálint Sándort, de hogy számon is tartotta volna őket, azt talán maguk se gondolták. Most meg már engem is számon tart – s ez meghökkentett.

Aztán következett Bálint Sándor pörbe fogása, kénszernyugdíjazása és elítéltetése. Börtönbüntetésének fölfüggesztése, mint hírlík, Ortutay Gyulának – a Hazafias Népfront akkori főtítkárának – volt köszönhető, akinek azonban magától nem jutott volna eszébe akcióba lépni Bálint Sándor megmentésére, pedig – eltekintve Bálint Sándor nyilvánvaló ártatlanságától – Ortutaynak lett volna mit viszonznia Bálint Sándornak (hogy alkalmazzam a „do, ut des” elvét, aminek a második felén nőtt Ortutay naggyá). Aki végül is eljárt Ortutaynál, az Bálint Sándornak nem volt sem tanítványa, sem közeli barátja, de még csak földije sem, „csupán” kollégája, tisztelője, aki Szegeden csak afféle „gyütt-mönt” volt. Neki sikerült Ortutayt rávenni arra, hogy vesse latba befolyását Bálint Sándor érdekében. Ez úgy történt, hogy a közbenjáró Hajdú Péternek, aki akkor a szegedi egyetem (JATE) rektorhelyettese volt, hosszas üldözés után sikerült elcsípnie Ortutayt a ferihegyi repülőtéren, amikor az éppen egy halaszthatatlan sürgősségű külföldi útra volt indulóban. Ortutay aztán, már a repülőgép lépcsőjéről visszafordulva, kegyeskedett is utasítani személyi titkárát, hogy hívja fel az ügyben ezt és ezt az elvtársat. Mindez 1965-ben (vagy 1966-ban?) történt, s így egyetemista éveim alatt többet nem is találkoztam Bálint Sándorral.

Évek múltán kerültem vele ismét kapcsolatba, amikor az egyetemet elvégezvén Pestre kerültem dolgozni az OSZK Hírlaptárába, s haza-hazamentem Szegedre szüleit és öcsémet meglátogatni. Aztán, 1971 decemberében visszakerültem Szegedre, az egyetem Finnugor Tanszékére, ahova professzorom, Hajdú Péter hívott vissza. Emlékszem, hogy én vittem el akkor Bálint Sándorhoz Pestről lejáráó kollégámat, Domokos Pétert, akinek édesapja, Domokos Pál Péter régi jó barátja volt Sándor bácsinak. Magam hallottam, hogy Domokos Pál Pétert Bálint Sándor „legjobb barátomnak” mondotta. Így kerültem én lassacskán megint és most már személyesebb kapcsolatba Bálint Sándorral.

És bár aztán megint, és úgy látszik, véglegesen elkerültem Szegedről, hol Amerikába, hol megint Pestre, hol Finnországba, visszatértemkor mindig fölkerestem Bálint Sándort, és néha levelezőlapot is váltottunk egymással. A hetvenes évek Bálint Sándora egészen más volt, mint a hatvanas évek közepéé: élénk, jó kedélyű, szíves. Mintha kicserélték volna, nyoma sem volt benne a keserűségnek. Bár, ha szó került róla, nem mulasztotta el megjegyezni, hogy sérelmesnek tartja, ahogy vele bántak, de láthatólag nem ez, hanem a feladatai foglalkoztatták. Olyan jóba lettünk, hogy 1979 nyarán elvittem hozzá Finnországban szerzett újdonsült barátaimat, két ír lányt. Elsősorban azért, mert az egyikük, Anne O'Dowd néprajzos volt (azóta a dublini Nemzeti Múzeum népeletoosztályának a vezetője), meg azért is, merthogy az írek, mint Bálint Sándor is, katolikusok. A találkozás, noha nem egészen úgy alakult, ahogy reméltem, mégis sikeres volt. Bálint Sándor ugyanis azzal kezdte a beszélgetést, hogy voltak-e a lányok ezen és ezen a híres írországi búcsújáró helyen. A lányok nem voltak. „*Pedig oda mindön írnek legalább äccö életibe' ä kö mönni*” – mondta Bálint Sándor. A lányokat apácák nevelték, ennél fogva be voltak oltva katolicizmus ellen: búcsújárásról mint szent kötelességről sem hallottak (az apácák másra fektették a hangsúlyt), mégis Sándor bácsi gyengéd, de határozott felszólítása bizonyos érdeklődést ébresztett bennük nem annyira a búcsújárás, mint inkább a professzor személye iránt. Több vallásos nevelési ráhatás aztán nem is történt, jólesett a lángos, amit Sándor bácsi unokahúga sütött. Sándor bácsi Heinrich Böll írországi útinaplójáról beszélve képesítette el az ír lányokat az ír művelődéstörténetben való jártasságával. Az ír lányok úgy summázták a látogatás tanulságait, hogy érdemes volt a „szocialis-

ta” Magyarországra jönni a „katolikus” Írországból, mert országnyi ájtatos, hipokrita „templompribék” után láthattak végre „egy hiteles katolikust”, amelyet – úgy mondták – odahaza nem. Mintha csak ismerték volna József Attila *Thomas Mann* üdvözlését – pedig nem ismerték.

A legemlékezetesebb találkozásom Bálint Sándorral valamikor a hetvenes évek második felében, talán 1976 tavaszán vagy kora nyarán történt. Akkor már a pesti egyetemen dolgoztam, de gyakran hazajártam. János öcsém még egyetemista volt és népi táncos. Volt a táncsoportnak (amit azóta Bálint Sándor Együttesnek hívnak¹) egy jó kis zenekara, mind a három tagja egyetemista (két matematikus, egy fizikus). Valamilyen alkalmából, meg hogy szüleink akkor éppen távol voltak, öcsém mulatságot rendezett nálunk a Dáni utcában (akkor még ott laktunk, azóta a házat lebontották, a helyén ma a Domus Áruház áll), s ott volt ez a zenekar is. Az az ötletem támadt, hogy el kellene hívni Sándor bácsit, hiszen tudtam róla, hogy mennyire szereti az autentikus népzene, s a mi bandánk azt játszott, főleg széki muzsikát. A multság két napra volt tervezve, és Bálint Sándor bácsit a második nap kora délutánjára hívtuk meg. Igaz, János és én előzetesen elmondtuk a résztvevőknek, hogy ki is fog megiszni bennünket, de részint a muzsika – és az alkohol – mámore, részint a Bálint Sándor nevét sikeresen elhallgató kultúrpolitika tette, hogy neve semmi különös lelkesedést nem váltott ki bennük. Pedig szinte minden jelenlévő egyetemi hallgató volt, s méghozzá olyanok, akiket nagyon is érdekelt a folklór, a népzene és a néptánc. El lehet képzelni, hogy nézett ki a lakás egy ilyen multság második napján. Az asztalok tele üres és félig üres sörös- és borospalackokkal, poharakkal, csikkokkal teli hamutálakkal, tányérokkal, melyeken zsíroskenyér-maradékok árválkodtak. Izzadság-, dohány- és alkoholbűz terjengett a levegőben, ahogy már egy másfél napos dárídó után dukál, itt-ott fáradt párok összebújva stb. Hát ide léptünk be Sándor bácsival, akiért egyezségünk szerint én mentem el a lakására kora délután. A beígért zenekar a másik szobában aludta ki az éjszakai muzsikálás fáradalmait. Beültem Sándor bácsit egy fotelbe, megkínáltam valami még fogyasztható étellel, itallal. Közben átátszaladtam a másik szobába, hogy megpróbáljak lelket verni a zenészekbe, hiszen Sándor bácsi őket jött meghallgatni. Nem sikerült mindjárt. Ezalatt azonban Sándor bácsi szép csendesen mesélni kezdett erről-arról, csak úgy magától, s az éledező társaság egyre nagyobb figyelemmel hallgatta, noha nem tudta, kit. Ő pedig beszélt néhai professzoráról, Sík Sándorról, Radnóti Miklósról, aki évfolyamtársa volt. „*A legtisztább embőr, akit ismertem*”, meg, hogy „*keresztény módon halt meg, bár most erről nem esik szó*”, meg a maga katolicizmusáról, ami csak annyit tesz, hogy „*egyetemese*”. Nem akkor mondta, de témájánál fogva idetartozik, mert a vallásról, ill. a felekezetek közti viszonyról vallott fölfogására vet fényt, amit Sándor bácsi bizonyos kajánsággal szeretett emlegetni, hogy Kiss Lajos, a vásárhelyi születésű etnológus, nyíregyházi

---

1 Valamikor a nyolcvanas évek elején, amikor még János aktív tagja volt az egyetemi néptáncsoportnak, kihallgatást kért Koncz Jánostól, aki akkor a megyei pártbizottság első (?) titkára volt, hogy engedje meg, hogy az egyetemi néptáncsoport fölvegye Bálint Sándor nevét. „Koncz elvtárs”, aki bölcsészhallgatóként maga is diákja volt korábban Bálint Sándornak, nem tartván a kérését „időszerűnek”, elutasítólag foglalt állást. Jellemző az akkori berendezkedésre, hogy – egy legalábbis papír szerint Párttól független intézmény – az egyetem belső ügyében a Párt regionális csúciszervénél, a megyei szervezetnél kellett kilincselni engedélyért, és még jellemzőbb, hogy ezt az engedélyt megtagadta az illetékes elvtárs. A nyolcvanas évek közepére aztán Bálint Sándor neve, úgy látszik, mégis időszerű lett (vagy a megyei pártbizottság mindenható volta lett időszerűtlenné?), mert a táncsoport ekkor már fölvehette Bálint Sándor nevét.

múzeumigazgató, maga református vallású, úgy emlegette őt mások előtt, hogy: „Nem töhetök rulla, de úgy szeretöm ezt a büdös pápistát.”

Aztán elmesélte, hogy a Rózsa Sándor-regényéhez anyagot és hiteles helyi színeket kereső, hozzá tanácsért és segítségért forduló Móricz Zsigmondot hogy vitte el Ágnyis nénihez, írástudatlan kofaasszony keresztanyjához („*Tán ti nem is tudjátok, micsoda kincs éggy ilyen analfabéta adatközlő a néprajzi gyűjtőnek!*”), aki a következő történettel búvólte el Móriczot. „*Tuggya, én a torony alatt árultam. Arra járt mindönnap a hivatalába a Koczor bíró is, vött is tüllem néha ezt-azt. Éccö is aszongya neköm: »Aztán Ágnyis néném, tuggya-ë, hogy törvény van rá, hogy mostantú ki kő írni krétával mindön portékának az árát«. Mondom, nem tudom. De hát micsinájjak, gondoltam magamba', mikö én nem is tudok írni. Néhány napra rá mögén gyütt ez a Koczor, látja, nincsennek kiírva az árak, aszongya: »Hallja Ágnyis néném, mög kő magát büntetni, mer' nem tartja be a törvényt. Ha így marad, legközelebb bizisten, mögbüntetöm.« Na, jól van. Fogtam akkö egy diákot, aszt' mondtam neki, mit írjon, mög hova. Hanem asztán gyüttek a kuncsaftok, cselédök mög naccságák, de mindëggyikük csak mosolyog, mikö vösz tüllem ezt-azt. Mán tíz órára én is möguntam, hogy mindönki csak mosolyog, de nem szól, mögkërdöztem az ëggyiket: »Mondja, lelköm, min mosolyognak maguk annyira?« »Hát ami ide van írva:« »Hát persze, a portékák árai, mi más vóna odaírva?« »Nem a'.«.. »Hanem akkö mongya mán mög, mi!« »Hát – aszongya – az, hogy: Égy vén kufa / szabadkézbü / eladó!« No, akkö én ëtörütem mindön árat. Gyütt másnap a Koczor bíró: »Mögbüntetöm magát Ágnyis néni, ahogy mögmondtam előre, mer' nem tartja be a törvényt, mos' sincsenek kiírva az árak.« Mondom neki: »Büntessön mög a tekintetös úr, de én nem csinállok többet csúfot magambú.«” Móricz kacagott-kacagott a történeten, de még jobban azután, hogy Ágnyis néni oldalba bökte: „*Asztán a nagyságos úr esztet ë is hiszi?*” A történetet megírta Móricz Zsigmond *A szegedi kufa* című novellájában (1941), de megírta maga Bálint Sándor is, illetöleg elmondta Móricz szegedi látogatására emlékezve, amikor Móricz a tervezett Rózsa Sándor-trilógiához helyi színeket, ízeket látni-hallani-érezni Szegedre jött és Bálint Sándor volt a tanácsadó kísëróje. (Vö. Csapody Miklós: „*Nehéz útra keltem...*” *Beszëlgetések Bálint Sándorral*. Bába Kiadó, Szeged 2004. 107–122. l.). Én így, ebben a formában „emléközök” rá, s nem bánom, ha van a történetnek egy negyedik változata – amint az egy folklóralkotástól elvárható is.*

Aztán arról mesélt, hogy a háború végén, illetöleg után, hogy indították meg az egyetemi oktatást ketten egy hivatalsegéddel, aki „*mellesleg szintén alsóvárosi vót*”. „*Az úgy vót, hogy még a háború alatt lëdobtak ëgy papot ëjtöernyövë, aki aztán hozta Rómábú a pápai üzenetöt, hogy sënki në hagyja ë a helyit. Hát persze, neköm itt vót az anyám, hát hova is möntem vóna, itt maradtam. Sokat ëvittek, sokan mög ëmenekütek a tanári karbú. A bölcsészkaron csak mi ketten maradtunk ezzë a hivatalsegéddë, aki különben mög vót bízva a meteorológiai állomás működtetésévë is, így aztán mi indítottuk mög az oktatást 1944 késö őszën az egyetemön. Tanítottam én mindönt: magyar nyelvészetöt, irodalomtörténetöt, néprajzot, de földrajzot, történelmet is, amit csak tudtam, mert csak ketten vótunk az egész »személyzet«, bár az igaz, hogy mindketten alsóvárosiak.*” Olyan természetesen és élvezetesen beszélt, hogy ez a szeszbe mártott, cigarettafüstben cserzett, vad, ifjú nép is áhíthatba merülve hallgatta, mint az idöközben betámolygó primás is², mert amikor egyszer Sándor bácsi szelíden fölszólította a társaságot, hogy: „*mikö muzsikáltok mán ëgy kicsit, gyerökeim?*”, azzal ugrott keltegetni a többit, hogy: „*Keljetek fel, itt egy kedves öreg bácsi, aki minket akar hallani!*”

2 Ez az egykori primás pedig nem más, mint Sípos János, késöbb a Kalamajka primása, jelenleg pedig az MTA Zenetudományi Intézetének fõmunkatársa, jeles etnomuzikológus, az anatóliai török népzene világhírű szakértöje.

1980 augusztusára hirdették meg az 1960 óta ötévente aktuális Finnugor Kongresszust a finnországi Turkuba, s minthogy akkor az ottani egyetemen én voltam a magyar lektor, kedvesen megkért, hogy legyek majd a kísérelője. Örömmel készültem rá, hogy majd vendégül láthatom Turkuban, éppen ezért családodtan vettem tudomásul bejelentését nála jártamkor 1980 januárjában, hogy – mivel a személyét illető hatósági korlátozást, hogy ti. nem adnak neki útlevelet, valószínűleg föloldják – Turku helyett inkább Rómába utazik azon a nyáron, ahová oly régóta vágyott, és ahol a pápa is fogadja majd. *„De azér’ – tette hozzá enyhítőleg – nē vōdd lē rullam a kezed.”* Most, halála után több mint 30 évvel hadd tegyek hozzá ezekhez még egy fontos dolgot. Bálint Sándor mint kitűnően képzett filozopter, teljes mértékben tisztában volt az összehasonlító módszer kiderítette finnugor (uráli) nyelvrokonság jelentőségével, amely az időnek egy általunk közvetlenül már érzékelhetetlen szeletéről küld jeleket. Őt, mint a népelet kutatóját, a főnnálló helyzet, a jelen azonban ennél is jobban érdekelte – természetesen. Hozzám mint finnugor nyelvészhez – barátilag – intézett szavai ma is fűlembe csengenek: *„Finnugor rokonság ide, finnugor rokonság oda, azé’ neköm mégis ezök a szomszéd népek a testvéreim, akkó’ is, ha a hátamba vágják a kést.”*

Még egy emlék róla. Tudtuk szóbeszédből-miből³, hogy Sára asszonytól Róma engedélyével vált el, bár nem a saját indíttatásából. S azt is, hogy azután is, mindig gondoskodott róla és fiáról, Péterről is. (Válásuk után Sára asszony Pestre költözött.) S amikor Sára asszony súlyosan megbetegedett multiplex szklerózisban, és gondoskodásra szorult, ismét magához vette és odaadóan ápolta. Egyszer én is találkoztam ottjártamkor Sára asszonnyal. Sándor bácsi kézen fogva vezette be feleségét a szobába, ahol előzőleg engem leültetett. Azért kellett Sára asszonyt kézen fogva vezetni, mert magától már nem tudott járni. Miközben én sután megpróbáltam bemutatkozni neki, ő réveteg-áthatóan rám nézett és megszólalt: *„Nini, egy reneszánsz angyal!”* (akkoriban hosszú hajam volt). *„Tudod, ki ez, Sárám? A Radimetzky Györgyi fia.”* Sára asszony továbbra is olyan furcsa-révetegen nézett, nem látszott rajta semmi jele, hogy ezt a nevet ismeri. Csak én döbbsentem meg, hogy Sándor bácsi még édesanyám lánykori nevét is ismeri. Igaz, igaz, hiszen még lányként tanította. De miért kellene Sára asszonynak is ismerni e nevet? Sándor bácsi igyekezett valamiféle beszélgetést létrehozni közöttünk, de ez sehogy se ment. Aztán elvezette a feleségét, ahogy hozta, két kezénél fogva: *„Na, mönjünk, lelköm, pihenj egy kicsit!”*

Később tudtam meg, hogy édesanyám apjának a családja ugyanúgy Jászladányban élt, mint Sára asszonyé, s hogy édesanyám apai unokabátyjai ifjúkori pajtásai voltak neki. Hát onnan kellett volna, hogy ismerje édesanyám családjának nevét. De elfelejtette. Csak Sándor bácsi nem.

Pomáz, 1989. július 9. – 2010. március 1.

---

3 Ld. Ifj. Lele József: *„Az Úr készen találta őt”. Bálint Sándor élete.* Korda Kiadó, Kecskemét, 1996.

Kriskó János

Egy művész legyen humanista

Beszélgetés Bahget Iskander fotóművésszel

Bahget Iskander fotóművész 1943. augusztus 14-én született Szíriában. 1967 óta él Magyarországon. 1968 óta készít fényképeket, szerepel országos csoportos és egyéni tárlatokon. Fotóival a világ számos pontján képviselte Kecskemétet. Munkáit az utóbbi években nagy sikerrel mutatta be az arab világ számos országában, így többek között szülőhazájában, Szíriában, Egyiptomban, valamint Katarban.

Kecskemét-Hetényegyházán él, itt épített magának gyönyörű kerttel övezett családi házat és a legkényesebb igényeknek is megfelelni tudó műtermet. Elkötelezett lokálpatrióta, vezetőségi tagja a Hetényegyházi Városrészszerépítő Egyesületnek. Számos szaklap és médium foglalkozott személyével és művészetével itthon és külföldön egyaránt. Díjainak, különféle elismeréseinek száma meghaladja a százat. Főként fekete-fehér szociofotói, portréi, a sivatagi világról készített képei, a magyar irodalom és képzőművészet jeles képviselőit megörökítő fotográfiái ismertek. Alkotóként is, barátságok kapcsán is szorosan kötődik a kecskeméti Forrás című irodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirathoz. Alapításától a megszűnéséig a szociofotó bölcsőjének számító Nagybaracska Alkotótelep résztvevője, a tanyai emberek életének avatott megörökítője volt. Rendszeres meghívottja a Veránkai Írótábornak. Számos helyi lapnak (Kecskeméti Lapok, Kecskemét Magazin, Kontakt Magazin, Köztér, Hetényi Köztér), illetve hírportálnak dolgozott és dolgozik. Az arab nyelvű, közel húsz országban megjelenő Kék Duna című havilapban a magyar kultúra és történelem jeles eseményeit és alakjait mutatja be írásaival és fotóival az arab országok lakóinak.

Egy marék világ címmel ez év elején jelent meg életműalbuma, amelynek vezető gondolatát Newtontól kölcsönözte: „Túl sok falat építünk és túl kevés hidat.”

Bahget Iskander éppen erre képes: hidat tud verni az emberek között. Az alábbiakban a vele készített születésnapi beszélgetés szerkesztett változatát olvashatják.

- Milyen emlékeket őrzöl a gyermekkorodból?!
- Még nem volt időm elemezni a gyermekkoromat. Kétségtelen, hogy sokszor borús volt, ugyanakkor nagyon érdekes, és fontos lenne, hogy letisztuljon bennem is. Csak szeleteket látok belőle, hiszen lassan ötven éve, hogy itt élek Magyarországon. Remélem és tudom, hogy a gyermekkori emlékeket nem lehet elfelejteni, azok mélyen lerakódnak mindnyájunkban, és időnként előjönnek. Többször jár az eszemben: az is csoda, hogy egyáltalán élek.

A hely, ahová születtem, nem volt rossz közeg. A körülményeink sem voltak rosszak. Mégis élénken foglalkoztat, hogy mi módon voltam képes túlélni az akkori, innen nagyon

gyatrának látszó orvosi ellátást, az élelmezés megoldatlanságait, az időjárás viszonyokat, az iskoláztatás ottani rendszerét, a politika viharos változásait, a határkörzetekben dúló folyamatos feszültséget. A választ ma sem tudom.

Édesapám meghalt hároméves koromban. Egyetlenegy emlékképet őrzök róla: alulról felfelé néztem rá, ő egy szandált nyújtott nekem, még az is rögzült, hogy bordó színű volt a cipő. A szemeit, a tekintetét őrzöm. Ez maradt meg belőle kitorölkhetetlenül az emlékeimben. Fénykép vagy egyéb ábrázolás nem maradt fenn róla. Amikor ő meghalt, a nagyapám vette át a nevelésemet. Bölcs ember volt. Nagyon szerettem, és ő is nagyon szeretett engem. Én voltam apám egyedüli örököse, mert nem volt más testvérem. Nagyapám magával vitt, hozzájuk költöztem.

– *Nagyapád más településen élt, mint ahol ti éltetek?*

– Nem, egy településen éltünk. A hagyományok szerint a család tagjai egy tömbben, viszonylag nagy területen, de egymás közelében éltek.

– *Hogy hívják a települést, ahol születél?*

– Azóta, hogy eljöttem Szíriából, megváltoztatták a nevét. Sokáig tiltakoztam, berzenkedtem ez ellen, de tenni nem tehettem semmit. Legfeljebb annyit, hogy a leveleimet mindig a régi névre címeztem. Ma úgy nevezik, Al-Zahraa, de korábban San Qunis volt. Összevonták egy nagyobb településsel. Úgy képzeld el, mint Hetényegyházát és Szarkást. A név annyit jelent, hogy Szent János. A tengerparttól öt kilométerre van.

– *Hányan éltetek ezen a településen?*

– San Qunis nem volt városias település. A tulajdonosok elkerítették a birtokaikat. Nem tudom már pontosan, talán 20–30 vagy 50 család élhetett ott. Ezek a családok gyakran 10–12 főből álltak.

A nagyapám nagyon előrelátó volt, ő indított iskolába is. Ez nem volt olyan természetes, mint gondolnád. Nem volt természetes, hogy egyáltalán tanulhassak. Mielőtt elkezdtem az iskolát, nagyapám elküldött egy magántanárhoz. Ő egy kicsit messzebb lakott, néha ott is aludtam nála. Lóháton vittek oda gyakran, még emlékszem, hogy a nyereg kétoldalt jól meg volt pakolva nagyapám ajándékaival, amelyet azért küldött az oktatómnak, mert eredményesen tanított. Jól tanultam.

Nagyapám köztiszteletben álló személyiség volt, sokan hallgattak rá, sikeresen elsimította a közösségben a kisebb-nagyobb konfliktusokat is. Bölcs ember volt, akinek a falubeliek megbíztak az erkölcsi érzékében és az ítéleteiben. Sajnos, röviddel azt követően, hogy elkezdtem az iskolát, meghalt. Megint magamra maradtam. Jött a vita, hogy hol éljek, kivel? Apám egyik testvére akart magához venni.

Édesanyám közben újra férjhez ment. Apám családja nem akart hozzáengedni, azt mondták, ők jobban vigyáznak rám. Pedig édesanyám új családja is a közelben lakott.

Az iskolában először a rajzaimmal tűntem ki. Primitívek voltak, de a tanáromnak nagyon tetszettek.

Mikor elvégeztem az általános iskolát, mindenáron tovább akartam tanulni, és ezzel számos problémát okoztam a környezetemnek. Ők szívesebben megházasítottak volna. Több szóba jöhető feleséget javasoltak, de én tudtam, hogy másként képzelem el az életemet.

Mivel segítségre nem számíthattam, így saját magamnak kerestem középiskolát. Az általános iskola elvégzése után Latakiában folytattam tanulmányaimat, egy műszaki gimnáziumban, aztán pedig Aleppóban. Onnan pályáztam meg egy külföldi ösztöndíjat, így kerültem Magyarországra.

Aleppo Damaszkusz után a legtekintélyesebb városa Szíriának, nagy ipari központ. Ott volt egy olyan műszaki főiskola, amit a németek alapítottak és vezettek. A tanári kar is németekből állt. Általános gépészmérnöki karra jártam. Bejutni is nagyon nehéz volt, mert rangos iskolának számított. Jól felszerelt volt, a német precizitás, rend és fegyelem uralkodott benne. Elvégeztem két teljes évet, amikor pályáztam külföldi ösztöndíjra. Én választottam Magyarországot a lehetséges négy ország közül: Franciaországba, Olaszországba vagy a Szovjetunióba mehettem volna még.

– *Vajon miért Magyarországot választottad? Mit tudtál rólunk?*

– Nem sokat tudtam akkor Magyarországról. Tudtam, hogy Franciaországba nem megyek, mivel Szíria francia gyarmat volt. Nem haragudtam rájuk, de nem akartam oda menni. Olaszországba azért nem mentem, mert a sajtóból csak a maffiáról hallottunk: gyilkosságokról, füllevágásról, ujjlevágásról, zsarolásokról. Nem volt kedvem ehhez a világhoz. A Szovjetunió az országaink közötti vasfüggöny miatt eleve kiesett. Maradt tehát Magyarország. Az 56-os eseményeknek nálunk nagy visszhangja volt, nem utolsósorban az egy időben zajló szuezi válság miatt, és hát itt volt Puskás Öcsi. Tudtam a térképekből azt is, hogy az ország szomszédos Ausztriával, hogy jó a kapcsolat a két állam között. Arra következtettem ebből, hogy valamennyire Magyarország is nyitott. Úgy döntöttem tehát, hogy ide jövök, de azt sem tudtam, hogy itt milyen nyelven beszélnek. Hoztam arab–német, arab–francia, arab–angol szótárt. Egyik sem vált be.

– *Kanyarodjunk vissza még a gyermekkorodhoz. Oda, amikor meghalt a nagyapád, és a testvérei magukhoz akartak venni. Mi lett a sorsod ekkor?*

– Apám egyik testvérehez kerültem egy jó ideig, utána édesanyámhoz.

– *Miből tudtad finanszírozni a tanulmányaidat?*

– Mi nem voltunk szegények. Utaltam már rá: ha nem lett volna birtokom, én nem tudtam volna tanulni otthon sem, hát még külföldi ösztöndíjat megpályázni!

Apám egyedüli örököséként nagyobb földterületet örököltem. A család földjei egymás mellett voltak, ez érthető, hiszen korábban minden nagyapámé volt, ő osztotta szét a földjét a gyermekei között. Voltak olajfaligetek, dohányföldek, búzaföldek egymás mellett. Az enyémeik mind középen, a többi fiúétól közrefogva. Édesanyám bérbe adta az én nevemen lévő területeket apám testvéreinek és másoknak is. Az arányokra már pontosan nem emlékszem, a művelés fejében övék volt talán a termés 60 százaléka, az enyém, mint gazdái, a 40 százalék. De az is lehet, hogy fordítva. A részből félretettünk annyit, amennyi a család számára szükséges volt, a többit, a felesleget értékesítettük. Ebből lett a pénz a taníttatásomra.

– *Édesanyád második házasságából vannak-e féltestvéreid?*

– Vannak, csak kissé zavarban vagyok, nem tudom pontosan, hogy 10 vagy 11 féltestvérem van-e. Én 25 évig nem tértem haza Szíriába, többen az alatt az idő alatt születtek. Arra emlékszem, hogy amikor 25 év után hazautaztam, éppen akkor volt az egyik lánytestvérem 25. születésnapja. Ő nyilván soha nem láthatott engem korábban, még ha hallott is rólam.

– *Tehát amikor Szíriában egyetemista lettél, akkor már édesanyád nevelt.*

– Tulajdonképpen úgy nevelt, hogy én mindig vándorló voltam. Latakihiában is, Aleppóban is egyedül éltem, de mindig volt helyem otthon. A iskolai szünetekben, évente néhány alkalommal, hazalátogattam. Már korán önálló lettem. Volt édesanyámnál egy

külön szobám, amit változatlanul hagyott, amikor én Magyarországra jöttem. Amikor aztán negyedszázad elteltével hazalátogattam, a korábbi jegyzeteimet, a könyveimet, egykori személyes tárgyait érintetlenül találtam. Édesanyám megőrizte nekem, mert érezte, hogy visszatérek még a családomhoz.

– *Azt megbeszélted-e édesanyáddal, hogy állami ösztöndíjjal külföldre készülsz, vagy ez is a te döntésed volt?*

– Az én személyes döntésem volt. Édesanyámat ugyan beavattam a tervembe, de nem búcsúztam el tőle, mert nem voltam biztos abban, hogy elutazom-e. Ez a mai napig fáj nekem. Végül nem otthonról mentem a repülőtérré, hanem a városból, ahol tanultam: Aleppóból. Amikor biztossá vált, hogy utazom, felhívtam édesanyámat, küldtem levelet is, kértem, hogy a holmimat szállítsák haza Aleppóból. Meg is tették. De személyesen nem búcsúztunk el egymástól. Messze voltam tőlük, és nagyon gyorsan peregtek az események. Elvittek minket Damaszkuszba, ott részt vettünk egy egyhetes felkészítő tanfolyamon, ahol előadásokat hallgattunk a magyarok szokásairól, arról, hogy egy iszlám ország egyetemistáinak hogyan kell egy európai keresztény országban viselkedni, mire kell feltétlenül tekintettel lenni az eltérő kultúra miatt.

– *Hányan jöttetek Magyarországra?*

– Körülbelül húszan voltunk. Tizenkilencen vagy huszonegyen, ezt már nem tudom pontosan felidézni. Tudom, hogy az egyik társam fiatalon meghalt, pontosabban, a halála előtt visszaküldték Szíriába. Különböző megyékből érkeztünk. Én azért hagytam ott az aleppói műszaki főiskolát, hogy magasabb tudást szerezzek, ez mindig is a vágyaim között szerepelt. Olajmérnök akartam lenni, ezért vágtam bele az egészbe. Édesanyám is nagyon örült volna ennek, mert az ő házától alig négy kilométerre volt egy nagy olajfinomító. Oda érkezik vezeték az iraki olaj, a feldolgozott termékeket aztán a kikötőből a tengeren viszik tovább tankhajókkal. Ott akartam dolgozni a diploma megszerzése után. Érzékeny terület, minden háborúban ezt bombázzák.

– *Amikor Budapestre érkeztetek, nyelvi előkészítő év következett?*

– Egy hétig Budapesttel ismerkedtünk, megmutattak nekünk minden nevezetes helyet. Magyarul nem tudtunk egy szót sem. Én angolul beszéltem, de az sem volt jó pont: miért nem oroszul? Arra emlékszem, hogy mindig valami szép látványosságot ajánlottak a figyelmünkbe a Duna túlsó partján, mi meg a hátunk mögötti házfalakat bámultuk, mert 56 után még számos helyen nem tataroztak, és az ablaknyílások két oldalán rengeteg golyónyomot láttunk. Az jobban érdekelt minket, mint a panoráma. Egy-két hét sem telt el, amikor kirobbant a 67-es közel-keleti háború. Mi május legvégén érkeztünk, a harcok június 6-án kezdődtek.

Levittek minket Szegedre. Ott laktunk egy egyetemi kollégiumban. Onnan kezdődött az én kálváriám.

Az a kormány, amelyik minket küldött, a háborús helyzet következtében megbukott. Gazda nélkül maradtunk. Magyarországon az új gazdasági mechanizmussal párhuzamosan indult egy oktatási reform is, létrehozták a főiskolákat. Valamelyik „okos” kitalálta, hogy Szíriának úgy tudnak a legtöbbet segíteni, hogy nem kell a vendéghallgatóknak öt évig egyetemre járni Magyarországon. Főiskolán, három év alatt, sűrítve és gyakorlatias formában olyan ismereteket kapnak, amellyel mihamarabb haza tudnak térni és otthon munkába állni. A szakdolgozatot is megírják párhuzamosan a harmadik év végére, ez milyen jó lesz nekik! Én tiltakoztam, hogy ez nekem nem jó, de hiába. Beosztottak kohómérnöknek a Miskolci Egyetem kihelyezett karára, Dunaújvárosba. Nem akartam elfo-

gadni, azt mondtam, hogy akkor inkább visszamegyek Szíriába. Akkor szabályszerűen megfenyegettek azzal, hogy ha én visszautazom, akkor egy hely üresen marad abból a keretből, amit az államközi szerződés meghatározott, és ebből számos problémám lehet. A vége az lett, hogy el kell végeznem a kohómérnöki szakot. Nagyon bántott, hogy rosszabb helyzetben leszek, mintha maradtam volna Aleppóban, az eredeti iskolámban. Végül elvégeztem a kohómérnök szakot, de soha nem szerettem.

– *Nem volt kohászat Szíriában, vagy miért idegenkedtél tőle?*

– Én lettem volna az alapító. Nem tudom. Kohászat valahol az iraki határ mellett, 6-700 kilométerre tőlünk volt.

Mindvégig azon törtem a fejem és kerestem a lehetőségeket, hogy miképp tudnék továbbtanulni. Kérvényeztem az akkori művelődésügyi miniszternél, Ilku Pálnál személyesen, hogy olajmérnöki képesítést szerezhessenek. Azt válaszolta, hogy hozzam az engedélyt Szíriából, és akkor nem lesz akadálya. Esélyem sem volt ilyen engedélyt beszerezni, ez tehát végérvényesen kútba esett. Akkor már közel voltam a tanulmányaim befejezéséhez, és éreztem, hogy nincs menekülés, menni kell haza. Én szégyelltem volna édesanyámhoz egyetemi végzettség nélkül visszatérni, honosíttatni kellett volna a főiskolai diplomát, és ezt nem éreztem kielégítőnek. Akkor kértem egy évnyi halasztást a főiskolán. Hogy az időt jól kihasználjam, jeleztem, hogy szeretnék a Dunai Vasműben dolgozni ez idő alatt. Utána természetesen megvédem a diplomámat. Megkaptam a halasztásra az engedélyt. A többiek, akikkel együtt jöttem, államvizsgát tettek és hazautaztak. Én letöltöttem egy évet a Vasműben, sikerrel megvédtem a diplomámat, és vissza kellett volna mennem dolgozni a meleghengerműbe. Nem volt hozzá semmi kedvem. Nem szerettem a kohászatot, noha 2500 Ft volt a fizetésem. Inkább eljöttem Kecskemétre, a Szerszámgépipari Művekbe, a SZIM-be 1900 Ft-ért, csak hogy megszabaduljak a meleghengerműtől. Továbbra is kerestem viszont a lehetőségét annak, hogyan tudnék tanulni, egyetemi diplomát szerezni. Nem voltam még magyar állampolgár. Bármilyen ügyintézéshez Szíriából kellett különféle dokumentumokat kérnem, de többnyire senki nem reagált. Végül kérvényeztem, hogy műszaki tanár szeretnék lenni, levelező tagozaton.

– *Azt már itt, Kecskeméten?*

– Nem, azt is Dunaújvárosban. Éppen akkor létesítették frissen a hároméves tanári szakot. Végeztem, de végiggondoltam, hogy még ez is kevés. Azzal a szándékkal jöttem ide, hogy egyetemi diplomát szerzek és doktorálok. Közben párhuzamosan már fotóztam, jött a családalapítás, és sok más olyan tényező is, ami aztán új mederbe terelte az életemet.

– *A feleségedet, Sárkát mikor és milyen körülmények között ismerted meg?*

– Ez bizony elég régen kezdődött. Ahhoz, hogy én megkezdhessem a tanulmányaimat Magyarországon, alapfokú nyelvvizsgát kellett tennem. Mindannyian Kecskemétre kerültünk nyelvet tanulni, akik 67-ben ösztöndíjjal idekerültünk. Akkor volt szerencsém megismerkedni Orosz Lászlóval és Szekér Endre tanár úrral, akik a nyelvet tanították nekünk. Mindkettejüket a mai napig tiszteltem és becsülöm. Sikeres vizsgát tettünk. Utána szétosztottak bennünket a különféle felsőoktatási intézményekbe. Engem másodmagammal Dunaújvárosba küldtek kohászatot tanulni. Néhányan Mezőtúrra kerültek a mezőgazdasági főiskolára, legtöbben Kecskeméten, a GAMF-on maradtak.

Hogyan találtam meg a későbbi feleségemet? Úgy emlékszem, 1968 tavaszán ismerkedtünk össze. Arra emlékszem, hogy volt egy szír barátom, akinek a barátnője rokona volt Sárkának. Az akkori Palma cukrászdában találkoztunk először, majd a tőserdei ifjúsági napok alatt erősödött meg a kapcsolatunk. Ide gyakran hívtak külföldieket is. Megszólalni

nemigen tudtunk magyarul, de mindig felhívtak minket a színpadra. Ő Hetényegyházán lakott, én Dunaújvárosban. Mégis volt például közös színházberletünk a kecskeméti színházba. Megengedhettem magamnak, hogy minden hétvégén átbuszozzak Kecskemétre. Elmentünk a színházba, aztán hajnalban utaztam vissza Dunaújvárosba. A szombat-vasárnapomat általában Kecskeméten töltöttem, hétfőn visszamentem a főiskolára, de többször előfordult, hogy már hét közben újra Kecskemétre jöttem.

– *Mennyi ideig udvaroltál, mikor házasodtatok össze?*

– Elég sokáig udvaroltam. 1973-ban, öt év ismeretség után kötöttünk házasságot.

– *Mennyire fogadta könnyen Sárka családja, hogy egy másik országból érkezett fiatalember udvarol a lányuknak, ráadásul el is akarja venni feleségül?*

– Amikor én idejöttem, Hetényegyháza még nagyon kicsi volt, 5-6 autó lehetett összesen. Sárkákék már akkor is itt laktak. A szülei kerekgyháziak meg tősgyökeres hetényiek voltak. Nagy híre volt a környékben, hogy egy szír férfi udvarol a lányuknak. Igaz, egy ideig az anyósom nem, csak a leendő apósom tudott a kapcsolatunkról. Ő nagyon kedvelt engem, sokat beszélgettünk. Az anyósom kicsit tartózkodó volt, mert az első férjét orosz katonák ölték meg, és kezdetben fenntartással fogadta a külföldieket. Apósommal viszont remek volt a viszonyunk. Érdeklődött a munkám iránt, mindig nagyon tájékozott volt a fotográfusi ambícióimról is. Nem volt olyan kiállításom, ahová ne jött volna el, mindig szépen kiöltözve. Utána mindig sokat beszélgettünk a képeimről. A hetényegyházi gyülekezet tagja volt. A templomi alkalmak után mindig büszkén beszámolt a közösségnek a velem történekről, a kiállításaim fogadtatásáról. Szép lassan az anyósom is elfogadott. Láta, hogy nem iszom, nem vagyok veszekedős természetű, nem keresem a konfliktust senkivel. Megbékélt azzal is, hogy engem nagyon érdekel a fényképezés. Igaz, ő kevésbé értékelte ezt, mint apósom. Gyakran mondta, hogy már megint fixírt vettem, pedig elfogyott otthon a cukor.

Apósom viszont mindig büszkélkedett velem, fontosnak tartotta, hogy sikeres fotós vagyok. Gazdálkodó ember volt, nagyon szerette például a lovait. Volt gyümölcsöse, szőlőt művelt és bort készített. Sokat mesélt nekem a Rákosi-korszakról, hogy el kellett lopnia a saját borát meg a saját disznóját, vagy hogy leseperték a padlását – és én ezt nagyon nehezen értettem meg.

Amikor komolyan szóba került a házasság, apósom a tudtom nélkül elment Kalocsára meg Esztergomba az érsekségre, és szerzett egyházi engedélyt, hogy megesküdhessünk templomban is. Így is történt: 1973-ban templomban is megesküdtünk. Ez nagyon fontos volt neki, de nekünk is. Szóval egyengette az utamat.

– *Az, hogy apósd támaszkodott rád, azt jelentette, hogy számított rád a gazdaságban is?*

– Inkább erkölcsi támogatás volt ez. Amikor elkezdtünk építkezni, nagyon sokat segített – például a telekkel. Mindig figyelemmel kísérte és becsülte, amit az építkezésen végeztem: hogy magam választottam ki és rendeltem meg az anyagot, aprólékosan megterveztem a ház és a műterem minden zugát, hogy szerepet vállaltam a kivitelezés minden egyes munkafolyamatában. Néha magam is csodálkozom: hogyan volt hozzá merszem, hogyan voltam képes erre? Hogy tudtam a nyolcvanas években olyan épületet megálmodni, hogy harminc éve nem kellett hozzányúlni? Sokan értetlenkedtek és kételkedtek akkor, de az eltelt idő engem igazolt.

Senki nem gondolkodott például terekben. Voltak olyan falak, amiket két nap után, már a villanszerelési munkákat követően elbontattam. Gyönyörű, rendhagyó tereket alakítottam ki a szokványosak helyett. A ház így sokkal barátságosabb és jobban használható lett.

Ráadásul olyan, amelyet mindig is szerettem volna. Tervező barátommal, aki nagyszerű munkát végzett, végül közös nevezőre jutottunk.

– Szóba került a beszélgetésünkben, hogy Sárrikáék heten voltak testvérek. Velük hogyan alakult a kapcsolatod?

– Kedveltek, szerettek, vártak, amikor jöttem Dunaújvárosból. A mai napig nagyon kiegyensúlyozott a kapcsolatunk. Soha nem volt probléma közöttünk, sőt, büszkék voltak rám. Amikor esetleg nézeteltérés volt köztem és Sárrika között, akkor is próbálták azt elsimítani. Akár úgy is, hogy személyesen felkerestek a főiskolán, hogy kibékitsenek bennünket.

– Keresztény szertartás szerint összeházasodtatok. Mikor születtek a gyerekek?

– Leila 1973 decemberében született, Zsolt pedig 1976 júniusában. A lányom közgazdász lett, a fiam jogász. Ő Budapesten dolgozik. Leila Szegeden helyezkedett el, ott van lakásuk is. Most átmenetileg velünk laknak. Az ő gyermekei, a mi ikerunokáink elmúltak hatévesek, rövidesen elkezdik az iskolát. Feltehetően ők is a fővárosba költöznek.

– Vajon a gyermekeid nevelését mennyire határozta meg a szíriai tapasztalataid? Másképp, esetleg szigorúbban nevelted őket, vagy épp kevésbé kötöttén, mint az nálunk megszokott?

– A kérdés megint visszavisz engem a gyermekkoromba. Bevallom az igazat: mindig rengeteget dolgoztam. Volt állásom – kezdetben a SZIM-ben, később a Mezőgép Vállalatnál. Technológus voltam, aztán a Mezőgépnél a marketingosztályon külkereskedőként dolgoztam. Kiküldtek Algériába, nem fotósként, hanem mérnökként és tolmácsként. Helyt kellett állnom. Viszont az összes művészettel kapcsolatos tevékenységem, a fotózás, illetve később az irodalommal való kapcsolatom is önkéntes és önzetlen volt, nem fizetésért tettem a dolgomat, hanem a személyes elhatározásomból. És ez sokba került. Utólag visszatekintve, a gyerekeimmel – bevallom, ez fáj egy kicsit – több időt kellett volna töltenem. Azt mondtam: ez a gyerek itt fog élni, a sorsa itt fog alakulni. Nem szabad nekem egy idegen mintát ráerőltetnem. Ez akkor is így van, ha én sem egy vad világból jövök. Az ottani értékeket ma is fontosnak tartom, de a két kultúra eltérése mégis igen nagy.

Amit nagyon fontosnak tartottam, és szorgalmaztam is mindig – több-kevesebb sikerrel –, az a család összetartása. De ehhez többet kellett volna együtt legyünk ebédnél, vacsoránál. Ezt nem lehet a fotólaborból vagy a sivatag széléről szervezni. Annyi maradt tehát, hogy én próbáltam biztosítani a munkámmal a család biztonságos megélhetését. Ugyanakkor én a mai napig családcentrikusnak gondolom magam, és őszintén irigykedem azokra a családokra, akik le tudnak ülni egy asztal mellé, és képesek türelemmel meghallgatni egymás gondjait, bajait. Naponta háromszor, az étkezéseknél. Vagy legalább kétszer. De ehhez együtt kell leülni az asztalhoz, és beszélgetni egymással. Vágytam ilyenre, de bevallom, hogy nem nagyon sikerült megteremtennem vagy elérnem.

Olyan környezetben nőttem fel – mára lehet, hogy ott is megváltoztak a szokások –, ahol az idősnek és a gyermeknek egyaránt rangja, különleges becsülete volt. Ugyanígy komoly megbecsülése volt a tudásnak is. Ha jött hozzánk egy tanár, emlékszem, azon veszekedtünk, hogy ki ad neki vizet, vagy ki kínálja helytel. Nekünk is rangot adott az, hogy vendégül láthattuk, segíthettük. Nem volt kérdés például, hogy egy idős embernek átadjuk a helyünket. Ezek mind működtek, külön oktatás nélkül. A környezetünk alakította ki bennünk, nem feltétlenül az iskola.

Úgy érzem, a tudás tisztelésének kialakításában nagy befolyásom volt a gyermekeimre. Én nem akartam meglepődni azzal, hogy csak szakmát tanuljanak, a maximálisan elérhe-

tő tudást szerettem volna megadni nekik. Ha már én nem tudtam ezt elérni, legalább nekik sikerüljön. Fontosnak tartottam azt is, hogy nyelveket beszéljenek. A lányom Mohácsra járt, francia két tannyelvű gimnáziumba, a fiam Pécssett, olasz nyelvű gimnáziumba. Akkor a két legsikeresebb diplomát a közgazdasági és a jogi egyetem adta. Nem véletlen, hogy éppen ezt végezték el. Nem akartam azt sem, hogy művészkedjenek. Legyenek igényesek a kultúrában, értsenek a művészetekhez, de ne gyakorolják. Ha azt az utat választották volna művészként, amit én, akkor ma éhen halnának.

– *Te magad nem érezted, hogy neked is felül kellene vizsgálnod a saját kiaknázatlan lehetőségeidet?*

– Meg kell, hogy engedjem magamnak, ennyi év után, hogy ugyanúgy folytassam, mint eddig. Van egy nagyon széles közönségem, akik szeretik a fotóimat, szeretik, ahogyan a fotó nyelvén gondolkodom. Én soha nem az újságíró sokszor szenzációéhes fejével látom mindazt, ami a kamerám elé kerül. Ezt nem tudom, nem is akarom vállalni. Nagyon sok ember hívott telefonon, amikor a *Kecskemét Magazin*ban önálló rovatom, vagy a *Kecskeneten* és egyéb médiában fotógalériám volt, hogy elmondja: örül, hogy végre másképpen látom és fogalmazom meg a dolgokat, mint ami a megszokott. Én nekik, az olvasóinknak dolgoztam, ingyen, díjmentesen, és nagyon örültem annak, hogy van fogadókészség az alkotásaimra, a látásmódomra, hogy érzik a képeim üzenetét.

– *Az unokáiddal több időt töltesz, mint amennyit a gyermekeiddel töltöttél?*

– Kiváló a kapcsolat közöttünk. Most, hogy itt vannak, sok időt töltünk együtt, és figyelek is arra, hogy legyen alkalmuk a nagyapjukkal beszélgetni. Nagyon értelmes gyerekek. Sokat rajzolnak nekem, én pedig gyűjtöm a „munkásságuk” eredményeit, reprodukciót készítek róluk, elteszem, tárolom a képeiket felnőttkorukra. Gyakran egy-egy puszira is beszaladnak hozzám. Jól elvagyunk.

– *A gyermekeid felnőttek, kirepültek. Megmaradt-e velük a jó kapcsolatot? Vagy élnek a saját életüket anélkül, hogy igényt tartanának az apai tanácsokra?*

– Az ideai történelmi év a családjunkban. Én hetvenéves leszek, 40 éve kötöttünk házasságot és a lányunk is negyvenéves lesz az év végén. A lányomat például csodálom. Diákkorától nagyon önálló, mindig részt vett valamilyen különleges szervezet munkájában, remekül tanult, kiváló szakember lett belőle. Nagyon becsülöm benne azt is, hogy nagy szeretettel kötődik a munkájához. Vállalkozóként dolgozik, marketingtanácsadó, emellett óraadó a Szegedi Egyetemen. Közben neveli az ikreket, hihetetlen odaadással és precizitással. Sokat és okosan foglalkozik velük, céltudatosan fejleszti a tudásukat. Ebben jó társa a vejem, akiről szintén csak csupa jót mondhatok.

A fiam szintén nagyon öntudatos, önálló. Mindig nagyon alapos volt, és harcolt a céljaiért. Ennek megfelelően végzi a munkáját most is. Budapesten él. Jogtanácsosként dolgozik. Ő még családalapítás előtt áll. A család, ahogy említettem, fontos kérdés számomra. Ezért szeretném, ha a fiam is minél előbb családot alapítana.

– *Benned az arab férfi mondja mindezt, az otthoni szokások miatt gondolod így, vagy független ettől a véleményed?*

– Felénk a családfának tovább kell élnie, és nem az anya, hanem az apa az, aki a vérvonalat továbbviszi. Nálunk ez a hagyomány. Az európai társadalmakban, meg általában a fejlett társadalmakban ez nem igény. Legfeljebb akkor döbbenek rá a hiányára, amikor 50-60 éves korukban magukra maradnak az emberek. Amikor a magány miatt el kell menni egy klubba, mert nincs családtag, ahova mehethének. Nincs stabil háttér. És ez megbosszulja magát. Ez is egy életmód, el kell fogadnom. De azt mondom: sokkal jobb

lenne, ha minden generáció továbbadná a következőnek a stafétabotot. Ne maradjon a levegőben az a bot csak azért, mert nincs kinek továbbadni.

– *A gyerekeid soha nem mutattak komoly érdeklődést a fotózás iránt?*

– Örülök, hogy nem választották a fotót. Értenek hozzá, de nem akarták hivatásszerűen gyakorolni soha. A fotográfia mint szolgáltatás, maga a pokol – nekem. Biztosan lenne bevétel, ha esküvőt fényképeznék, de ezt én nem akarom. Azt sem akartam, hogy a gyerekeim a megszerzett szaktudásukkal ilyen szolgáltatásokat vállaljanak, de azt akartam, hogy magabiztos értékítéletük legyen. Az unokáimat is így próbálom felkészíteni. Mindig, amikor képeket válogatok, odahívom őket, és a tanácsukat kérem. Nagyon szívesen és nagyon határozottan segítenek, pontosan érzik a képek lényegét. Próbálom az esztétikai érzéküket fejleszteni, és úgy érzem, ez nem is sikertelen. Fontosnak tartom a nevelésükben az irodalom szeretetét is. Ugyanígy fontosnak tartom a rajzot, a festést, a zenét, mert mindezekhez humanizmus kell, az emberiség tisztelete és szeretete. Szeretném őket hozzásegíteni ehhez.

– *Miért épp a fotográfiával köteleződöttél el? Feltehetően nem Szíriából hoztad, mert az iszlám világban az emberábrázolás még ma sem elfogadott.*

– Gyermekkorom óta kerestem az önkifejezés lehetőségeit. Már korán érdekelt az emberábrázolás. Kisgyermekként például az újságokban megjelent portrékat gyűjtöttem. Sok mindent kipróbáltam ezenkívül is.

A vizuális látás iránti érdeklődésemet hitem szerint az édesapámmal való kapcsolat, a róla bennem rögzült egyetlen kép adta. Az döbbsentett rá, hogy micsoda ereje van a képnek, egy tekintetnek. A képből én a mai napig nagyon sok információt tudok szerezni. Azt is mondhatom: szinte mindent tudok a modellemről, vagy arról, akiről jó portrét látok. Ez igaz akár a divatfotóra is: rengeteg információt hordoz. Egy munkahelyi képről akár egy könyvnyi elemzést tudnék írni. A fényképe alapján pontosan el tudom dönteni magamban, hogy milyen ember az adott munkahely vezetője.

A korszak, amelyben élünk, látványosan igazolja nap mint nap, hogy a vizualitás ma a legfontosabb információforrás. Jó volna, ha ehhez megfelelő vizuális kultúra is társulna. Egy háborús helyzetről egy jól megszerkesztett kép többet elmond, mint a késve érkező televíziós társaság másfél órás riportja. És ezt a képet ma már akár egy mobiltelefonnal is el lehet készíteni.

A képkészítés tehát azonnal vágyam volt, amikor Magyarországra jöttem. Azt, hogy ma sokkal inkább vagyok fotográfus, mint mérnök, nem balesetként élem meg, hanem történelmi szerencseként. Amikor idejöttem, egyedül voltam, sem apám, sem anyám nem volt itt velem. Kocsmákba mehettem, szép szőke, fekete, barna nők voltak ebben az országban. Bármit tehettem.

– *Ráadásul az arab fiúkat általában szerették is a lányaink.*

– Ez valóban így volt. Én az első ösztöndíjamból egy Zenit fényképezőgépet vettem. Minden arab barátom bolondnak tartott, de nem foglalkoztam ezzel. Nem csak a fényképezőgép-vásárlás volt a fontos. Eldöntöttem azt is, hogy soha nem viszem az Ofotértbe a képeimet. Párhuzamosan a géppel vettem laborfelszerelést, fixírt, fotópapírt, tálakat, mindent, ami az otthoni laboráláshoz kellett. És kezdtem próbálkozni, tanulni a fényképezés titkait. A negatívokat is magam hívtam elő. Azonnal csatlakoztam a dunaújlvárosi fotóklubhoz is. Itt éreztem rá, hogy a fotó magában nem ér semmit, ha nem vagyok járatos a többi művészeti ágban, ha nem szerzek egy kiterjedt, általános műveltséget e körben. Így kaptam ösztöndíjat az irodalomhoz, a szociológiához, a szociográfiához, hogy értsem is,

amit fényképezek. Ha jött a városba valami neves ember, irodalmár vagy tudós, én ott voltam az előadásán. Igaz, hogy kezdetben nagyon keveset értettem abból, amit mondott, de ott voltam, képeztem magam, hogy jobb fotós legyek. Mindez erősítette a fotográfiámat. Így kezdtem el dokumentálni az általam érdekesnek tartott emberek vagy közösségek életét fotóval, így kerültem a szociofotó vonzásába is. Nem érdekeltek az éppen aktuális divatok, nekem kezdettől az emberábrázolás volt a legfontosabb. Az ember. Rövidesen díjat nyertem a főiskolák fotópályázatán. Azt sem tudtam, min indulok.

– *Azonnal portréval nyertél?*

– Nem. Dunapentelén, Dunaujváros alatt voltam. Messze tőlem volt egy buszmegálló, állt ott egy szép kislány, madzagos saru volt a lábán. Hosszú, fekete haja volt. Egyedül volt, és elnézett a semmibe. Érdekesnek találtam, megéreztem benne a történetet. Lehet, hogy randevúra megy, de nem biztos magában. Messziről fényképeztem le, teleobjektívvel. A háta mögött volt egy nagy moziplakát: a Mi lesz veled, Eszterke? című új filmet reklámozta. Ez lett az én díjnyertes képem címe is.

Aztán elküldték egy képemet a Nemzetközi Diaszalon kiállítására, Pécsre. Akkor szerepeltem először katalógusban. Nagyon tetszett nekem, hogy mások is felfigyelnek a munkámra, jónak, érdekesnek tartják. Így indult valahogy. Aztán, amikor Kecskemétre kerültem, itt is folytattam a fotózást. Elküldték a képeimet Kanadába, Alabamába, Új-Zélandra. Befogadták a képeket kiállításokra, katalógusba, helyi lapokba kerültek, minden ment a maga útján. Sorozatos visszajelzések voltak ezek nekem, igazolták, hogy jó úton járok. Mások is értéknek tartották. De soha nem szerettem, ha valaki olyan képemet dicsérte, amelyik az én értékítéletem szerint nem sikerült. Ha rossz képemről bárki bármit mondott, nem nagyon foglalkoztattott. Ha én is jónak tartottam, amit dicsért, akkor azt megerősítésnek tekintettem.

– *Sokat jártál tanyai emberek között, nagy iparvállalatok munkásait fényképezted munka közben, s ott voltál a nagybaracskai szociofotó-tábor alapítói között is. Az emberábrázolás mellett milyen téma állt hozzád a legközelebb?*

– Nagyon nehéz a kérdés. Miután nem vagyok szolgáltató, engem nem kötnek határidők, lapzárták. Nagy művészi szabadságom van. Nem az a munkám, amit a főszerkesztő kirótt rám, hanem az, amihez kedvem van. Van viszont egy nagy hátránya is mindennek: nincs pénzem belőle. Viszont sokat költök rá.

Nagyon szerettem például a tanyavilágot fényképezni. Szerettem az emberi sorsokat, szerettem, ahogy élnek, szerettem, hogy vidámak, őszinték és boldogok voltak, a szegénységük ellenére, hogy megelégedtek az életükkel úgy, ahogyan kapták.

Ugyanilyen módon vonzanak az irodalom nagyjai, az életmódjuk, a gondolkodásuk, a gesztusaik, az életük apró részletei. Megadatott, hogy fényképezhettem Illyés Gyulát, Faludy Györgyöt, Esterházy Pétert, Kányádi Sándort, Sütő Andrást, Buda Ferencet a legkiválóbbak közül. Őket olyan mítosz övezi, hogy az ember azt gondolja róluk: az Isten után rögtön ők következnek a rangsorban. Egyszer csak leülnek veled szemben, hogy lefotózd őket. Akkor el kell döntened: hogyan készíts olyan képet, ami valóban az ő személyiségüket tükrözi? Hogy ne hamis pillanatot vagy gesztust rögzíts, tanulmányoznod kell a modellt, az embert, az író, a költőt, a közéleti embert, hogy megtaláld a legfontosabb kifejezőjegyeket. Amikor úgy érzem, hogy kellően megismertem vagy felismertem ezeket a fontos jegyeket, ha sejtem a modellem jellemét, akkor ezekre tekintettel próbálok exponálni. A többi nem igazán érdekes. Sokszor kattintok úgy is, hogy tudom: még nem találtam meg azt, amire szükségem van a hiteles portréhoz. De azzal, hogy exponáltam, kicsit feloldom a hangulatot. Ugyanakkor keresek tovább, amíg magam nem érzem úgy: a valódi személyiséget sikerült megörökítenem.

Ha tájat fényképezek, akkor is ugyanezt keresem: a karaktert. Önmagában egy tájkép nem mond semmit. Megvan nélkülem. Mindig meg kell keresni benne az ember keze nyomát, ami erősíti a képet. E nélkül számomra az egész érdektelen. Nagyon érdekel továbbá a morál, az erkölcsi tartás. Ha fényképezek egy művészt, festőt vagy költőt, fontos, hogy szeressem a munkáit, mert akkor kedvelni és becsülni fogom az embert is. Ez fordítva is igaz: ha az ember nem kedvemre való, feltehetően nem fogom szeretni a műveit sem.

– *Miért idegenkedsz ennyire a szolgáltatástól? A szabadságodat félted? Rangon alulinak találsz? A köztétiségektől félsz, vagy attól, hogy belesüppedsz a mindennapi rutinba?*

– Ezeket a kérdéseket én is többször feltettem magamnak. Én mindig azért fényképeztem, mert ki akartam fejezni magamat. Ehhez a fotót találtam meg mint alkalmas, kezemhez álló művészetet. Már tanult, diplomás emberként kezdtem fényképezni, sokat olvastam a témáról. Autodidakta voltam, külön fotográfiai tanulmányokat nem végeztem, fényképészmesteri oklevelet nem szereztem. Ez kellett volna a szolgáltatáshoz. Úgy gondolkodtam erről, hogy van nekem egy fizető állásom, mérnök vagyok, a fotózás meg egy hobbi vagy művészi kifejezési eszköz. Soha egyetlen pillanatig sem tekintettem a fotóra úgy, mint amivel majd a megélhetésemet biztosítom. Művészetnek tekintettem a kezdetektől fogva, s így gondolkodom róla ma is. A művészetnek pedig nincs ára. Nem árucikk. Nem fejezhető ki forintban, hogy egy kép most százezer vagy tízmillió forint. Van honorárium, van tiszteletdíj, van sok egyéb lehetőség. Ezért vagyok gyakran bajban, amikor megtisztelnek, és megkeresnek, szolgáltatást kérnek tőlem. Ha azt mondja a megrendelő, hogy egy műalkotásra van szüksége, akkor az életemet beleteszem, és készítek neki egy műalkotást, az ártól függetlenül. Nekem nagyon nehéz bearázni a képeimet. Tulajdonképpen azon múlik ez, hogy a megrendelő mennyit akar áldozni egy fotóra. Amit kap, az egy valódi Iskander-fotó lesz.

Játsszunk el a gondolattal: ha André Kertész fényképezte volna az édesanyámat, akkor az a kép a több millió forintba kerülne. Mi történt volna a felvételkedészítés időpontjában? Lehet, hogy két kávét ittunk volna, és kész. Az döntheti el az árat, hogy ki mennyire becsüli azt a munkát, amit elvégzek neki, és mennyire fontos számára, hogy én készítsem a fotót.

A másik fontos dolog az én filozófiám szerint az, hogy egy portréfotó mennyire hiteles, mennyire képes visszaadni a komplex személyiséget. Most, az internet világában már számtalan fotót meg tud nézni az ember a régi időkől is, és elájul attól, hogy mennyi mindent képes kifejezni egy 150 évvel ezelőtt készült fotográfia is. Petőfi Sándor valódi arcmását egyetlen dagerrotípiának köszönhetjük. Ez a hagyatékunk. De mennyi mindenről mesél ez az egyetlen kép!

– *Készítettél-e valaha divatfotókat, portfoliót szép emberekről vagy naptárakat?*

– Korábban nagyon sok cégnek dolgoztam, nagyon nagy cégeknek. Készítettem divatfotókat, aztán katalógusokat, reklámfotókat is a Pro-coopnak, a Knorr-Bremsének, az Univernek, a Szentkirályi Ásványvíznek, a Fornettinek például. Ezek a megbízások idővel abbamaradtak. Ha nem építesz ki egy zárt láncot, ezeket a munkákat egy idő után elhappolják előled. Korábban, amikor még nem volt digitális technika, nagyméretű, drága diára dolgoztam. Kísérjük végig gondolatban az útját! Elviszed a diát egy grafikai stúdióba, beszkenneled. Abban a pillanatban az a képanyag ottmaradt, már nem rendelkezel felette. Én soha senkihez nem fordultam a jogaim érvényesítéséért, pedig számos munkámnál megtehettem volna, mert a végfelhasználó a megkérdezésem nélkül adta tovább a munkámat másnak. Nem panaszkodom, de azt látom, hogy ezeknél a szolgáltatásoknál Magyarországon még sokhelyütt farkastörvények uralkodnak.

– *Ha jól értem, az erkölcsstelenségek zavarnak.*

– Valóban, a morális tisztázatlanságok bosszantanak. Meg a stílus. A stílus, amit egyébként roppant fontosnak gondolok.

A veránkai író táborba rendszeresen meghívják. Vagy festőtáborokba – egyedüli fotósként. Ezért tudom jól átlátni a más művészeti ágak alkotóinak problémáit. Mindig mondom a festő barátaimnak: nem szabad az arcodat megváltoztatni. Legyen felismerhető stílusod, tartsd magad hozzá. Akkor nem okozol kellemetlen meglepetéseket a környezetednek. Amikor látok egy festményt, és a stílus alapján nem tudok rájönni, hogy ki a gazdája, az aggályos. Ha megnézel egy Bozsó-képet, biztosan ráismersz a stílusjegyekre. Nem változtatta naponta az eszközeit, felismerhető a keze nyoma, és mögötte az ember. Ez jó. A maga műfajában következetesen és maradandót teljesített. Én sem akartam soha megváltoztatni a magam stílusát. Szeretném azt hinni, hogy az Iskander-fotó is felismerhető a stílusa, embersége alapján. Felismerhető vagyok én a képbem.

– *Azoknak az embereknek az élete, akiket Nagybaracsán fényképeztél, vélhetően nagyon különbözött azokétól, akiket te gyermekkorodban megfigyelhettél. Felteszem, nem az egzotikumot találtad érdekesnek bennük. Mi fogott meg a tanyai emberekben?*

– Nagyon nehezet kérdezel. Őszinte leszek: voltak olyan esetek, amikor azt éreztem: az elmúlást fényképezem. Voltak olyan helyzetek, hogy ezt kellett dokumentálnom úgy, hogy közben tudatában voltam: az élet megy tovább. A másik, ami megfogott, az a tisztaság és kedvesség, amelyet a nagyon idős emberek mutattak velem, az idegennel szemben. A határtalan bizalom, ami belőlük áradt. A fotózásuknál soha nem feledkeztem meg arról, hogy úgy kell hiteles képet készítenem róluk, hogy közben tiszteletben tartom a magán-szférájukat.

– *A parasztember általában idegenkedik a kamerától. Mivel tudta elérni, hogy a képeid természetesekek, a gesztusok keresetlenek?*

– Soha nem éltem vissza egyetlen alanyom helyzetével sem. Amikor láttam, hogy zavarja a kamera, inkább nem fényképeztem. Ezt szentírás-ként kezeltem. Soha nem a modellem ellen készítettem a képet, mindig érte. Algériában is megkérdeztem minden alanyomat. Amikor már „bent vagyok”, akkor fényképezek.

Ahogy mondtam már: nekem fontos, hogy mit akarok. Ha exponáltam ezret, de nem találok közöttük, amit keresek, akkor mindet eldobom. Tudnom kell, hogy mit keresek. Ez olyan, mint az Illyés Gyula-portré, amit 1979-ben készítettem, és amire ma is büszke vagyok. Sokan említették, köztük Esterházy Péter, hogy a közismert Illyés-ábrázolásokkal szemben ez a portré a tekintetre fókuszál, amelyben ott bujkál az aggodalom az ország, a magyarság sorsáért. Ez nekem nagyon fontos!

Magyarországon van jobb- és baloldal. Az én képeimben mindkét oldal együtt van, amikor a magyarságot, a tanyavilágot előítéletek nélkül fényképezem. Elkérték tőlem, vagy három évvel ezelőtt, a komplett szociófotó-kiállításomat egy rendezvényre, Kunszentmiklós mellé. Minden magyar ember, pártoktól függetlenül, elfogadta ezeket a képeket a magyarság hiteles ábrázolásának.

Nagyon szeretem a képeimet. Emlékeztetnek számomra fontos emberi kapcsolatokra. Nálam a képek nem halottak, a valóban fontosaknál pontosan fel tudom idézni a készítésükhöz kötődő történetet is. Nem vadászom a különlegesre, a megdöbbentőre. Nem fényképezem azt, ha egy ismeretlennek lyukas a cipője. Csak az a kép válik fontossá számomra, amely mögött valódi emberi tartalmakat érzek.

– *A fotóról elég sokat beszélünk. A mérnöki karriered hogyan alakult, miután megházasodtál és Kecskemétre költöztél?*

– Elhelyezkedtem egy gyakornoki évre a Dunai Vasműben, de nem éreztem jól magam: óriási gépek, monstrumok voltak a gyárban, porszemnek, nullának éreztem magam közöttük. Mindig szorongásaim voltak, amikor beléptem a nagy, oroszos kapun. Folyton azt éreztem, hogy nem a helyemen vagyok, nem ezért jöttem. A diplomaszerezést követően otthagytam a Vasművet és Dunaújvárost, és munkát kerestem Kecskeméten. Mivel a szakmám a kohászat volt, átalakítási technológus voltam, kerestem olyan munkahelyet, ahol ezt használni tudom. A jelenlegi Knorr-Bremse elődje, a Szerszámgépipari Művek, a SZIM alkalmazott. Felvettek, de rosszabb feltételekkel, mint amivel a Dunai Vasműből eljöttem. Jelentős volt a bérkülönbség, de elvállaltam, csak hogy eljöhessenek a Vasműből.

– *Szerződés nem kötött, könnyen el tudtál jönni?*

– Eljöttem, elkezdtem a munkámat a SZIM-ben. Nagyon tetszett. A technológiai osztályon dolgoztam, közel harminc másik mérnök társaságában, tervezőkkel együtt. Tekintélye volt az irodának. Értelmes, komoly és konkrét feladatokat kaptam. A feladatom a sorozatgyártás beindulásáig terjedt, az etalondarab jóváhagyásáig. Jól éreztem magam a munkakörömben, rövidesen nagyon sok jó barátom lett. A fotográfiát is folytattam a mérnöki munkám mellett. Szabadságérzetet adott, mindig értelmesen el tudtam foglalni magamat. Az alkotás örömét adta. Részt vettem számos helyi és országos kiállításon, és sikereim voltak. Sok pályázaton voltak ott a munkáim az ország minden részén: a fővárosban, Mezőtúron, Baján, külföldön is. Mindig készültem, kerestem az alkalmakat. Mindezt munka mellett. Senki nem fizetett nekem ezért, sőt, el kellett titkolnom, hogy mivel foglalkozom, nehogy azt gondolják, hogy a munkám rovására megy a fotózás. A kollégáim gyakran nyitogatták az íróasztalom fiókjait, keresték az újabb fotókat, és ha jött valamelyik főnök, akkor gyorsan becsukták, hogy ne derüljön ki a kedvtelése. Újságok is gyakran érdeklődtek, hogy milyen képeim vannak. Ugyanakkor a cég is használta a fotótudásomat: az arculathoz szükséges fotókat velem készítették, én rendeztem a kiállításokat, szinte a munkaköri leírásom része volt az öntvénytechnológusi munka mellett. Ha bárhol bemutatkozott a SZIM, természetes volt, hogy Iskander majd elkészíti a fotókat, úgyis ért hozzá. Hátrányom is származott belőle: ha a szakembereket akarták jutalmazni, akkor fotósnak számítottam, ha a kiállítások felelősét jutalmazták, akkor mérnöknek számítottam. Ennek ellenére szívesen foglalkoztam ezzel. Sok kiállításom volt, és nagyon jó sajtóm. Igaz, ez rám terelte a figyelmet a rendőrségnél is. Tartózkodási engedéllyel éltem az országban, időről időre jelentkezni kellett a rendőrségen. Mindig akkor hívtak, amikor megjelent valami írás a kiállításomról, vagy arról, hogy díjat nyertem. Addig felém se néztek, szinte elfelejtettek. Nem volt kifogás velem szemben, volt munkahelyem, megfeleltem minden szabálynak, csak mindig olyankor ébredtek fel, amikor az újságok hírt adtak rólam.

– *Mikor döntötted el, hogy állampolgárságot kérsz? A házasságkötéskor, vagy attól függetlenül?*

– Soha nem gondoltam arra, hogy magyar állampolgárságot kérjek. Mindig az volt előttem, hogy visszamegyek, ha elvégeztem azt, amiért idejöttem. Nagyon sokat kérdeztek tőlem, amikor kezdtem haladni a fotográfiában, amikor nívódíjakat kaptam a Magyar Fotóművész Szövetségtől, országos és nemzetközi kiállítások sikereit követően, hogy nem akarok-e magyar állampolgár lenni. Nem gondoltam erre, haza szerettem volna menni, a családomnak segíteni. Annyira készültem Szíriába, hogy még egy kisebb könyvtárat is összekészítettem, hogy vigyem magammal. Végül azonban a sors úgy irányított, és a családi életem is úgy változott, hogy 1978-ban mégis kérelmeztem a magyar állampolgár-

ságot. Nagyon rövid idő alatt kedvező választ kaptam. El kellett menjek a városi rendőrkapitányságra. Arra emlékszem, hogy ott az illetékes háromszor is megkérdezte tőlem: biztosan ezt akarom? Igennel válaszoltam. Azt mondta: ez nem szokványos. Innen kifelé szoktak menni az emberek, nem befelé.

Feltehetően a sajtóból tudomást szereztek rólam a Mezőgép Vállalatnál. Abban az időben kötöttek szerződést arról, hogy a Mezőgép gabonátároló silókat fog építeni Algériában. Embereket toboroztak, sok építómunkást és pár embert vezetőnek, illetve ügyintézőnek. Megkerestek engem is, hogy nem volna-e kedvem átmenni a vállalathoz, szívesen kiküldénének Algériába.

– *Olyan arabul jól beszélő embert kerestek, akinek a magyar tudása is megfelelő volt?*

– Igen. Megkerestem Szűcs Endrét, akkori igazgatómat a SZIM-nél, aki azt mondta: engedélyezi, hogy kiutazzak – kikérővel. Nem akart elengedni végleg, mert jó öntvénytechnológus voltam. Végül megegyeztünk. A Mezőgép először egy csapatot küldött Algériába, akik felmérték, milyen a terep, milyen az ellátás, hogyan biztosíthatók egy magyar munkavállaló szükségletei odakinn, mire kell vigyázni, hol vannak vízlelőhelyek. Sok praktikus apróságot kiderítettek. Én végül úgy vállaltam el a munkát, hogy akkor utazom, ha a családomat is vihetem. Nem hagyhattam itthon a feleségemet két kicsi gyerekkel. A több száz ember közül talán ötünknek engedélyezték, hogy kiutazzassa a családját is. Rendes lakást béreltek nekünk egy városban. A többiek az építkezéseken laktak. Így aztán nekem rengeteget kellett utaznom a munkahelyemre nap mint nap. Három és fél évig voltunk kint, illetve a családom csak három évig. Nekik haza kellett jönniük, mert kezdődött a tanév, és azt szerettük volna, ha Magyarországon folytatják a gyerekek az iskolát. Kint francia nyelvű iskolába járt mindkét gyerek. Aztán fél év múlva én is hazajöttem utánuk.

– *Közben a projekt még nem ért véget?*

– Az építkezéseket mind a négy helyszínen befejeztük, de a beüzemelés még hátravolt. Néhány hétig jártam is a helyszíneket.

– *Neked mérnöki munkád volt Algériában, vagy inkább kapcsolattartó voltál?*

– Sajnos nem a tudásomhoz mért feladatra használtak. Ezt annak idején megírta a *Kecskeméti Lapok*, botrány is lett belőle, kicsit megsértődött a cégvezetés. Pedig az igazat mondtam. Ez nem csak az önbecsülésemet sértette, de a vállalkozás egésze szempontjából sem volt jó. Ha a kint töltött idő alatt én a minisztériumokat járhattam volna, a kapcsolat-építő képességemet használhattam volna, sokkal hasznosabb szolgálatot tehettem volna Magyarországnak. Nekem mind a négy telephelyre folyamatosan mennem kellett. Az építkezések között több száz kilométeres távolságok voltak. Mindig úton voltam, volt úgy, hogy egy héten csak egyszer találkoztam a családommal. Érdekes munka volt, de sok előre nem látható nehézséggel járt.

A kisebb-nagyobb feszültségeket mindig a fotózással vezettem le. A szabadidőmet áldoztam fel erre, tulajdonképpen azt az időt, amit a családom körében tölthettem volna. Nagyon érdekelt például a magyar dolgozók sorsa. Összeállítottam egy képanyagot *Dollárkereső magyarok* címmel, amiből később az egyik számomra legfontosabb kiállításom lett. Fényképeztem őket munka közben, fényképeztem a szállásukat, ahogy ettek, ahogy utaztak, ahogyan éltek a mindennapjaikat. Ez nem volt problémamentes. Ahhoz, hogy Magyarországról kihozassanak egy fekete-fehér Junoszty televíziót, a Magyar Nemzeti Bank engedélye kellett. Nekem is kérvényeznem kellett, hogy ki akarok vinni három kiló kolbászt. Be kellett mennem a Magyar Nemzeti Bank kirendeltségére, mert ehhez is pecsé-

tes okirat kellett. Ma már elképzelni is nehéz. A dollárkereső magyarok szomszédságában franciák, svájciak, spanyolok dolgoztak. Az életkörülményekben óriási volt a különbség közöttünk. Egy magyar munkás, szegényes kis táskájával, útközben ette a szendvicset, magának kellett még a kerítést is megépítenie a munkaterület köré. A külföldi cég előre megrendelte a kerítést, sőt megrendelte azt is, hogy időnként egy charterjárat Párizsból utánuk hozza a kívánt ételeket.

– *Ha már ekkorák voltak a különbségek az élet- és munkakörülményekben, legalább megérte ezeknek a dollárkereső magyaroknak a külföldi munkavállalás?*

– A több tízszeresét keresték, mint otthon. Nem forintban, hanem az ottani fizetőeszközben, talán dinár volt, ha jól emlékszem. Kerestek a példa kedvéért 6000 dinárt havonta, aminek a felét dollárban kapták meg, devizaszámlára. A másik ötven százaléka az úgynevezett puha dinár volt, a helyi kiadásokra. Ha spóroltak ebből, akkor átutalhatták a KONZUMEX diplomataboltjába, s ez itthon le lehetett vásárolni. Igaz, nevetséges dolgok voltak ezekben a boltokban, fa spray, szappan, whisky, illatszerek, szivar, ilyenek. Nekem szerencsém volt, én radiátorokat vettem a diplomataboltban az építkezéshez. Jó döntés volt.

– *Ezek szerint már megfogalmazódott benned, hogy a kinti keresményedből házat építesz?*

– Ezért mentem. Mindig vágytam egy műteremre. Valahányszor rosszul lettem a forróságtól a sivatag szélén, mindig az tartotta bennem a lelket, hogy nekem műtermem lesz és lakásom. Kemény körülmények között éltünk Algériában. Amikor sirokkóba keveredtünk, azt se tudhattuk biztosan, hogy élve hazakeveredünk-e. Én nem apróztam el a keresményemet, céltudatosan félretettem a pénzt a lakásra és a műteremre. A többiek hifi-tornyot, videokamerát, fényképezőgépet vásároltak. Én eldöntöttem: egy tételt akarok venni eladásra. Egy BMW 316-ost rendeltem, egyenesen a gyárból, Németországból, nulla kilométerrel. Megjött, el kellett menni érte a BMW-gyárba. Elhoztam, egyetlen kilométert sem használtam a saját céljaimra. Úgy terveztem, eladom, és az árából veszek majd téglát és cserepet. Ezt hoztam be, nem készpénzt, így jártam jobban.

– *Ameddig ez a ház fel nem épült, addig hol laktatok?*

– Kezdetben apósom házában laktunk néhány évig. Majd vettünk egy lakást a Széchenyivárosban, Pintér Lajosék mellett. Számos jó hitellehetőség adódott: háromszázalékos kamat, szakszervezeti segítség, sok minden. Amikor visszajöttem Algériából – amilyen nagy üzletember voltam –, a lakást visszaadtam az OTP-nek. Valami nevetséges összeget fizettek ugyan, de jóval kevesebbet, mint amennyit a piacon kapni lehetett volna érte. Közben megvettük ezt a telket, amelyen a mai házunk áll. Az egész talán harmincezer forintba került úgy, hogy volt rajta már ötven köbméter sóder. A korábbi tulajdonos is építkezni akart, de egy haláleset kapcsán lemondott erről, és inkább eladta a telket, rajta a sóderrel.

– *Közművesített telek volt?*

– Nem, itt szőlő volt meg kukorica. A közművesítések később történtek. Valójában én nem is akartam házat építeni, csak műtermet. Nagyon-nagyon jól éreztem magam Kecskeméten, eszem ágában sem volt elköltözni. Visszamenőleg is nagyon kedves számomra az egykori lakásunk. Volt számos előnye: nem kellett havat lapátolnom, nem kellett semmivel sem foglalkoznom, jószerével azt sem tudtam, hogy ki a szomszédom.

Mondom, csak műtermet akartam építeni Hetényegyházán. De közben magyar állampolgár lettem, és a szabályok akkor olyanok voltak, hogy nem lehetett két ház egyetlen ember nevében. El kellett döntenem, hogy vagy itt, vagy ott, de csak egy helyrajzi számon

lehet az ingatlanom. Vagy el kellett volna válnunk: az egyik lett volna a feleségemé, a másik az enyém. Trükközni nem akartam. Végül azt tettük, amit a szabályok megengedtek: lakóház és műterem épült egy házszám alatt. Eladtam az autót, amit a kinti keresményemből vettem, eladtam a kecskeméti lakást. Volt egy garázsunk is a Lóverseny utcában, azt borzasztóan sajnáltam, de meg kellett szabadulnunk tőle, mert hiányzott a pénz. Végig én vezényeltem az egész építkezést.

– *A tervezést is?*

– A tervezést Kovács Feri építész barátom végezte, nekem azonban gyakran támadtak ötleteim menet közben. Szerencsém volt, hogy Algériában közelről láttam számos építkezést: betonozást, szerkezeteket, egyebeket. Volt egy földrengés akkoriban, amikor kint dolgoztam. Jártam a településen, ahol a legnagyobb volt a rombolás. Láttam az okokat is, hogy mit nem végeztek el jól az építők, ami miatt nagy, erős épületek is romba dőltek. Na, én itthon aztán aprólékosan ellenőriztem az alap elkészítését, a betonozási munkákat. Még talajmechanikai vizsgálatokat is végeztettem. Majdnem másfélszer több betonvasat építettünk be, mint amennyit az építész javasolt, megerősítettük a sarokvasalásokat is alaposan. Nekem földrengésbiztos házam és műtermem van. Nem bánom, hogy így túlbiztosítottam a szerkezetet, mert egyáltalán nem repedtek meg a falak az évek alatt.

A másik nagyon jó gondolatom az volt, hogy mindvégig együtt kezeltem az épületet: egy időben készült el a lakóház és a műterem alapozása, egy időben húztuk fel a falakat, egy időben készült el az ácsmunka, a tetőszerkezet. Hogy az egész épület együtt mozogjon. Vakolni ráértünk akkor, amikor a szerkezetek már együtt álltak.

– *Ezek a nagyon különleges külső és belső terek, amelyek a lakásban is, a műteremben is láthatók, szintén a te fejedben fogalmazódtak meg?*

– Engem két dolog izgatott nagyon, mindvégig a tervezés és a kivitelezés során: a fény és a tér. Meg a nyitottság. Nem akartam például ajtót a lakásba. Nem akartam sok szobát sem, inkább barátságos, összenyitott terekben gondolkodtam. Itt a műteremben például három szobát is kialakítottak a terv szerint. Lebontottam egy nap alatt, egy nagy légtérre tettem. Így szerintem sokkal emberibb, nem a bezárkózást sugallja, hanem a nyitottságot. Áthelyeztem például a galériára felvezető lépcsőt is. Mai állapotában fele akkora teret sem foglal el, mint a tervrajzon.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy én nem tévedhettem. Sokszor tévedtem, de nem szégyelltem bevallani. Élveztem, és ma is élvezem a javításokat. Bármit javítottam vagy korrigáltam, soha nem sírtam az előző variációért. Így gondolkodom a kertemről is. Ha egy fa nincs a helyén, azt jelzi. Gondolkodás nélkül áthelyezem arra a helyre, ahová való, ahová kívánkozik, és mind a ketten megnyugszunk.

A műtermet azért építettem, hogy legyen egy önálló birodalmam. Kiállítóhely is legyen, munkahely is, legyen a szakmának is tekintélye általa. Azt is szerettem volna, hogy hason a méreteivel, a felszereltségével, azzal, ahogyan minden a helyén van benne. Gyakran keresnek fel szakmabeliek az ország minden részéről, s a leggyakrabban emlegetett jelző a műteremmel kapcsolatban az, hogy lenyűgöző. Ugyanígy hatott a magyar és az arab televíziósokra is: nem régen volt nálam egy stáb az Egyesült Arab Emírátsúkból – hogy portréfilmet készítsenek rólam az Al-Jazeera televízió számára –, és őket is rabul ejtette az a műterem, amely azóta, hogy elkészült, engem is folyamatosan fogva tart.

A lakásom maga a nyitottság. Nyitva van mindenki előtt. Kényelmes, időtálló, semmin nem kellett változtatnom rajta harminc éve. Büszke vagyok a kertemre is. Én találok ki, én tervezem a kezdetek óta. Egy-egy ötlet két-három évig is ad munkát, s ha nem tetszik a végeredmény, akkor szívfájdalom nélkül átalakítom.

– *Mi vitt rá, hogy a hátsó telekrészben ne zöldségeskertet vagy ne gyümölcsfákat tarts, hanem megépítsd az országot egyik legszebb és legigényesebb díszkertjét?*

– Apósom valóban azt szerette volna, hogy legyen egy szép gyümölcsöskertem. Ültetett csemegeszőlő-fajtákat, volt cseresznyefám, almafám, körtefám, kajszim, mindenféle egyéb. Ésszerű is volt: legyen mindig elegendő gyümölcs a gyerekeknek és a családnak. Kezdetben nagyon örültem neki. Gyönyörű volt a tavaszi virágzás időszaka, tele volt illattal az udvar. Szerettük a gyümölcsöt mindnyájan. De hamar rájöttem, hogy nem értek hozzá, mikor kell permetezni, mikor kell metszeni. Mindig másokra voltam utalva ezekben a munkákban, és ezt nem szerettem. Sokkal többet költöttem rá, mintha a gyümölcsöt megvettem volna a piacon. Több termett, mint amit magunk el tudtunk fogyasztani, de nem akartam piacolni vele: végül szétosztottuk a rokonok között. Ez így nem volt ésszerű, és főleg nem volt kifizetődő. Két lehetséges út volt: vagy profi kertész leszek, vagy tudomásul veszem, hogy mást kell kezdenem a kerttel. Kezdetben nem mertem nekimenni a teljes gyümölcsösnek, mert az apósom, aki őszinte szeretettel telepítette nekünk, féltette a gyümölcsfáit. Csak apró lépésként vittem végbe a tervemet: először ötméteres sávban vágtam ki a szőlőt, aztán kivettem egy gyümölcsfát.

Mindig sokat filozofálok, mielőtt egy ilyen nagy döntést meghozok. Mérlegelem az előnyeit, hátrányait. Általában magam döntök, mert ha bárkit megkérdezek a családból, az hátráltat, elbizonytalanít: minek? Miért van erre szükség? Miért nem jó úgy, ahogy van? Akkor újabb egy-két évre elveszítem a kedvem vagy az eltökéltségemet a változtatásra. Egy napon mégis elhatároztam magam, és hajnalban lefektettem a fákat szép sorjában. Elvégeztem a megfelelő rongálást, ahonnan már visszafordíthatatlanná vált a dolog. Senki nem vett észre semmit. Aztán a napsütésben lassan kókadni kezdtek a fák, és kiderült, hogy felszámoltam a gyümölcsöskertet. Akkor kezdtem füvesíteni, és különböző fákat telepíteni. Szépen lassan kialakítottam a kertemet. Nagyon türelmes vagyok, nem kapkodok. Van egy-két kertész barátom, akik szakmai tanácsokkal látnak el. Ha kell valami különleges fa, akár két vagy három évig is várok rá, és ők segítenek beszerezni. Előfordult olyan is, hogy tévedtek: nem azt a fát hozták, amit rendeltem. Mindez csak egy fél év múlva derült ki, tavasszal, a lombosodás után.

– *Külföldről is rendelsz növényeket a kertedbe?*

– A kertész barátaim az ország legjobb kertészeteivel, faiskoláival tartanak rendszeres kapcsolatot. Nem tudom, hogy Ausztriából, vagy az ország melyik részéből szerzik be, amire éppen szükségem van, de ők azok, akik szállítanak nekem. Egyébként tiszteletbeli tagja vagyok a Hírös Kertészeti Egyesületnek.

– *A gyümölcsfákat és a szőlőt azért vágad ki, mert nem értesz hozzá. A díszkertekhez honnan van a hozzáértésed?*

– Ha valaki valamit szeret, akkor nem számít, hogy tanulta vagy sem. Sokat olvastam, tájékozódtam a kertépítésről, de a legtöbb ötletem ösztönösen jött, és nem másoltam más-hol látott kertek megoldásait. Éppen azért, mert szeretem, nem is tekintem munkának a kerttel való foglalatalkodást, inkább megkönnyebbülés, hogy ott dolgozhatok. A barátaim véleménye a legjobb visszaigazolása annak, hogy jó volt-e egy ötletem, vagy mást kell kitalálnom helyette.

Az én kertem folyamatosan változik. Öröm a harminc évvel ezelőtti állapotokat is fényképen. Ma már olykor megmosolygom, de akkor nagyon szépnek találtam. Ma is vállalom az akkori állapotokat, mindig szép volt a kert, de a mai állapot a kiinduláshoz képest óriási változásokat mutat. Mondhatni: ég és föld a két kert.

Ahogy a házam építését végig fényképeztem, ugyanúgy fotókkal dokumentáltam a kertem változásait is. Akár egy kiállítási anyag is kitelne bármelyikből. A belső kertről például tudok mutatni hús felvételt arról, hogy milyen volt 30 éve: hol volt homok, fű, sövény, nagy fa, nagy tuja. Ezek közül a legtöbb ma már nincs, vagy nem úgy van.

Dokumentáltam az építkezés minden mozzanatát is. Több mint ötven órát töltöttem a közelmúltban azzal, hogy kerestem az akkor készült feljegyzéseimet. Volt egy piros fedelű, szép füzetem, abba minden fontos eseményt, beszerzést, vásárlást, egyebet, mindent beleírtam. Odáig, hogy melyik napon alapoztunk, mikor mi volt az ebéd, mit vettem a munkásoknak, mennyiért vettem az ablakot, és egyebek. Valahol megvan ez a füzet, de egyelőre nem találok. Akár százezer forintot is adnék érte, ha most valaki a kezembe adná. Ha lenne az építkezésről egy kiállításom, és ezekből pár reprodukciót beleszerkesztenék az anyagba, az óriási lenne.

– *Mennyi időt vett igénybe az építkezés?*

– Aránylag gyorsan felépítettük ezt a nagy épületet. 1982-ben alapoztunk, és 1985-ben költöztünk be. Vannak az ismerőseim között olyanok, akik öt-tíz éven keresztül folyamatosan építkeztek.

Rengeteg munkát saját kezűleg végeztem el, gyakorlatilag minden munkafázisban részt vettem. Amikor a szomszédomnak apósom elmondta, hogy magam fogok építkezni, Józsi bácsi hitetlenkedett egy kicsit, és azt mondta: akkor fog Iskander itt építkezni, ha a pápa, II. János Pál is idejön nekem segíteni. Valóban nagyon komolyan vettem, és végig számoltam, mértem, megterveztem, kalkuláltam, kerestem a minőségi, de költségtakarékos megoldásokat. Megkerestem különféle táblázatokban, hogy milyen betonvasakat árulnak, azok milyen teherbírásúak, milyen szöveget és mennyit célszerű vennem, milyen egyéb anyagokra lesz szükségem – mindent-mindent aprólékosan végiggondoltam. Nemcsak megterveztem számos dolgot a házban, de ott inaskodtam a konkrét kivitelezési munkákban is.

– *A mai napig figyelemmel kíséred a házad állapotát? Minden sarkot és szögletet szemmel tartasz?*

– Ezt más nem teszi meg, nem látja meg, nem veszi észre helyettem. Egy ekkora ház karbantartása, állagmegóvása bonyolult és hosszadalmas feladat. Ez egy komplexum, olyan, mint egy iskola. Minden napra ad valami feladatot. Valahol mindig meglazul egy kilincs. Ha esik, megnézem, hogy a lefolyók jól működnek-e? Ehhez ki kell mennem az esőbe, mert csak akkor látom. Időnként meg kell nézmem, hogy a cserepek a helyükön vannak-e. Ehhez át kell, hogy menjek a szomszéd udvarába. Mindig van valamilyen tennivaló. Át kell festeni az esőcsatornát, mert különben egy idő után eldobhatom. Muszáj a kerítést is ápolni. A karbantartás nélkülözhetetlen. Ha nem magam végzem is a munkákat, nekem itt kell lennem, hogy biztosan úgy történjen minden, ahogyan annak történnie kell. De azt nem bánom, ha már nem én mászom fel a létra tetejére.

– *A hetvenedik évemben jársz, és már nem szívesen szaladsz fel a létra tetejére. A kert elég sok elfoglaltságot ad. Van-e még erőd ahhoz, hogy magad ápd, vagy kérsz-e ehhez segítséget? Régebben nem engedted, hogy bárki besegítsen.*

– Most sem szívesen engedem át másnak a kerti munkát. Egyszerűen élvezem. Az idén például betegek vagyok annak, hogy eltolódott a tavasz, számos feladat késésben van. Naponta próbálkozom azzal, hogy kihelyezzem a padokat, a székeket a helyükre, de rá kell jönnöm, hogy még korán van. Máskor eddigre már túl voltam a második fűnyírásán, az idén még az első is várat magára. És ez zavar. A másik szempont, hogy a kerti munkák

koncentrált figyelmet igényelnek. Ez nem kukoricakapálás vagy szőlőmetszés – mondom ezt anélkül, hogy lebecsülném azokat a munkákat. Mindig nagyon élveztem a fűnyírást. Most is úgy gondolom, hogy a gazdának jelen kell lenni, ha nyírják a fűvet. Hetente egyszer, két órára szoktam segítséget fogadni.

A kertet én alkotóműhelynek tekintem. Úgy kezelem, mint a képeimet. Nincs olyan sarka, amiről ne tudnék mindent, amit ne dolgoztam volna fel. Szeretném, hogy adott helyen nyíljon egy virág, legyen egy pad, ha messziről közeledem hozzá, nem mindegy, hogy milyen képet mutat. Van-e, ami a szemnek zavaró, milyen magas lehet egy bokor, hogy a többi növényt ne takarja el, mi az, amit le kell váltani, ki kell cserélni, hogy ne uralkodjon el egyetlen színárnyalat. Nyílnak a tavaszi virágok, vagy jön az őszi színorgia – ezek mindegyike olyan személyes élményt ad, ami mással nem pótolható. Ezért nem lehet idegenre bízni, ez az én örömöm és felelősségem.

– *Beszélgessz-e a növényeiddel?*

– Természetesen igen. Most két fát sikerült szereznem. Volt korábban egy júdásfám, de elpusztult. Ez gyerekkorom óta az egyik kedvencem, mindenképpen pótolni akartam. A júdásfa az idősebb ágain hozza a virágokat, tehát még nincs lombja, amikor már virágba borul. Lila színű, nagyon feltűnő, szép virága van. Gyerekkoromban ettem a virágjait. Szíriában több olyan fa van, amelynek ehető a virágzata. Voltak olyan fák is, a nevükre már nem emlékszem, amelyeknek az első tavaszi hajtásait meghámozva úgy ettük, mint a spárgát. Isteni finom volt! A másik újdonság a kertemben egy császárfá. A Városháza belső udvarában van egy szép példány. Korábban hoztak nekem egyet, de arról kiderült, hogy szivarfa volt, nem császárfá. Ez most biztosan az, amire vágytam. Várom a tavaszt, hogy virágozzanak.

– *A kerted nemcsak a szűk családodat szolgálja ki, hanem közösségi tér is. Sok magas rangú vendéget fogadsz itt. Kik jártak itt?*

– Jó tíz évvel ezelőtt Pintér Lajos írt egy verset a kertemről, amelyben megemlítette, hogy ha látná Kányádi Sándor, biztosan elégedett lenne a látvánnyal. Tényleg nagyon sok író-költő megfordult nálam. Sokan irodalmi kertnek is nevezik. Kányáditól Faludy Györgyön át, Buda Ferencig és a teljes Forrás-körig szinte mindenki járt már itt. Évente több alkalommal találkoznak nálam, olykor 20-30 ember is egyszerre. Amikor például Faludy György legutóbb ellátogatott hozzám, voltunk vagy hetvenen. Nagyon messziről is jöttek a hírré, hogy találkozni lehet vele az én kertemben. De nem csak híres embereket említhetek. Szívesen találkozom itt a barátaimmal, családokkal, ismerősökkel. Olyan is előfordult, hogy egy autóbusznyi kertész és más szakterületek kutatói jelentkeztek be Budapestről, hogy szeretnék megnézni a kertet. Természetesen örömmel fogadtam őket, mert boldoggá és büszkévé tesz, hogy országszerte híre van a kertemnek. Azt is szeretem benne, hogy nagyon emberi léptékű. Nincs túlzásulva akkor sem, ha ötven-hatvan ember tartózkodik itt egyszerre. Az utcáról nem látszik, csak egy töredéke, ezért ámulnak el azok, akik először térnek be hozzám. Védett a szélről, tujasor övezi, és barátságos zugok sokasága található benne. Akár húsz különböző karakterű helyszínré el lehet vonulni kettesével, vagy nagyobb társasággal. Büszke vagyok arra is, hogy egy alkalommal tizenhárom arab nagykövetet és diplomatát láttam vendégül itt, és mindenki elégedetten távozott. Szépnek találták a látványt, az eseményhez méltónak a környezetet. Még mindig emlegetik.

– *Gyakran hivatkozik a nagy baráti körödre. Bizonyára nem csak irodalmárokból áll ez a kör. Kik a barátaid, vannak-e közöttük helybéliek?*

– Nagyon sok barátom, jó ismerősöm van a településen, akikkel kölcsönösen szeretjük és tiszteljük egymást. Én mindig is barátkozó természetű ember voltam. Még az építkezés idején kerültem kapcsolatba a vízvezeték-szerelővel, a gázossal, a villanyszerelővel. Megismerkedtünk egymással, és a barátság a mai napig tart.

Ha fotózok valakit, akkor a kapcsolat nem ér véget a konkrét munkával. Rám bízta magát, felelősséggel tartozom érte, nem csupán az ismerősöm, hanem annál több. Akivel a munkám révén kapcsolatba kerülök, és a gondolkodás módunk nem szögesen ellentétes, azokat én közel engedem magamhoz, és a barátainak tekintem. Nem jelent problémát az sem, hogy esetleg az élethelyzetünk nagyon eltér egymástól. Soha nem volt szempont nálam, hogy valaki gazdag vagy szegény. Ők azok, akiket időnként meghívok magamhoz, mert nekem az jelenti a valódi örömet, ha a kertem nyújtotta lehetőségeket meg tudom osztani olyanokkal, akiről tudom, hogy értékeli ezt.

Más típusú barátság köt ahhoz az értelmiségi körhöz, akikkel a világról együtt gondolkodunk. Nem feltétlenül ugyanazt gondoljuk, de tiszteletben tartjuk egymás véleményét. Van, aki tiszteli a művészetemet, én tisztelem a tudását, van miről beszélgetnünk, drukkolunk egymás sikeréért, és közösen örülünk annak. Sok olyan ember is van körülöttem, akiket személyesen nem ismerek, akik a tudtom nélkül becsülik a munkásságomat. A világhálóra gondolok, ahol sokan szimpatizálnak a tevékenységemmel, kedvelnek, jóindulattal közelítenek hozzám, és rendszeresen figyelemmel kísérik a munkáimat. Ezeket is barátságoknak tekintem. Egy további szál, hogy amikor még főiskolás voltam, a társaim tiszteltek, becsültek. Sokukkal a mai napig élő a kapcsolat, hívnak és én is szeretettel látom őket.

Hetényegyházának is szeretnék segíteni. Nagyobb rálátásom van a világra, hiszen sok helyen éltem, sok helyen jártam, és a vizuális képzettségemmel, esztétikai jártasságommal sokat segíthetek a településem megjelenésének megtervezésében vagy áttervezésében. Tanácsadásra gondolok elsősorban. Alapító tagja és egyben vezetőségi tagja vagyok a Hetényegyházi Városszépítő Egyesületnek. Ezt tartom az egyik legfontosabb közfunkciónak.

Én lokálpatrióta vagyok, nem érdekelnek a pártok. Mindegy, hogy ki melyik párt tagja, milyen vallású, ha a gondolkodása rímel az enyémmel, akkor nincs köztünk érdemi különbség. Hiszek abban, hogy az országnak mindenki a maga helyén tud segíteni, pártállásra való tekintet nélkül. Ha mindenki csak a saját telkét, területét tartaná rendben, akkor az egész település rendben volna.

Nekem az uniformis soha nem tetszett. Jobban becsülöm a mögöttem lévő embert vagy személyiséget. Ezért aztán úgy reagálok, ha egy ismerősömet, barátomat kinevezik valamilyen funkcióba, hogy öt lépést visszalépek. Nem keresem vele a kapcsolatot, nem tolok szom. Ha a munkámra szüksége lesz, úgymint megkeres. De nem kérek, és nem fogadok el előnyöket pusztán az ismeretségünk okán. Ha az általam elképzelt, politikától független értékrendszer működne, sokkal előrébb tartanánk mindenben. És mert nem működik, ettől kicsit rossz a közérzetem.

– *Hogyan kerültél a Forrás szerkesztőségének közelébe, és mi annak a titka, hogy évtizedek óta a szerkesztőség belső köreibez tartozol? Ennyire érdekel a magyar irodalom vagy a szociográfia?*

– A Forrás nagyon fontos pont az életemben. A kapcsolatunk alapja a közös érdek. Amikor a lap a társadalmi-szociográfiai problémákkal kezdett foglalkozni, akkor én már szociofotókat készítettem, és némi jártasságra tettem szert az alföldi tanyavilágban. Ez a két terület számos ponton érintkezett. A hetvenes évek elején a helyi lapban, a *Petőfi Népe*ben még tekintélyes helyen hírt adtak az egyes fotópályázatokról, kiállításokról, és a fotókat is közölték. Feltehetően a fotóim kapcsán figyeltek fel rám a szerkesztőségben. Én életemben

nem mentem sehova, nem ajánlkoztam, nem házaltam a fotóimmal. Mindig az újságok, lapok kérték, hogy küldjek fotókat. Nemcsak közölték a képeimet, de kritikát is írtak róluk.

A hetvenes években elég sok elismerést kaptam, több nagy visszhangot kiváltó nemzetközi szereplésem is volt. Varga Mihály, aki a *Forrás* alapító főszerkesztője volt és a *Petőfi Népe*nek is dolgozott, gyakran írt a napilapban a képeimről. Egyszer meghívtak a szerkesztőségbe. Ott volt többek között Pintér Lajos, Füzi László, Hatvani Dániel, Dobozi Eszter, Goór Imre, Lezsák Sándor, Zám Tibor, Buda Ferenc. Kérték, hogy mutassak fotókat. Zám Tibor volt az, aki nagyon magabiztosan mondott ítéletet a képeimről. Így aztán néhány fotóm – köztük a *Gémeskút* – megjelent a *Forrás* címoldalán. Ez nekem nagyon jó referencia volt, hiszen a *Forrás* tekintélyes folyóiratnak számított országszerte. Egyre gyakrabban kértek tőlem képeket a laphoz. Én nagyon szabad ember voltam már akkor is. Beszéltem már róla: a szabadságot úgy értelmezem, hogy nem vagyok szolgáltató. Nem kötött soha a lapzártá, nem mondta meg nekem soha senki, hogyan fényképezem a parasztembert, hogy kell fényképezni a tanyavilágot. Elmentem, megoldottam a magam hite és tudása szerint a feladatomat, és soha senkivel nem kellett jóváhagyatnom. Ha eldöntöttem, hogy művészi képet akarok készíteni a vincellérről, akkor kívártam a megfelelő pillanatot, elkészítettem a képet, és már a kész művet vittem a szerkesztőségbe. Felettem nem volt főszerkesztő vagy képszerkesztő, ezeket a pozíciókat mind magam töltöttem be a képeim készítése során. Amikor a szerkesztőségben meglátták a „készterméket”, általában nem emeltek kifogást.

A fotók kapcsán kezdődött tehát a kapcsolatom a *Forrással*. De valahányszor előadást szervezett a folyóirat, én mindig ott ültem a hallgatóság soraiban. Ez nagyon jól kiegészítette a tudásomat. Nagyon jó alapokat és megerősítést adott az alkotáshoz. Megismerkedtem sok íróval, költővel, tudóssal, szerkesztővel. Így történt aztán, hogy Lezsák Sándor felkért: rendezek kiállítást 1979-ben, a Fiala Irók Találkozója Lakiteleken. Ez az alkalom meghatározóvá lett egész életemre. Ott találkoztam Illyés Gyulával, kezét foghattam vele a kiállításon. A találkozáson készített képanyagom szintén megjelent a *Forrásban*, és máig nagy becsben tartják irodalmi körökben. A sors ajándékának tartom ma is, hogy ott lehettem azon az emlékezetes írótalálkozáson. Senki nem küldött, senki nem ajánlott fizetséget a képekért. Azt szokták mondani: jókor voltam jó helyen. Azt sem mondta meg senki, hogy miért és hogyan kell fényképezni Illyés Gyulát. Nem régen kaptam egy darabkát Lezsák Sándortól egy későbbi, az 1987-es lakiteleki találkozó híres sátrának egykori ponyvájából, amit néhány négyzetcentiméteres darabokra vágtak szét, és emléktárgyat készítettek belőle. Ez ma is a falamat díszíti.

– Amikor megismerted személyesen is Illyést vagy Gion Nándort, akkor elkezdted olvasni a műveiket? Érdekesnek találom, hogy valaki ide kerül Szíriából, és beleszerelmesedik a magyar irodalomba.

– A magyar irodalomnak vannak olyan kiemelkedő és érdekes figurái, akik szinte kényszerítenek téged, hogy figyelj rájuk, légy bármilyen nemzetiségű. És nem kell a komplett magyar irodalmat olvasni vagy ismerni ahhoz, hogy megtudd: kik ezek a szerzők. Vannak olyan szerzők is a magyar irodalomban, hogy akármennyit olvasod őket, mindig felületes és mulandó marad az élmény.

Sok író és költőt ismerek és becsülök. Nagyon sajnálom, hogy nem tudtam ott lenni, amikor Nagy László Kecskeméten járt. Ha jól emlékszem, a Kerámia Stúdióban, Probstner Jánoséknál volt előadása, de én éppen készültem kiutazni Algériába, és nem tudtam meghallgatni, sajnos, pedig meghívót kaptam az eseményre. Őt nagyon szerettem. A munkásságát is, az embert is, anélkül, hogy személyes kapcsolat lett volna közöttünk. Ezek a

találkozások voltak azok – akár Illyés Gyulával, akár másokkal –, amelyek nekem mindig nagyon fontos inspirációt adtak.

Nagyon érdekes volt a kapcsolatom például Faludy Györggyel. Három-négy alkalommal is voltam a lakásán, Budapesten, a Szent István körúton. Volt, amikor kecskeméti delegáció tagjaként mentem Ramháb Máriával, Buda Ferivel, Füzi Lacival, Pintér Lajossal, volt, amikor magam. A végén az „öreg” nagyon megkedvelt és szerette a képeimet is. Én is nagyon megkedveltem őt. Nagyon fotogén volt, mindenki szívesen fényképezte. Engem soha nem érdekelt, hogy ki mit tartott érdekesnek benne, én úgy fotóztam őt, ahogy az számomra egyedül elképzelhető volt. Néztem, ahogy elmesélte az életét: az üldöztetést, a menekülést, az emigráció élményeit, azt, hogyan került Marokkóba, hogyan internálták, és azon gondolkodtam: itt van egy kikeresztelkedett zsidó ember, akit üldöz egész Európa, és milyen érdekes, hogy éppen az arab világban, Marokkóban kap menedékjogot. A lényeg, hogy nagyon hamar olyan szimpatikus lett számomra, hogy elhatároztam: készítek róla egy fotósorozatot. Eldöntöttem, hogy rendezek egy önálló kiállítást a 90. születésnapjára, 2000-ben. Sajnos kiderült, hogy a tervekkel ellentétben nem jön Kecskemétre. Akkor bejelentettem, hogy én a fővárosban nem rendezem meg a kiállítást, én kecskeméti ember vagyok, ragaszkodom hozzá, hogy a képeim első bemutatkozása Kecskeméten legyen. Hívták Gyurka bácsit, de a kiadója nem nagyon akart hozzájárulni, hogy eljöjjön, annak ellenére, hogy nagy kiállítás és lelkes közönség várta. Végül aztán Ramháb Mária könyvtárigazgató közreműködésének köszönhetően mégis csak itt volt a születésnapjaim megnyitón.

Faludy György írt nekem levelet, írt nekem képeslapot. Írt arról, hogy régóta figyeli a munkásságomat, és szereti, ha fényképezem őt. Meghívott az esküvőjére is. Ketten mentünk Pintér Lajossal. Fényképeztem tehát az esküvőjét is. Nagyon sok képet vittem nekik keretbe is, meg egyébként is a lakásukra. Eljártam az előadásaira, Kiskunhalasra, Csongrádra, Budapestre és még számos más helyre. Ilyenkor nem csak hallgattam őt, minden alkalommal fotóztam is. Nagyon örült mindig, amikor találkozunk.

Amikor köszöntötték a Nemzeti Színházban, felkérést kaptam, hogy én is szóljak pár szót a közönség előtt, mert Gyurka bácsi szeretné ezt. Kértek tőlem nagyméretű fotókat is a dekorációhoz: el is küldtem. Aztán az ünnepségre elfelejtettek meghívni. Füzi Laci jelen volt. Az ünnepelt a miniszterelnök és az összes politikai vezető között, a színpadról kérdezett rá: Iskander hol van? Mondták neki: nem kapott meghívót. Jordán Tamást, a színház vezetőjét kérdezte: Iskander hogyhogy nincs itt? A szervezők nyilván nem tartották fontosnak, hogy egy kis ember, egy „vidéki fotós” is jelen legyen az ünnepségen.

Nagyon sok képet tettem közzé Faludyról. A feleség, Fanny birtokában biztosan nagyon sok felvételem van. Amikor százéves volt, a Petőfi Irodalmi Múzeumba kértek tőlem anyagot. Lelkesedtem, mint mindig. Elküldtem a képeket e-mail-ben, ahogyan ez manapság természetes és megszokott. Visszaírtak, hogy nagyon jók a képek, használni fogják őket. A megnyitón napján felmentem Budapestre, elmentem a Petőfi Irodalmi Múzeumba. A terem éppen zárva volt. A szervezők azt mondták, hogy néhány óra múlva nyílik a kiállítás, várjak türelemmel. Szerettem volna megnézni a képeket még a megnyitón előtt. Nem találtam őket. Volt egy külön fal Marokkóról, Gyurka bácsi életéről, ottani használati tárgyaival, és minden egyébbe, de Iskander-fotót nem láttam.

A *Forrás* szerkesztőségében engem megbecsülnek és tisztelnek. Rendszeresen kapok meghívást a veránkai író táborba. A társaságból én egyedül nem vagyok író, de azt mondják: én vizuálisan írok. Ott voltam éveken át velük, jó kapcsolatunk alakult ki az anyaországok mellett a vajdasági és az erdélyi írókkal is. Érdekes módon festőtáborokba is szoktak hívni. Általában 2-3 napra el is megyek. Nagyon jók ezek a táborok, de egy kicsit úgy érzem: olyan ez, mint amikor a hajléktalannak enni adnak, de elvárják, hogy dolgozzon meg érte.

Egy alkotó ember általában nem tud ilyen rövid és konkrét határidőre dolgozni. Nem is az elvégzett munka miatt érte meg nekem sem, hanem az esték voltak nagyon értékesek és izgalmasak. Leül 10-15 ember, irodalmár, költő, valamennyien gondolkodó, okos emberek, és egy pohár bor mellett beszélgetnek. Építő jellegű, vagy olykor értelmetlen, de nagyon emberi beszélgetések ezek. Ennek van értelme, ezért érdemes leginkább a táborokba járni.

– *Nagy tisztelője vagy Petőfi költészetének. Nagy Lászlót is említetted a kedvenceid között. Vajon olvasol-e szír vagy arab szerzőket, akár klasszikusokat, akár kortársakat, vagy neked már magyarul szól az irodalom?*

– Az internet világában ez már nem ütközik nehézségbe. Vizuális ember vagyok, nagyon sok képet nézek arab nyelvű portálokon is. Nyitott a világ, az egyik kattintás elvezet egy másik szerzőhöz vagy oldalhoz. Ha találok egy érdekes hivatkozást, beütöm a nevet a keresőbe, és már ott is van előttem egy vers. Nekem a vers közelebb áll a szívemhez, mint a prózai művek. A vers ugyanolyan tömör tud lenni, mint egy jól fogalmazott kép. Sokszor nem is tudom, milyen nemzetiségű a szerző, akit olvasok, mert egységes a nyelv, nem meghatározó, hogy valaki szír, kuvaiti, vagy esetleg egyiptomi.

Nem ismerem mindenkit, de számos fontos szerzőt és művet ismerek az arab nyelvű irodalomból is. Zajlik az arab tavasz. Azt látom a versekből, hogy ez nagyon megosztja az arab országokat és népeket. Egy valódi művész legyen megfontolt. Ne lázítson, ne álljon politikai szekértáborok szolgálatába. Egy művész legyen humanista. Gyakorolja a saját szakmáját, és legyen az „ember” iránt elkötelezett.

– *Hogyan érint téged, hogy a szülőfölded lángokban áll, hogy ezek halnak meg értelmetlenül? Egyetértés-e a megfogalmazott célokkal? Biztos vagy-e abban, hogy az a helyes út, amely felé az arab társadalmak haladnak?*

– Nem szívesen beszélek erről, mert minden mondatot többféleképpen lehet utólag értelmezni és magyarázni. Az alacsony tudású ember képes a legjobb szándékot is félremagyarázni, elferdíteni. Az értelmes ember olyan, mint egy jó sebész: tudja, hogy hol vannak a daganat határai, s hogy az ép szövetbe is bele kell vágni, ha biztonsággal el akarjuk távolítani a beteg részeket. Az európai rendszerváltozások idejében nagyon hiányoltam, hogy a Kelet-Európán végigsöprő hullám, amely dominóként döntötte össze a korábbi rendszereket, elkerülte a Közel-Keletet. Sajnáltam, mert soha nem voltam büszke egyetlenegy királyra, emírré, államfőre sem. A demokráciadeficit és az emberi jogi mulasztások miatt neheztettem rájuk. Sajnos a 89-es változási hullám elkerülte azt a térséget. Talán, ha akkor lezajlott volna az arab tavasz, akkor emberibb, vértől mentes lehetett volna. Az ember ugyanakkor örül a változásnak. De ezek az elnevezések, mint a bársonyos forradalom vagy az arab tavasz bizony megtevesztők.

A valódi probléma az, hogy a középosztály eltűnt sok arab országban. Ez történt Egyiptomban, Szíriában, Tunéziában, Algériában, Marokkóban. Elfogyott ez a réteg. Ők voltak, akik nyugodt, polgári életet reméltek, akik nem harcolni vágytak, csak biztos megélhetésre, kiszámítható, tervezhető, stabil viszonyokra áhítoztak. Mindent elöntött azonban a sok esetben külföldről kezdeményezett és irányított korrupció, és a viszonyok elviselhetetlenné váltak. Hiába volt a közép rétegnek pénze, nem tudott munkalehetőségeket teremteni, sokan elszegényedtek, megnőtt az elégedetlenség – tegyük hozzá, nagyon sokszor jogosan. Mindez igényelte a változtatást. Az utcára vonult jöhiszemű egyetemistáktól, munkásoktól, nincstelenektől végül elvették a forradalmukat.

Én szeretném a változást, de gyűlölöm a rombolást, ami évszázados értékeket semmisít meg. Elfogadom, hogy a változásokra szükség van, de ennek ne az legyen az ára, hogy 30–50 évet visszalépünk a fejlődésben. Ezzel nem tudok egyetérteni. Értelmetlen és ostoba

dolog egyetemeket, iskolákat, egy évezredes kultúrát lerombolni. Ez bizonyosan nem a fejlődés útja. Aki rombol, az kultúraellenes minden rendszerben.

Meg kell tanulnom, hogy a mostani változásokat ne véglegesnek gondoljam, hanem úgy tekintsek rájuk, mint egy koraszülés eredményére. A társadalomnak érettnék kell lennie a változásra ahhoz, hogy a „forradalom” sikeres, előremutató legyen. Minél kevesebb áldozattal és szenvedéssel járjon.

Nem hiszek abban, hogy bármely vallás Isten nevében felhatalmazást adhat mások meggyilkolására. Nem hiszem el, hogy mindenki, aki egy rendszer pártján áll, az diktátor, és mindenki, aki ellene van, az forradalmár.

– *Kiterjedt családod él Szíriában. Tudsz-e arról, hogy a forradalom okozott nekik gazdasági veszteséget, vagy követelt-e ennél is súlyosabb áldozatot?*

– Ha történt is ilyen, nem értesítettek róla. Nálunk az a szokás, hogy nem terheljük a rossz hírrrel azt, akit nem szükséges. Nem kihagynak ezzel az életükből, inkább óvnak, védenek. Tudják, hogy úgyszem tudnék ebben a helyzetben kiutazni, nem tudnék jelen lenni egy temetésen, akkor meg jobb, ha az illúzióim megmaradnak.

– *Kapcsolatban vagy a Kék Duna címen megjelenő, arab és magyar nyelvű újsággal. Miről írsz ebbe a lapba?*

– A kezdetektől részt veszek kulturális tartalmú cikkekkel a lap munkájában. Írtam például a Kodály-módszerről, amit nagy értéknek tartok, írtam az Erdei Péter vezette Kodály Intézetéről, de írtam Illyés Gyuláról, Kányádi Sándorról, Csoóri Sándorról is – olyan magyarokról, akiket szerettem volna az arab olvasókkal is megismertetni. Azt szerettem volna megfogalmazni, hogy ezek a nagyszerű emberek mitől nagyszerűek. Fontos számomra a két kultúra közötti híd megteremtése, a kapcsolatok ápolása és elmélyítése.

– *A városban köztudott, hogy jó kapcsolatot ápolsz arab követségekkel. Magad is említetted, hogy egyszerre tizenhárom arab nagykövet és diplomata időzött a kertedben. Jöttek-e létre a közreműködéseddel magyar–arab üzletek, vagy ezt a kapcsolatrendszer nem a gazdasági területen kamatoztatod?*

– Amióta Magyarországon élek, azt tekintem a feladatomnak, hogy a két kultúra között átjárásokat találjak, hogy szélesítsem a már meglévő kapcsolatokat, és újakat ösztönözzek. De nem építettem ezt soha a gazdaságra. Annak vannak szakértői.

Ugyanakkor mindig is hittem, hogy a művészet révén a gazdasághoz is vezetnek utak. A kiállításaim, az arab követségeken meglévő emberi kapcsolataim mindig a kultúra és a művészet szolgálatában álltak. Ez azért jó, mert senki nem jöhet zavarba. Hogy egy-egy ügyletnek lesz-e gazdasági következménye, az nem az én asztalom. Nekem az a fontos, hogy érezzem: a közreműködésem segített egy újabb kapcsolat kiépülésében.

Annai diplomata soha nem volt korábban egyszerre Kecskeméten, Hetényegyházán, Lakiteleken, mint amit annak idején én szerveztem. Lezsák Sándor és a város vezetése állt mellette főképpen. Lezsák Sándor azt mondta a köszöntőjében, hogy Iskander a mi nagykövetünk az arab világ felé. Az arab diplomaták vezetője pedig azt mondta, hogy Iskander a mi nagykövetünk Magyarország felé. Tudomásom van arról, hogy e találkozót a Szentkirályi Ásványvíz szállít Szaúd-Arábiába. De ezt a közvetítői munkát én évtizedek óta folytatom, hangsúlyozom, nem kifejezetten gazdasági céllal. Nem is lehetnék ebben eredményes, mert valójában véletlenszerűen történnek a dolgok, nincs ebben előre végiggondolt stratégia. Ha megszervezek diplomatáknak egy nyakkendő nélküli alkalmat Kecskeméten, például elhívom őket egy szüretre, akkor véletlenszerűen még nagy üzletek is köthetnek, de ezzel előre nem számol senki.

Ha úgy érezném, hogy benne vagyok egy stábban, amelynek közös a célja, s ez a gazdasági együttműködés a fejlesztések irányába mutat, könnyebb lenne ezeket a találkozókat szervezni. Ahol megtalálná a maga célját az építész, a tudós, a kereskedő, a gyártó is – ezt nagyon jónak tartanám. Engem minden Budapesten működő arab nagykövetség rendszeresen meghív a fogadásaira. Sokkal jobban érezném magamat, ha látnám, hogy van olyan közeg a gazdasági életben, amely számol ezzel a kapcsolattal. Ha a Kereskedelmi és Iparkamara, vagy akár egy vállalkozó jelezné az érdeklődését, én biztosítanék neki névre szóló meghívót, és esetleg formálódhatna egy majdani együttműködés. Nem kell a fogadáson üzletet kötni, ott elég megismerkedni a majdani partnerrel. Sajnos nem érzem, hogy ez sok vállalkozást érdekelne.

– *Számos helyen állítottál ki fotósként az arab világban. Hova jutottak el a képeid?*

– Nagyon sok helyen volt, és most is sok helyen lehetne kiállításom, csak anyagilag nem bírom. Ígéretet kaptam például a katari kulturális minisztertől, hogy szívesen megnyitja a kiállításomat, ha megszervezem. De bármelyik nagykövet vagy arab kulturális miniszter szívesen eljönne személyesen Magyarországra megnyitni a kiállításomat. Csak erre nekem nincsen fedezetem. Nincs mögöttem egy stáb, akik segítenének ebben. Ez csapatmunka.

A szándékom ma is töretlen, és régóta próbálok a művészet segítségével hidat verni a két kultúra közé. Itt Hetényegyházán nagyon sok arab nagykövet megfordult az évek során. 89 óta gyakran előfordul, hogy valamelyikük felhív: lejönnének hozzám egy kávé t inni. Magyar politikusok is többször megfordultak nálam. Nagyon büszke voltam arra, hogy Kairóban, a legnagyobb múzeumban állíthattam ki a „*Magyarország arab szemmel*” című anyagomat. Óriási dolog, hogy nekem száz különféle fotóm van ott magyar emberekéről, magyar tájakról, a magyar irodalom nagyjairól, magyar sportolókról. Rengeteg interjú készítették velem, közvetített a tévé az eseményről – tényleg jó országimázs volt.

Damaszkuszban a diplomatanegyedben rendeztek nekem kiállítást, a legszebb és leg híresebb kulturális központban. Ugyancsak jó emlék a katari kiállításom. Akkor természet kaptam, hogy hihetetlen. Nagy flanc volt, ott volt a magyar nagykövet is. Örülök annak, hogy sikerem van, ahol csak kiállítok, de óriási probléma minden egyes új kiállítás anyagi értelemben. Nem olcsó a repülőjegy, magam fedezem. A mai napig Katarban van mintegy száz darab fotóm, gondot jelent hazaszállíttatni őket.

Sok helyen elmondtam már: szeretném egy alkotótáborral erősíteni a magyar–arab kapcsolatot. Ezt magam vezetném, magyar barátaimmal az arab világból hívnánk fotósokat, szobrászokat, építészeket, festőket, költőket. Szívesen átadnám az összes tudásomat, kapcsolatrendszeremet. Megpróbálnék innen, Magyarországról is 10–15 embert eljuttatni Kuvaitba, Szaúd-Arábiába, Katarba, az Emirátusokba és más arab államokba. Megálmodtam ezt, mindenki, akinek beszéltem róla, remek ötletnek találta, de már látom, hogy nem lesz belőle semmi.

– *Nem álltak melléd anyagilag?*

– Még csak nem is ez a baj. Én el tudok látni kb. négy embert. Ha ennél többet akarok, akkor biztosítanom kell a szállást is, a közlekedést is, és erre már nem tudok vállalkozni egymagam.

A repülőjegyüket természetesen fizetik, mi is magunk fizetjük, ha kiutazunk. Ha ezt a tábor meg tudnám valósítani, a magyar képzőművészeti kultúrát meg tudnám honosítani a térségben.

Az ilyen politika feletti területeket és ötleteket kellene erősíteni, de az idő most nem ennek kedvez egyik oldalon sem. Remek magyar szakemberek vannak az élet és a művé-

szetek minden területén. Katarban a labdarúgó-világbajnokság megrendezése miatt a közeljövőben 22 stadiont fognak építeni. Ez óriási lehetőséget jelenthet a képzőművészeknek is, biztosan szükség lesz szobrokra, festményekre, gondosan megtervezett és megépített kertekre, parkokra.

Ehhez az alkotótáborhoz kérhetnék arab segítséget diplomata ismerőseimtől. De tőlük ezt most nem várom, ők inkább politikusok, kisebb az affinitásuk a kultúrához. Elég feladat lesz nekem bevonni őket a már elindult folyamatba, elérni azt, hogy az ötlet mellé álljanak.

– Fél évszázada élsz Magyarországon. Meg tudod-e fogalmazni a mai identitásodat? Ki vagy te? Egy magyar állampolgárságú, de kultúrájában változatlanul arab gyökereihez ragaszkodó szíriai férfi, vagy valaki más? Fontos-e, hogy ezzel világosan tisztában légy?

– Nagyon nehéz erről bármit is mondanom. Itt élek Magyarországon, itt van minden barátom. Ha az egész életem, a családom is itt van, akkor nekem bizonygatnom kell a hovatartozásomat?

Ha én nem szeretem a szülőhazámat, akkor soha nem leszek jó magyar ember sem. Nem lehet, hogy valakinek ne legyen apja és anyja. Mindkettő éppúgy fontos. Ez így van velem is. Aggódom a szülőhazámért, hogy az ottani változások jobb életet hozzanak. Fontosnak tartom a két kultúra közeledését. Furcsa nekem, ha valaki ez ellen dolgozik, ha a különbségek növelésére törekszik, nem a közeledés elősegítésére.

Nagyon nehéz kérdés az is, hogy mi a haza. Itt élek. Nekem a haza a fontos, ahol élek. Amikor Algériában voltam, honvágyam volt Magyarország felé. Pedig arabok között éltem és dolgoztam. Ha elmegyek Szíriába, a szülőföldemre, a családom körébe, akkor is ugyanezt érzem: én már itt vagyok otthon. Ugyanakkor tudom, hogy olyan helyről származom, amely méltán tart igényt az egész emberiség megbecsülésére, hiszen az én országom volt az európai civilizáció egyik bölcsője. Mi találtuk fel például az írást. Mi adtuk a három világvallást az embereknek. Tízezer éves civilizációnk van, amit most a világ szeme láttára rombolnak porig, és különféle indokok hangoznak el a sajtóban nap mint nap, hogy megmagyarázzák ennek a rombolásnak a szükségességét. A világ a kultúra bölcsőjét rombolja különböző ideológiák irányítása alatt. Ez természetesen nagyon fáj nekem, és nem is találok elfogadható magyarázatot a történetekre.

Én Magyarországon soha, egy pillanatig sem éreztem magam idegennek. Mindig itthon voltam itt.

– Hetvenéves vagy. Ez az életkor arra készlet, hogy az ember mérleget vonjon. Mennyire vagy elégedett az életeddel?

– Az ember soha nem nyugszik. Nem érzem a hetven évét. Akkor sem döntenék más-ként, ha újra kéne kezdeni az életemet. Szép elismeréseket kaptam, nagyon sok kiállításom volt, nagyon sok ember szeret engem. Én is szeretem őket. Szinte mezítlábasan, egy másik kultúrából jöttem ide, itt a magam erejéből és tehetségéből kiharcoltam a helyemet ebben a társadalomban. Mégis az a benyomásom: sokkal többre vihettem volna, sokkal többre lehettem volna képes. Egy kicsit elfolyt az ujjaim között az idő. Sokkal többet tehettem volna az országért, annak kultúrájáért, ha nem mindent magamnak kellett volna kikaparnom. Tető alá hoztam számos olyan kapcsolatot, amely nélkülem ma nem létezne. Az egész életemet annak áldoztam, hogy a két kultúra közeledjen egymáshoz. Az unokáimnak, a dédunokáimnak is szeretnék a kultúrák között érvényes, működő kapcsolatokat örökül hagyni.

Ha lett volna a műteremben olyan segítségem, akire a rutinfeladatokat rá tudtam volna bízni, ha lett volna pénzem egy ilyen munkatársat megfizetni, akkor talán hatékonyabb

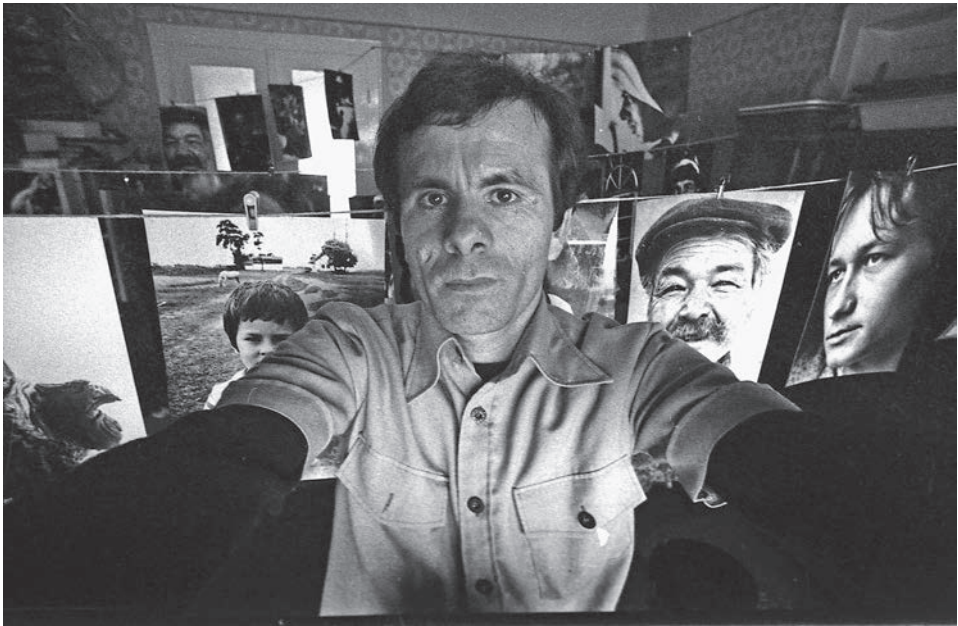

lehettem volna a saját ügyeimben. Nem sírok, mert a fotóművészsakma megbecsül. A házat, amit felépítettem magamnak, nagyon élvezem. A kertemet szeretem, és szeretettel osztom meg a barátaimmal. Azt szeretem, ha a barátaim nálam gyűlnek össze. Nekem az az öröm, ha adhatok, ha én vendékelhetem meg, én szolgálhatom ki őket.

Beszéltem arról, hogy szerettem volna egy hidat, egy kulturális kapcsolatrendszer az arab világgal. Ma is azt szeretném, ha ennek lenne visszhangja, akadna követője és finanszírozója. Nem akarok ebből pénzt magamnak, erre is ugyanúgy költenék, mint ahogy mindig is tettem a művészetért. Az alkotótábor, amit megálmodtam, remélem, egyszer megvalósul. Nem nekem, én már befejeztem, a hetven év elrepült, hiába szeretnék, nem tudok újra tizenöt éves lenni. De olyan vetésre vágytam mindig, amely utánam is termőképes.

Kár vizet önteni a sivatagba, ha nincs növény, amely ezt hasznosítani tudja. Akkor a víz cél nélkül párolog el. Ezért szeretném én megvalósítani ezt a tervemet, hogy ne cél nélkül folyjanak a kapcsolatkeresések. Bármikor fél kézzel tető alá tudnám hozni a tábor, ha valaki társul szegődne. És nem magamnak, hanem az ország javára. Egyelőre nem találok a társakat ehhez, de nem adom fel. Soha nem adom fel az álmaimat.

Részlet az önéletrajzból

Részlet az önéletrajzból

Leila

Anyaság

Gyerekportré

Kezek

Krumpliszedők

Bányacsille

Cím nélkül

Ingázó

Arab leány hennás kézzel

Egy plusz kettő

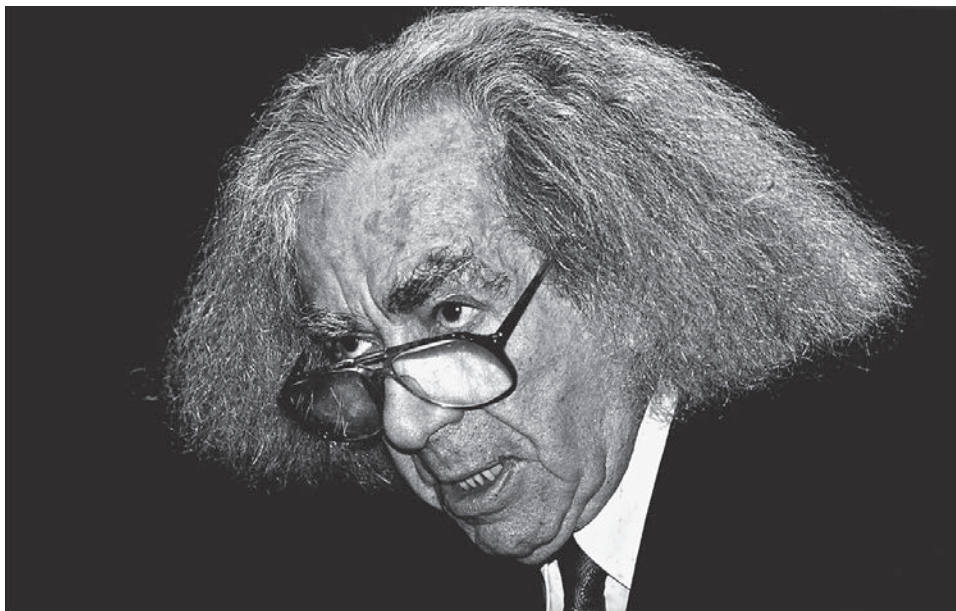
Fények

Kompozíció

Hangulat

Faludy

Tiszavirág

Alföldy Jenő

Az objektív költészete

Bahget Iskander: *Egy marék világ*

„Lágy hantú mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?”

Nagy László

Tavaly decemberben szép könyvvel gazdagodtam: Bahget Iskander *Egy marék világ* című fotóalbumával. Talán még gyakrabban lapozgatom, mint egy hozzám kezesedett verseskönyvet: a képek nézegetése még alkalomszerűbb, mint az olvasás, és pihenteti egyik legdolgosabb szervemet, a szememet, hogy a betűk és a képernyő káprázatából átugorjak egy igaz valóságba, abba, amelyet a fotós ragadott meg művészetével.

Valamikor magam is fotós voltam, tizenegy esztendeig. Eleinte riporterek után cipeltem a Linhof táskáját, az állványt, sokszor az akkor még vállszíjon hordozható vakut; ha kellett, kézi reflektorokat, kábeltekercseket, néha még a veszélyesen lobbanó magnéziumlámpát is. Hogyne jutna ez is eszembe Bahget Iskanderről, amikor albumát kinyitva oly sok tanyai, falusi, városi ember portréjával nézhetek szembe, s környezetüket, életformájukat és éveik, évtizedeik lenyomatát is tanulmányozhatom, némi nosztalgiát érezve régi szakmám iránt. E foglalkozásnak a technikai fejlődését is bámulom: mi mindent tudnak a fényképezők a mai, számítógépes eljárások birtokában, amiről nem is álmodtam húszévesen. Tökéletes fölvételek színesben, anélkül, hogy elsötétített vegykonyhában kellene hosszú napokig kísérletezni öt-hat féle fürdőtálban a negatívfilmben, majd a pozitívkép előhívásával, hogy a nagyítógép színszűrőinek segítségével eltaláljuk a valóságra legjobban emlékeztető színeket. De most nem csak a szakmáról, hanem művészetről van szó. Amit említettem, csak a dolog műszaki oldala. Ma bármely amatőr fényképezőnek rendelkezésére áll a digitális technika, hogy családi mosolyalbumába minél tetszetősebb fölvételeket ragaszthasson be.

A fotóművésznek nagyon sokat segítenek ezek a technikai adottságok, de a művészet nem itt kezdődik. Bahget Iskander albumában is találunk olyan művészfotókat, amelyek hagyományos eljárással készültek. Bemutatkozó képei között láthatjuk műtermét, amelyben a régi módon készült, fekete-fehér nagyítások csillognak nedvesen, a szárítókötélre csipeszelve. Előterükben láthatjuk a mainál fiatalabb (bár még ma, hetvenévesen is igen jó karban levő) mestert. A kamerát ő maga tartja saját arca elé, ezért nem látható a keze, csak a kinyújtott két karja és komoly művészarca s minden fontosat meglátó szeme. Körülötte az Alföld tanyavilágán fölvetett portrék, közöttük a személyesség legláthatóbb jeleként saját, nyolc-tíz éves kislánya, bizonyára annak a jelzéséül, hogy a fotóst mindenképp a szeretet köti a világnak ama dolgaihoz, amelyeket megörökít, akárcsak saját gyermekeéhez. Kerek a világ: a szemlélő szubjektum, a fotós látványba merülő szeme, vállánál féltakarásban kislányának elkapott portréja, körülöttük az Alföld, a tanyák népe megannyi típusal, egyéniséggel: együtt a család szeme fénye és az emberiség szeme fénye. Mind a szerző szívéhez férközött személy, akit nemcsak a kamerájába fogadott be legfőbb mun-

kaeszköze, a fény segítségével: szívével fényképez a mester. Adva van (a pályatársak, költő barátok köszöntő sorai után) a könyv *képi előszava*, bemutatkozása – és ars poeticája, pontosabban *ars fotograficája*. Íme a szem, amely a kamerán át észreveszi résztvevőn és figyelemfelhívón a nehéz sorsúakat Magyarországon egyik szegény fertályán. A fényben meglátja a szépséget és a szomorúságot, az élet terhét és a víg dacú mosolyt. A reményt a szájak és a tatáros, magyar, kun, jász, cigányfekete – és az album második felében többnyire arab – szemek szögletében.

Hogy írta Nemes Nagy Ágnes abban a versében, amelyik oly sokat mond a művészi látásról? *De nézni* a címe, mintha vitatkozna valakivel, talán szavakra utalt költőenje felesel a világban szemlélődő önmagával. „*De nézni, nézni*”... Mit is mond ez a „de”, mivel állítja szembe a nézést ilyen dacosan ismételve a szót? Talán a spekulatív tudattal, amelynél többet mond bármely látvány? „*És nézni fentről, letről, mindenféle szögekben / körültagogatni a tárgyat néhány szemmel / kívéni velük a kontúrt*” – úgy, ahogy a festő lát keresztül a dolgok látható, külső burkán, áthatóan, a láthatóban megsejtetve a láthatatlant. A síkbeli ábrázolás nemcsak a plaszticitást utánozza a megvilágítás fényeivel-árnyékaival és a perspektivikus rövidüléssel meg a mélységelességgel (amelynek lényege, hogy csak azt látjuk élesen, amire a kép alkotója koncentrált, az előtte és mögötte levő és mellékes dolgok elmosódnak), hanem a szem mintegy „körbejárja” a tárgyat, vagy legalábbis erre törekszik. Arra is kíváncsi, hogy „*Mi van a Hold túlsó felén?*” – Ezt már egy másik költőtől, Benjámin Lászlótól idéztem. A fotós „*Megragadja azt, ami a látvány mögött van, a titkot*” – ezt pedig Adonis szír költő ajánló soraiból vettem kölcsön.

Hogyan lehet a valóságban rejlő, a láthatatlan aureolájában vagy a felsőbb szférákban, az eszmevilágban megbújó ideát, a lényegi igazságot rögzíteni? Azt, ami voltaképpen nem ilyen rejtkehelyeken, hanem agyunkban és lelkivilágunkban honol, és amit szavainkkal próbálunk nagy nehezen kifejezni? Ez a kép a válasz arra, hogy miként rögzíthető a dolgok „lényege”: a fotós tudományának és intuíciójának köszönhetően, a tőle független, az objektív valóság bensővé, szubjektív valósággá változik át – így próbálok értelmezni a bemutatkozó felvétel mondandóját. Régi mondás: „*sunt lacrimae rerum*” – Rilke is, Babits is fölelevenítette: van lelkük (szó szerint: könnyük) a tárgyaknak. A lelket a művész, ez esetben a fotós lehel beléjük. „*S a tárgyakból is kifelé a sok lassú tekintet*” – hogy Nemes Nagy Ágnes tárgyelfogását tovább idézzem. És: „*Nézni, tudod / mint forradás néz (...) a fán*”. Van ilyen kép is az albumban. Iskander is szereti az anyagot, mint a költő: a fákon a kérget, a kősvatagban a sziklát, az agyondolgozott, töredezett körmű kezeket és a lenyomataikat kifényesedve-kopva viselő szerszámnyeleket.

Úgy tetszik, nemcsak a háromezer éves írott költészet hat a „képíró urak” művelőire (Arany Jánost idéztem), hanem fordítva, a költők is irigyen sandítanak olykor a fotósra. Babits Mihály egy fiatalkori levelében olyasmit írt Juhász Gyulának, hogy költőként *eladná a lelkét egy tál objektív lencséért*, ha megtehetné. Igen, Arany János sok mindent megsejtő kezdeményei után Babits lett honunkban az *objektív költészet* megalapozója. A fényképészek *objektív lencséjét* „irigyelte meg”, amikor szavait leírta róla. A modern, objektív költő is szeretné megragadni a dolgokat, hogy ne változtasson rajtuk önkényesen. Pontosságra törekszik, de nem a natúr valóság lemásolásával, hanem a híven rögzített látványon túli tartalom sejtetésével. És erre mintha a fotóművész volna képes legjobban. A *világosság udvara* című versében Babits már ifjan megmutatta, hogy nemcsak az lehet szép, pontosabban *esztétikus* (a groteszk és a rút esztétikáját is hordozó tehát), amit a klasszicizáló és a parnasszien szépségideál követői visznek át festővásznakra, illetve irkájukba, hanem az is, amit a fényképészek *tárgyilagos* lencséje „lát”, illetve amit a kamera mögött álló művész vesz észre. Tárgyilagosan, ám egy pillanatig sem közömbösen: az objektív mögött mással fölcserélhetetlen személyiség áll. Esztétikus lehet akár a világítóudvarban (a „lichthof-

ban”) fölgyülemlett pormacsckás szemét is, megrendülést kelthet a szemlélőben, mint az ember esendőségének jelképkupaca, színes világának visszája. Lenyűgözhet minket éppúgy, mint Babits későbbi versében, a *Csengetyűsfű*ban a szemetesvödörök „urnáit” emelgető istennők – az esztétikum törvényei szerint átértékelt fiatal cseléd lányok – kecses mozdulata. A villanyhuzalon fennakadt, meggyötört zászló is szép, mert kifejező. Szinte sokkoló annak, aki komolyan veszi üzenetét.

Pontos az album címe. Az *Egy marék világ* nem csupán a világ különböző tartományai-ból kimetszett, nyers valóságdarabokat, tárgyakat, tájakat, személyeket fejezi ki, hanem a tenyér lenyomatát, a művész egyszeri személyének belső világát, érzelmeit, gondolatait, játszi kedvét, részvétét, gyönyörködését és erélyét is. Kifejezi a látásmód világszerűségét, Bahget Iskander szemléletének egyetemességét, amely az ő múltjából-jelenéből származik: a kettős, szír–magyar identitásából. Nemcsak a horgonyát mélyre eresztő művész lakóhelyén, az Alföld világában otthonos, hanem szülőföldjén, gyerekkora színhelyén, Szíriában is, és az egész, sok száz millió lakosú arab világban. És mindenütt, ahol csak megfordul – gondolom, idővel majd egy másik albumból láthatón, hogy hol mindenütt járt még. Nem csupán a helyváltoztatásért, hanem a mélyebben értett találkozásokért: markánsan szigorú és szemérmes vagy nyájas arcokért, évezredes és vadonatúj városokért, magányos és társas, gazdag és szegényes emberi viszonyokért, elárvult, korán megvénült, pusztulásra ítélt gyárakért, gazdálkodók maradék földjéért, munkában megkérgesedett, ráncos kezekért, *aszaltszilva arcokért* kel odüsszeuszi útra. Megint költőt idéztem, Bertók László verseit olvastam nemrég, ott találtam ezt a szóképet: „*Aszaltszilva arcú, görbült nagyanym.*” A 33. oldalon látható tanyasi öregasszony arca is ilyen.

Még mindig a hazai, túlnyomórészt fekete-fehér riportképeknél maradva, megkockázatom: nem akarok „választani” a fotóremeklések közül, de ha rajtam múlna, a 46. és 47. oldalpár képeit meg az egymásmellettségüket hangsúlyozó és egybefoglaló 48.-on láthatót nevezném be egy nagy nemzetközi fotókiállításra. Ez a három képből álló ciklus az elmagányosodott, idős tanyai asszony három változatával a hétfájdalmas Mária-képekkel vetekszik a művészi kifejezőerőt illetően. Iskander emlegeti is ezeket a képekhez fűzött jegyzeteiben, ahol egyet-mást elárul a fotók születéséről. Ám a sorsot a kép maga „beszéli el”, nem az epikai természetű, hanem a lírai meglátás eszközével. A lemondás keservét, a magányt, amely adódhatott gyászos veszteségből, a hozzátartozók végzetesen megrikkult hazalátogatásából, vagy akár a tanyai életforma eredendő elhagyatottságából.

*

Két nagy egységet különböztetek meg az album fotóanyagában. A hivatásos fotózás kettős arculatát is jellemezni vélem, ha elválasztom egymástól a *fotóriport* és az elvontabban értelmezett *művészi fotózás* képeit. A riportkép első számú előnye (a filmriporttal együtt) minden más művészettel szemben a hitelesség. A kamera ugyanazt „látja”, mint az emberi szem, ezért jobban megbízhatunk benne, mint bármi másban, akkor is, ha tudjuk: létezik az igazságnak ellentmondó *valóság* is. Ezért mondja Arany János: „*Nem a való hát: annak égi mássa / Lesz, amitől függ az ének varázsa.*” A rossz riporter a „beállított” fotóival nem csak a művészi hatást fokozhatja: hazudhat is, veszedelmesebben, mint a kontár újságíró, mert nehezebben rajtafoghatón. Gondoljunk csak azokra a világháborús haditudósításokra, amelyek jókedvű, kimosdott és jóllakott katonákról adtak hírt, hamisan, a halálos Don-kanyari pokolból, vagy azokra a hamis idillekre, amelyek az épülő-szépülő ország bőségéről regéltek az ötvenes években. A kiragadott pillanat igazságcseppjét az idő folyama kell, hogy igazolja, és viszont. A műemlékfotózás is gyönyörű hivatás, és ezt is művészi fokon műveli Iskander, Budapesten, Alexandriában, Kairóban, Omanban és Katarban, vagy a jordániai Petrában. A műtermi portréfényképezést is felsőfokon űzi a fotózás mestere.

De maradjunk még a riportoknál. Bahget Iskander tanyai riportfelvételei az emberi sorsokat állítják középpontba. A mosoly, amely a megnyerő modorú fotósnak és a fotózás szokatlan élethelyzetének szól egyik-másik főlvételen, egy pillanatig sem téveszti meg a szemlélőt. Nehéz sorsú emberek az alföldi tanyavilág lakói: magukra maradt öregek, leromlott gyümölcsfáik sovány termését mutogatva, a kukoricamorzsoláshoz ünneplőbe öltözöttek (a szeretetteljes kommentár szerint „a fotózás tiszteletére” – ez is lételátlat). A roskatag tanya mellett a kötélre kiaggatott ruhaneműk a nincstelenségről vallanak. A vályogvető cigányok, a mezőn kallódó gyerekek és a fogatlanul is nevetve szerelmeskedők önfeledtsége is megkapó. Ezek a *szociofotók* abba a kollektívába tartozhatnak, amelynek előzményeit már 1979 tavaszán láthattam Lakiteleken a művelődési házban, ahol a fiatal írók találkozóját tartották meg, és ahol az album egyik nevezetes portréja, az ott felszólaló Illyés Gyula arcképe készült. A falon kiállított tanyasiak így közvetve „találkozhattak” a *Puszták népének* szerzőjével.

A riporter a szír, algériai és egyiptomi felvételeken is az emberre koncentrál, és gyönyörű párhuzamokban mutatja meg a „rokonságot” a magyar és az arab gyerek szépségében és zsenge szépségében. S még hány és hány példát vonultat föl ez a mintegy kétszáz fényképet tartalmazó album az emberről, a sima szőke és a göndör fekete lányok s a várandós fiatal anyák utcán elkapott vagy műteremben kicsalt mosolyáról. Volna még mondandóm a magyarországi – és az Alföld-lakókat az égig érő hegyeivel meglepő székelyföldi – képekről, akárcsak az arab emberek világában készültekről, – de a fotós másik arculatáról is okvetlenül beszélnem kell. A természeti és a humán *tájfotózásból* is nagyszerű ízelítőt kapunk. Felvonulnak a párhuzamok és tükröződések, a drámai megfelelések és a még drámaibb ellentétek – képi eszközökkel, ugyanúgy, mint a költészetben a szavakkal. A legsivárabb vidéknek, a sivatagnak is megvan a szépsége, éppúgy, mint itthon a behavazott, kopár síkságnak. Ezeknek nagymestere Bahget Iskander. Az albumot úgy állította össze, hogy az európai szemnek elképesztő homok-sivatagi képződmények is eszünkbe jussanak a magyar Alföld behavazott tájairól. És micsoda furcsa ellentétpárokat produkál a modern élet a közel-keleti nagyváros utcáin is. Az égbe nyúló vasbeton és üvegpalaták lábánál szerényen húzódik meg a ki tudja, hány száz éves templomocská, melynek tornya valamikor a település magaslati pontja volt, hogy az Isten szolgája minél közelebb jusson a maga egy igaz Istenéhez. A torony félholdja ma a bokájukig sem ér a közvetlenül mögötte meghúzódó felhőkarcolóknak. Hogyne jutna róla eszembe Weöres Sándor szonettjéből, a *Metropolisból* ez a részlet: „Falak bizonytalanba úszva, / pillanatokból épül fel az utca / és ha nem néznek rá, megsemmisül. // A zaj, a sebesség, a láz, a kórság / háttal az elrejtett halálra dül, / csupán az ódon templom a valóság.” A régít, az öreget hitelesebbnek érezzük a vadonatújnál, a természetit a mesterségesnél. Ezért oly szép a hellenisztikus palmyrai templomrom kivilágítva a szíriai éjszakában, háttérben a teliholddal, szinte valószínűtlenül, mint egy Csontváry- vagy Gulácsy-festményen. A régi arab mesterségek épp olyan érdekesek, mint a hazaiak, és a hegytetőről kitaruló városkép ugyanolyan lenyűgöző, mint amilyen egy arab látogatónak lehet az éjszakai Budapest panorámaképe. A lapos tetejű alippói házak tetején ezrével sorakoznak az egy irányba fülelő tévéantennák, mintha imádkozó mohamedánok térdepelnének és hajlongnának Keletnek. A modernség és a szegénység, a fényűzés és a nyomorúság óriási ellentéteit éppoly mellbeütötte szemlélhetjük, mint a természeti és az emberi világ művészi képződményeit – a természeti és a művészi szép remekeit, amelyek meglepő párhuzamokat mutatnak például egy különös délszaki fa tuskés törzse és egy palota súlyos kapujának tuskészerű vasalásai között. Színesen kavarog a nép, a boltíves árkádok alatt a bazárnegyed szőnyeg- és ékszerárusai és a ki tudja, hányféle portékát kínáló kereskedői. Az árkádok boltíveihez hasonlóan ívelnek a mecsetbelső

oszlopai között a félköríves hajlatok, s néhány lappal arrébb a természet végzett efféle gigantikus munkát: a sziklákba vájt szurdokot is boltozatos képződmény fedi.

Leglátványosabb nekem a szél munkája: a víztükörhöz hasonlóan fodrozódó, vagy éppen a Gellért-hegy nagyságú hullámokat vető homokbuckák olyasfélék, mint az óceánon a cunami mindent elnyelő vízgyűrűi – nem kevésbé könyörtelenül fenyegetik az eltikkadt vándorok délibábos álmait, az oázisokat (lásd a 99. képet). Nincs fenségesebb, és nincs félelmetesebb, mint ezek a hatalmas homokhullámok vagy sivatagi dűnék. Afrika középső részén évről évre növeli a terméketlen és embertelen homoktengert a sivatagi szél, mintha kétszáz méteres istennők testét simogatnák. Panteista igézetet keltenek a homoksivatag széltől megformált vonalai – bámulatra méltón fejezik ki ezt az emberi idomokra emlékeztető rajzolatok. Simogatott már valaki kő- vagy homoksivatagot? A műteremben fölvetett női torzók domborzatát idézik ezek a saharai, szíriai hegy-völgyek, domborulatok és homorulatok a csípő, mell és váll hajlataival. Kifejezik azokat az érzelmeket, amelyek Bahget Iskander kameráját a világra rányitják, s bepillantást engednek a fotós lelkvilágába.

Pomogáts Béla

Magyarország megszállása

Kovács Imre könyve és ennek tanulságai

Kovács Imre alakjáról és tevékenységéről jelentőségükhöz képest ritkán szóltak az elmúlt évtizedek történeti vagy irodalomtörténeti kiadványai. Azt jóformán mindenki elismerte, hogy huszadik századi történelmünk kiváló alakjáról van szó, de az országos átalakulások első éveikhez képest, midőn egymást követve jelentek meg régebbi és az emigrációban készült művei, s emlékművét is felavatták alcsúti szülőhelyén, az utóbbi évtizedben viszonylag ritkán emlékeztek meg róla a politika és a történetírás képviselői. Pedig a *Néma forradalom* és annyi más szociográfia, tudományos, publicisztikai és szépirodalmi mű írója, az 1944-es nemzeti ellenállási mozgalom egyik vezéralakja, a Nemzeti Parasztpárt egykori főtitkára történelmünkbe és irodalmunk történetébe egyaránt beírta nevét. Írói munkásságát és politikai tevékenységét nem kerülheti meg sem az irodalomtörténet-írás, sem a történettudomány. Művei teljes joggal foglalnak helyet abban a virtuális bibliotékában, amely nemzeti létünk és önismeretünk drámai dokumentumait gyűjti össze. Ott kellene lenniök a kézikönyvtárakban is, hogy bárki megismerkedjék velük, tanuljon belőlük, és ha kívánja, vitatkozzék a bennük foglaltakkal. Meggyőződésem, hogy Kovács Imre szellemi öröksége méltányos recepciójának új lendületet és értelmezést kell adnunk. Munkásságának és politikai pályájának felgyülemlett tanulságait mindenképpen figyelembe kell vennünk, ha mint nemzet ismerni akarjuk önmagunkat, képességeinket, értékeinket, kudarcainkat, lehetőségeinket. Tartozunk ezzel a jövőnek, amelyet csakis a történelmi tapasztalatok és tanulságok közösségi elsajátítása által lehet megalapozni.

Már csak amiatt is figyelemre méltó Kovács Imre pályafutása és munkássága, mert a hazai közélet több területére is figyelemre méltó örökséget hagyott maga után. Az emlékezet talán mindenekelőtt a magyar politikai életben betöltött történelmi szerepét tarthatja számon, mint a népi írómozgalom és a sokat, újabban többnyire elítélő módon emlegetett „harmadik utas” szellemi és politikai irányzat egyik ideológusát és nagyhatású képviselőjét, emellett természetesen figyelemre méltóak szociográfiai és szépirodalmi művei is, ezek különben politikai szerepének, eszmeteremtői munkásságának az értékeit egészítették ki és szolgálták. A népi mozgalom által kidolgozott és képviselt eszmerendszerek, miként mindez jól ismert, Németh László volt a legnagyobb hatású képviselője, aki több munkájában is azt szorgalmazta, hogy a magyar progresszióknak meg kell haladnia mind a nyugati kapitalizmus, mind a keleti államszocializmus stratégiáit, és a szabadság és az egyenlőség nagy európai (a felvilágosodás és a nagy francia forradalom által kezdeményezett és valójában kétezer esztendő óta a kereszténység által is képviselt) eszméit egyesítve kellene megalapoznia egy igazságosabb és működőképes társadalmat. A magyar népi mozgalom szinte valamennyi vezető egyéniségénél, így Kodolányi Jánosnál, Illyés Gyulánál, Bibó Istvánnál, Szabó Zoltánnál, és természetesen Kovács Imrénél, de korább-

ról Szabó Dezsónél és Móricz Zsigmondnál, mi több, a szociáldemokrata mozgalom, a polgári radikalizmus, a kereszténydemokrácia képviselőinél, szeretném hangsúlyozni, az ötvenhatos forradalom és az akkori egyetemista mozgalom képviselőinél is, tehát igen széles körben kimutathatók ennek a „harmadik utas” gondolatrendszernek a fontosabb következményei.

Annak az egyértelmű és radikális elhatárolódásnak az ellenére, amelyet a magyar szellemi és politikai életben korábban a kommunista, később a polgári demokratikus és a konzervatív áramlatok részéről lehetett tapasztalni, nem kellene eleve elutasítanunk ennek a „harmadik utas” gondolatrendszernek a javaslatait és tanulságait. Azt is meg lehetne fontolni, hogy ez a gondolat a nyugat-európai politikai ideológiákban is teret kapott, csak egyetlen példára hivatkozom: Röpké *A harmadik út* című munkájára, amely Barankovics István értő bevezetőjének kíséretében jelent meg magyarul a háború után.

Kovács Imre közéleti szerepvállalása közel egy évtizeden keresztül határozta meg a magyarországi politikai életet, majd több évtizeden keresztül az emigráció szellemi életét. Első írásai 1934-ben a *Pesti Napló*-ban és a Zilahy Lajos által szerkesztett *Magyarországban* jelentek meg, ezt követve általában a népi mozgalom sajtója – a *Válasz*, a *Kelet Népe*, a *Magyar Út* és a *Szabad Szó* – közölte rendszeresen szociográfiai és politikai írásait. Kapcsolatba került Szekfű Gyulával, aki megnyitotta előtte a *Magyar Szemle* lapjait, igaz, nem könnyen, mert az uradalmi cselédek kereseti és megélhetési viszonyairól szóló első tanulmánya a szerkesztőbizottság elnökének, gróf Bethlen Istvánnak az ellenkezését váltotta ki, és csak Szekfű határozottságának volt köszönhető a megjelenés. Szekfű máskülönbben is támogatta a fiatal falukutató pályakezdését, benne és társaiban: a „húszévesekben” látta azt a nemzedéket, amely az elkerülhetetlennek tartott társadalmi reformok támasza lehet. Ezt a meggyőződését fejezte ki *Három nemzedék és ami utána következik* című munkájának zárószóiban, ahol arról beszélt, hogy a reformpolitika stratégiai felismeréseit a fiatal nemzedék tudósainak, politikusainak kell „szétvinni az egész nemzettestben”, annak a reménynek a jegyében, miszerint „nép és hagyomány, magas- és mélykultúra szintézise nem álom, hanem megvalósuló szükségesség”.

Szekfű mellett támogatóra talált gróf Teleki Pálban is, aki tanára volt az egyetemen, és Győrffy Istvánban, aki bevonta az általa vezetett Országos Táj- és Népkutató Központ munkájába. Ekkor történt az az összeütközés – a kormányhatalommal, és magával Teleki Pállal –, amely nagymértékben megszakította Kovács Imre további útját. A Táj- és Népkutató Központot Teleki hozta létre, az irányítást azonban Győrffyre bízta, aki ezt a munkát Magyar Zoltán egyetemi tanárral osztotta meg. A központ 1938 novemberében a pesti Károlyi-palotában rendezte meg *A földbirtok helyzete Magyarországon* című kiállítását, amely térképek, grafikonok és kimutatások révén hívta fel a figyelmet a nagybirtokrendszer visszasságaira, embertelen következményeire. A kiállítás agrárpolitikai részlegét Kovács Imre rendezte. A nagybirtokos és nagytőkés körök éles támadást indítottak a kiállítás szervezői ellen, ezért Teleki, aki időközben mint vallás- és közoktatásügyi miniszter belépett a kormányba, arra kényszerült, hogy bezárassa a kiállítást és szembeforduljon legjobb tanítványaival. Kovács Imrét ez az affér mindenesetre arról győzte meg, hogy a kormányzat részéről megfogalmazott reformelképzelésekben többé nem bízhat meg, s az ellenzéki értelmiség körében kell keresnie a társadalmi reformok kiküzdésének táborát.

A politikai összeütközés következtében Kovács Imrét eltávolították az egyetemről, ezután újságíróként dolgozott és a népi mozgalomban – vele rokon gondolkodású írók és társadalomtudósok mellett – tevékenykedett. 1937-ben a szerveződő Márciusi Front egyik vezetője lett, kimagasló szerepe volt a Front 1848-as örökséget idéző *Tizenkét Pontjának* megszövegezésében, a pontokat is ő olvasta fel a Nemzeti Múzeum előtt. A Márciusi Front gondolata, ahogy erről Kovács Imre *Márciusi Front, 1937* című, a müncheni *Új Látóhatár*

1977-es évfolyamában megjelent írásában beszámol róla, szinte egyik pillanatról a másikra jelent meg. „A Márciusi Front gondolata – olvassuk – a budapesti Centrál Kávéházban született meg, ahol szerda délutánonként a népi írók találkoztak. Nem valamennyien, csak azok, akik a fővárosban vagy a környékén laktak, s még inkább akikben a megisméltető beszélgetések során kikristályosodott egy népi, demokratikus program. A törzsvendégek megfértek a nagy kávéház egyik plüssszuátú páholyában. E szerda délutáni összejövetelekről sohasem maradt el Illyés Gyula, Féja Géza, Sárközi György, jómagam. Sokszor odaült hozzánk Kodolányi János, Szabó Lőrinc, esetleg Zilahy Lajos; ha Budapesten volt: Tamási Áron, Erdei Ferenc, Veres Péter. Nagy ritkán Erdélyi József, Sinka István; viszont nem emlékszem, hogy Németh László közénk telepedett volna egyszer is. Ő magányos ember volt, szigetlakó. Ha nem fértünk el a páholyban, odahúztunk még egy asztalt, néhány széket, de a kiterjeszkedett társaság még így sem számolt többet egy tucatnál. Amikor híre ment, főleg a Márciusi Front megalakulásakor, hogy szerda délutánonként a Centrál Kávéházban találkozunk, betoppantak vidéki értelmiségiek, diákok, sőt még parasztok is, aztán aláírás-gyűjtők, érdeklődők.” Ezt követve a Márciusi Front vezetői a tiszántúli radikalizmus hagyományos fellegvárában, Makón rendeztek tömeggyűlést, s ezen ismét kinyilvánították a már meghirdetett követeléseket. A Makói Kiáltvány a mozgalom működési körének kiterjesztését jelentette be, egyszersmind a szabadságjogok megerősítését kívánta.

Kovács Imre a harmincas évek végén és a háborús esztendőkből bátran szállt szembe az akkori kormányok politikájával, amely végül is történelmének egyik legsúlyosabb katasztrófájába taszította az országot. Szerepet vállalt azokban a politikai mozgalmakban, amelyek azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy az országot kivezessék az értelmetlen háborúból, így jelen volt az 1942-ben alakult Történelmi Emlékbizottság tagjai között is, az 1941. november 1-jén a Kerepesi úti temetőben rendezett koszorúzási ünnepségen, amely egyértelműen kiállt az ország háborús részvétele ellen, 1942 márciusában, öt évvel a Márciusi Front megalakulása után, a Petőfi-szobornál és a pesti Vigadóban rendezett demonstráción, ahol ő olvasta fel az ellenállási mozgalom nevében a nevezetes negyvennyolcas, március 15-i követeléseket, majd Bajcsy-Zsilinszky Endrével közösen ő helyezte el a parasztság nevében a szobor talapzatára a koszorút. Miként később elmondja, hirtelen ötlettel „népi ultimátumot” szegezett a hatalommal szemben: beszéde végén Kossuth Lajost idézte, aki kilencvennégy évvel korábban a következőkkel fordult a nemesi követek felé: „Veletek, ha akarjátok, nélkülöletek, sőt ellenetek, ha kell.”

Háborúellenes magatartása következtében még a Vezérkari Főnökség hírhedt kémelhárító szervezetének börtönét is meg kellett járnia. 1942 áprilisában ugyanis Basil Davidson, az angol kémiszolgálat tisztje, valamint a magyar Pálóczi Horváth György újságíró (ugyancsak az angol titkosszolgálat ügynöke) titkos üzenetet juttatott el Budapestre Cserépfalvi Imrének, az ismert könyvkiadónak, Bálint Györgynek, a neves baloldali publicistának és Kovács Imrének. Az üzenethezöz figyelte a Gestapo, s Budapestre érkezve letartóztatta a kémelhárítást. A titkos levél három címzettje így, mit sem sejtve az egész bonyodalomról, ugyancsak a kémelhárítás kezére került. A nyomozók nagyarányú kémkedési és szervezkedési ügyet szerettek volna konstruálni, ez a törekvésük azonban nem sikerült, s nem hosszú idő múltán mind a három gyanúsított szabadlábra került. Kovács Imre mindenesetre megismerkedhetett a Hadik laktanya (a kémelhárítás központja) és a Margit körúti börtön életével, s ennek lakóival, a többi között a lengyel ellenállási mozgalom elfogott futárjaival. A fogság nem törte meg elszántságát, tovább harcolt az ország függetlenségéért. A német megszállás után illegálisba kellett vonulnia. 1944 őszén ő képviselte a parasztságot a Magyar Front vezetőségében, ahol Tildy Zoltán a kisgazdák, Szakasits Árpád a szociáldemokraták és Rajk László a kommunisták képviselője volt. Ez utóbbival kialakult kapcsolatáról érdekes epizódokat felvillantva számolt be szóban forgó emlékiratában. Többször tárgyalt a hatalom képviselőivel is. A kudarcba fulladt

fegyverszüneti kísérlet után Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János altábornagy oldalán vett részt a Felszabadító Bizottság munkájában, minderről 1979-ben Torontóban megjelent *Magyarország megszállása* című terjedelmes önéletrajzában adott képet. 1944 és 1945 fordulóján a bizottság küldöttjeként hamis papírokkal akart eljutni a szovjet csapatok parancsnokságára, küldetése azonban nem sikerült.

Ennek a kudarccal végződött küldetésnek a kalandos történetét ugyancsak a *Magyarország megszállásában* beszélte el. 1944 decemberében régi barátjával, Elek Péterrel (akivel már a kemsei falukutatásban együtt dolgozott), valamint Benkő Zoltánnal (aki később a recski internálótábor foglya lett, majd az ötvenhatos forradalom után Nyugatra menekült, és csak a kilencvenes években tért haza) Vámosmikolánál átjutottak a frontvonalon. Hamis igazolvánnyal indultak útnak, ezeket azonban megsemmisítették, nehogy egy esetleges német katonai igazoltatás alkalmával lebukjanak. Jelentkeztek az első szovjet alakulatnál, ahol kezdetben jóindulattal fogadták őket, Malinovszkij marsall frontparancsnokhoz megsemmisítést kértek. A szovjet kémelhárítás ugyanis Kovács Imrét magyar alezredesnek hitte, aki elképzelésük szerint szovjetellenes partizánmozgalom szervezésére ment át a frontvonalon. Elkülönítették társaitól, hogy személyazonosságát az időközben megalakult debreceni kormány valamelyik tisztviselője által igazolhassa. Megjárta a katonai börtönt is, végül a gödöllői hadifogolytáborból sikerült megszöknie: február közepén érkezett vissza a fővárosba, és Cserépfalvi Imre segítségével jutott el a budapesti kommunista pártbizottság épületébe, ahol Vas Zoltán fogadta. A következő elhatározással tért vissza a politikai életbe: „Próbáljuk meg a demokráciát magyarul, a magunk képére és sajátosságára megteremteni.”

A kialakuló politikai életben a Nemzeti Parasztpárt főtitkáraként kapott fontos szerepet, ezen a poszton állandó vitában állt a pártnak azokkal a vezetőivel, így Erdei Ferencsel, Darvas Józseffel, akik már akkor Vorosilov marsall és Rákosi Mátyás tanácsait, mi több, utasításait követték, illetve Veres Péterrel, aki politikai téren tragikusan tájékozatlannak, félrevezethetőnek bizonyult. A párton belül kialakult szakadást, Kovács Imre politikai reményvesztését és közeli visszavonulását jelezte a *Válasz* 1946. novemberi számában megjelent *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmánya, ebben a magyar demokrácia fejlődésének nehézségeivel és korlátaival vetett számot, mintegy előre látva, hogy ennek a demokráciának a gyors eróziója elkövetkezett. Komoly bírálattal beszélt arról, hogy a magyar politikai életben nincsenek a demokráciának igazi hagyományai: „*Úgy lettünk demokraták, hogy nem voltunk demokraták. A múltunkban vannak demokratikus törekvések, a nép minden időben a maga módján és eszközeivel a lehetőségek határain belül demokráciát akart, a magyar történelem kettős mozgású, társadalmi és nemzeti harcok szünni nem akaró folyamata, a nép fölfelé, a nemzet kifelé harcol szabadságáért, életéért: a magyar uralmi szerkezet azonban a legutóbbi időkig antidemokratikus. A heroikus magatartás sem az egyik, sem a másik irányba nem hozza meg a kívánt eredményt, a nemzetközi erők küzdelme szabja meg belső berendezkedésünket, az első századok nagyhatalmi politikáját leszámítva alkalmazkodó nép vagyunk. Nagy próbálkozásainkra minden nemzet büszke lehetne. Közép-Európában elsők voltunk népi és nemzeti szabadságharcainkkal, a legtöbbször mégis engednie kellett a nagyobb nyomásnak, a nagyobb erőnek, annyira, hogy hovatovább a passzivitás a magyarság legjellemzőbb vonása.*” Ennek a múltból átörökölt passzivitásnak a hatását észlelte az 1945-ös fordulat után is. Ez a passzivitás már csak azért is rendkívül káros következményekkel járt, mert a teljesen új történelmi helyzetben valószínűleg újra meg kellett alapítani a magyar államot, létre kellett hozni a modern magyar nemzetet, és az ezzel járó könyörtelen politikai küzdelem nagy lehetőséget adott arra, hogy ismét diktatórikus erők vegyék kezükbe az ország irányítását.

A tanulmányra a *Szabad Népből* Révai József válaszolt, igen szigorúan utasítva vissza Kovács Imre érveit. Ez a vita döntötte el az író további sorsát: a parasztpárt főtitkára mind bizalmatlanabban figyelte a kommunista vezetőség politikáját, Rákosi Mátyás cso-

portja pedig mind tűrhetetlenebbnek érezte, hogy az egyik szövetséges párt élén olyan politikus áll, aki szembe kíván szegülni hatalmi törekvéseivel. 1947 elején, midőn az elvi viták már a gyakorlati politika mezejére csaptak át, és Rákosiék kezdeményezésére a szovjet állambiztonsági szervek letartóztatták Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát, Kovács Imre lemondott a politikai életben viselt tisztségeiről, és barátaival, a többi között Sz. Szabó Pál volt népjóléti államtitkárral, Pap István képviselővel és Molnár Józseffel, a nagybudapesti pártszervezet volt főtitkárával elhagyta azt a pártot, amelynek sikere érdekében oly sokat tevékenykedett. A következő országgyűlési választáson már ellenzéki programmal, mint Balogh István Független Demokrata Pártjának jelöltje, szerzett mandátumot. Szeptemberben a Balogh-párttal együtt a Független Kisgazdapárthoz csatlakozott, a tervezett nagyobb pártalakulat azonban már nem épülhetett ki. Ellenkezéssel, Kovács Imre veszélyeztetett helyzetbe került, egyre-másra kapta a figyelmeztetéseket arról, hogy a politikai rendőrség valamilyen akcióra készül ellene. Mint *Elindultam szép hazámból – onnét-e? És hova jutottam* című – 1975-ben keletkezett, s az *Új Látóhatárban* 1981-ben megjelent emigrációs önéletrajzában elmondja, csakhamar arra kellett eszmélnie, hogy összeesküvéssel vádolják: „Rövidesen minden kétségem eloszlott. Lakásomról (Váczi utca és a Kaas Ivor utca sarkán) gyalog jártam be a parlamentbe. Fél tízkor indultam, a sarki újságárusnál megvettem a Szabadság c. kommunista bulvárlapot, első oldalán öklömnnyel betűk ordították: Kovács Imre összeesküvése Pfeiffer Zoltánnal a népi demokrácia megdöntésére (máig sem tudom, hogy miért pont vele párosítottak). Pfeiffer rövidesen családostul távozott, tudtam, én se maradhatok sokáig; de azt is tudtam, hogy méltósággal kell elmennem. Magyarország a hazám, szép, nagy terveim voltak vele; sunyi módon nem somfordálhatok el.” Ezt követve 1947. november 17-én, Prágán keresztül, titokban elhagyta az országot és emigrációba vonult. Nem akarta az emigrációt választani, de nem indokolatlanul látta úgy, hogy a Rákosi-féle politika, illetve az, hogy ezzel a politikával szembe fordult, veszélyezteti szabadságát, esetleg pusztá életét.

Mindezzel Kovács Imrénél az a politikai tevékenysége, amelyet *Magyarország megszállása* című könyve részletesen és elemző módon ismertet, kényszerű módon véget ért. Meg kell állapítanom, hogy számos magyarországi elvbarátjának és politikustársának a szerepvállalásával ellentétben egyáltalán nem dicstelenül, minthogy ő nem csak a háború idején, és nem csak a háborút követő három „demokratikus” esztendőben, hanem élete végéig hű maradt azokhoz az elvekhez, eszményekhez, amelyeket fiatalon képviselt. Ezek az eszmények az imént érintett „harmadik út” gondolköréből származtak, ezeket képviselték, jóllehet feltűnése idején: a harmincas évek közepén még elutasította ezt az ideológiát. Az 1943-as szárszói találkozón még bizalmatlanul figyelte Németh László előadását, és visszatekintve a „népi mozgalom hőskorára” később is szóvá tette ezt a bizalmatlanságát: „Abban akkor nem tudtam egyetérteni Németh Lászlóval, hogy a magyarság egyik fél között sem választhat, csak a harmadik oldal egy harmadik út maradt számára. En azt vallottam, hogy igenis állást kell foglaljunk és választanunk kell, különben vakon zuhanhatunk a vesztes sorsába, ami meg is történt”. (*Új Látóhatár*, 1958) Emigrációs tapasztalatai következtében Szabó Zoltánhoz és Gombos Gyulához hasonlóan alakította ki azt a meggyőződését, hogy a két ideológia és politikai világrendszer küzdelmében a „harmadik út” ideológiáját, egyféle „demokratikus szocializmus”, de mondhatjuk így is: szociális tekintetben a hatékony demokrácia eszmekörét kell képviselnie. (Azért merészkedtem erre a tautológiára, mert a magyar politikai nyelvzetben jelenleg a „szocialista”, a „szocializmus” szavaknak szinte általánosan pejoratív értelme van, minden bizonnyal a Kádár János nevéhez köthető korszak következtében, holott a „szocializmus” fogalmának az eredeti magyar politikai hagyomány szerint vajmi kevés köze van Rákosi és Kádár uralmához és ideológiájához.) Kovács Imre ideológiai és politikai állásfoglalását hitelesen jellemzik azok a megállapítások, amelyek Molnár József *A „harmadik út” politikusa* című – az írópolitikus ötvenedik születésnapja

alkalmából készült – tanulmányában olvashatók: „Az író és politikus Kovács Imre a »harmadik út« egyik legjellegzetesebb magyar képviselője. Már kora ifjúságától kezdve radikális forradalmár, de nem marxista. Szinte egész életét a szegény parasztság ügyének szentelte, mégsem osztályharcos szempontok vezették. [...] A társadalmi-haladás gondolatát már politikai pályája kezdetétől szinte ösztönösen kapcsolta össze a nemzet felemelkedésének és függetlenségének ügyével. Forradalmisága a magyar radikalizmusnak volt szerves folytatása...” (Új Látóhatár, 1963. 2. sz.)

A „harmadik út” eszmei hagyományát Kovács Imre a népi mozgalom ideológiájában találta meg, pontosabban azt fogadta el a népi ideológia autentikus változásának, ami a „harmadik utas” gondolkodását képviselte. Ezt a meggyőződését fejezik ki azok a tanulmányai, amelyeket a *Látóhatárban*, illetve az *Új Látóhatárban* adott közre a népi mozgalom történetéről és nagyobb egyéniségeiről. A *népi mozgalom hőskora* (1958) című tanulmányában személyes tapasztalatainak tükrében mutatta be a mozgalom történetét a kemsei falukutató táborozástól a parasztpárt megalapításáig. Az *eredet és az örökség* (1962), illetve *Márciusi Front, 1937* (1977) című (már idézett) írásában az 1937-es mozgalom kialakulását és jelentőségét mutatta be. A Márciusi Front létrehozásában látta a népi mozgalom egyik legfontosabb eredményét, ugyanakkor a hazai történetírással szemben, amely a szervezkedés népfremszerű jellegét és a kommunista párt kezdeményező szerepét emelte ki, amellett érvelt, hogy az 1937-es politikai mozgalom szervezésében és ideológiájának kialakításában szinte kizárólagosan a népi tábor képviselőinek volt szerepe, és az illegális kommunista mozgalom képviselői legfeljebb csupán csatlakoztak a szervezkedéshez (amelyet később ki akartak sajátítani). *Németh László megkövetése* (1960), illetve *Találkozásaim Németh Lászlóval* (1971) című írásaiban – amellet, hogy eleven portrét rajzolt íróársáról – Németh „harmadik utas”-konceptióját elevenítette fel, mintegy korrigálva azt a véleményét, amely korábban bizalmatlanságot mutatott Németh gondolataival szemben. A *hetvenéves Veres Péter* (1960) című emlékezésében Veres Péter írói pályájának és a népi mozgalom történetének teljesebb ismeretében közölt érdekes adalékokat. A népi mozgalom múltjáról és törekvéseiről vallott nézeteit a *Márciusi Front* című, korábban már idézett munkájában foglalta össze.

Munkásságának másik nagyobb területét a világháború és az utána következő koalíciós korszak eseményeinek történeti feldolgozása alkotja. Ezek a rendkívül bonyolult és drámai esztendők – 1941 és 1947 között – voltak politikai tevékenységének a legfontosabb évei, személyes sorsa ekkor érintkezett a leginkább az ország sorsával, és ideológiai-politikai befolyása is természetesen ekkor volt a legnagyobb. Mint történelmi idők tanúja adott képet mindazokról az eseményekről, amelyeket személyes tapasztalataiból ismert: önéletrajzi emlékei, a kor történetére vonatkozó dokumentumai és az események hátterét elemző fejtegetései történelmi forrásokat és adalékokat jelentenek. *Kiugrási kísérletek a második világháborúban* (1963), *Duke ezredes jelentkezik* (1968), valamint *Lengyel menekültek és francia hadifoglyok Magyarországon 1939–1945* (Beszélgetés Varga Bélával, 1980) című tanulmányai, illetve beszélgetése a második világháború történetéről, *Egy évszak emberei* (1967) és *Egy kísérlet bukása* (1981) című írásai pedig a koalíciós korszak politikai konfliktusaival foglalkoznak.

Önéletrajzi és történelmi emlékeinek összegző feldolgozását, imént felsorolt történelmi tanulmányait is beledolgozva a nagyszabású összefoglalásba, *Magyarország megszállása* című (1979-ben Torontóban, majd, második kiadásban, 1990-ben Budapesten megjelent) munkájában végezte el. Ez a műve az önéletrajzi dokumentumregény és a történelem-politikai publicisztika módszerét vegyíti egymással, ahogy a korszakkal foglalkozó más önéletrajzi és politikatörténeti művek (például Kállay Miklós, Szegedy-Maszáék Aladár, Nagy Ferenc, Kertész István, Kádár Gyula, Almásy Pál és mások visszaemlékezései is). A személyes visszatekintés, az események krónikája többször is a politikai vitairatok szenvedélyébe csap át, a könyv írója a pamfletok indulatával eleveníti fel a kommunista vezetéssel vagy a parasztpárti baloldallal történt összecsapásait. „Öt év történetét írtam

meg – hangzik a terjedelmes munka előszava – 1942-től 1947-ig, jórészt személyes élmények és tapasztalatok alapján, háttérben a nagyhatalmak roppant összecsapásának és végzetes tévedéseinek felvázolásával. Az öt év a magyar történelem legtragikusabb szakasza, vereséggel és bukással, majd újrakezdéssel.” Az összefoglalás célja az volt, hogy megfelelően érzékeltesse annak a történelmi átalakulásnak a jelentőségét, amelynek Kovács Imre is tudatában volt, jóllehet következményeit kritikusan szemlélte, és számos eredményét erősen vitatta. Azt azonban – ellentétben a politikai emigráció konzervatív szárnyával – ő is elismerte, hogy az 1945-ös korszakforduló új lehetőségeket nyitott meg a magyar nép előtt: „Történelmünket nagy, drámai és tragikus események gyakran megszakították, de ugyanannak a rendszernek a folyamatoságát érintetlenül hagyták. A fordulópont 1945: lezárult az a hosszú-hosszú folyamat, amit büszkén ezerévről nevezünk és elkezdődött egy új korszak, aminek megjelölésére még nincs kellő távlatunk. Eddigi jellegében az új korszak mindannak az ellenkezője, amit az ezerév képvisel és szimbolizál, de akárhogyan is lesz, akármit hoz a jövő, a fejlődés előreviszi a magyarságot, ismeretlen rendeltetésére felé, nem pedig hátra, hogy megtörténjen, sírva a múltjára boruljon.”

Ez a könyve is tanúsítja, hogy egész munkásságát a politika iránti szenvedélyes érdeklődés hatotta át, távolból is élénk figyelemmel kísérte a magyarországi, illetve kelet-európai eseményeket, igyekezett világpolitikai összefüggésben elhelyezni megfigyeléseit, következtetéseit. Számos olyan politikai eseményről, tervezetről, megbeszélésről, vitáról adott beszámolót, amelyet, mint ezek résztvevője és tanúja, közlőként ismerhetett. Emlékirata a magyar memoár-irodalom nagy hagyományait követi, ez a hagyomány a magyar elbeszélő próza igen régi és nagy hatású műfaji konstrukciója, bátran állíthatjuk a regényirodalom mellé. Ez a hagyomány (miként ez irodalomtörténeti közhely) Erdélyben keletkezett a 17–18. század viharai között. Börtönviselt államférfiak, megcsalatott gondolkodók, magányba szorult remeték számoltak be sorsukról, adták elő életük magyarázatát és „mentségét”. Kemény János, a rabságba jutott fejedelem, Bethlen Miklós, a bukott diplomata, Tótfalusi Kis Miklós, a cselszövés áldozatául esett tudós nyomdász, Árva Bethlen Kata, a világtól elfordult nagyszony és Apor Péter, a változó időközön zsörtölődő, idős államférfi vetették meg az emlékirat műfaj alapjait. E műfajnak azóta is kitüntetett szerep jutott az erdélyi magyar prózában, és ennél tágasabban a magyar nemzeti elbeszélőirodalom hagyományai között. A változó sors, a viharos történelem ugyanis mindig gondoskodott arról, hogy a számadásra készülőknek legyen miről beszélniük, és a közvélemény is várta azoknak az eligazító beszámolóit, akik személyesen vettek részt az eseményekben, esetleg alakították ezeket. A 19. és 20. században is virágzott a memoár műfaja: előbb Bölöni Farkas Sándor, Teleki Sándor, Pálffy János, Deák Farkas és Koós Ferenc, majd a két világháború között Bánffy Miklós, Ligeti Ernő, Szántó György és Kuncz Aladár írta meg a maga emlékiratát. És természetesen a szűkebb Magyarország irodalmában is igen nagy szerepet töltött be ez a tradíció, korábban Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, majd Déry Tibor, Németh László, Illyés Gyula és mások visszaemlékezéseiben, memoárjaiban.

A klasszikus erdélyi és magyarországi emlékiratnak megvannak a maga irodalomszociológiai és formatörténeti hagyományai. Általában akkor készültek ezek az emlékezések, amidőn szerzőjük már megvált attól a szereptől, amelyet korábban betöltött a társadalomban, a közélet harcaiban, formájuk ezért az utólagos számvetés, a jövőnek, a nemzeti közösségnek vagy Istennek szóló vallomás. Az emlékező mintegy végső számadásra készült, életének és cselekedeteinek „mentségét” kívánta papírra vetni. Nem azért, hogy igazolja magát a közvélemény, a világ vagy a jövő előtt. „...én ezt nem a haszontalan hírnek, névnek viszketes kivánságából cselekszem – írta Bethlen Miklós önéletírásának bevezető fejezetében –, mit használ énnékem, kiváltképpen holtom után, ha valaki az én életemet tudja, és ha jól szól is róla; viszont mit árt, ha nem tudja, vagy rosszul szól is róla?” Az írói munka nem a

dicsőséget célozta meg, hanem a sorsot és a pályát zárta le, mindazonáltal van közösségi feladata is, az utódoknak szolgált tanulság és eligazítás gyanánt. A családnak, a barátoknak, a hitfelekezetnek. „Azért ez az írás légyen fegyver, pajzs helyén nálok – olvassuk Bethlen Miklósnál –, mellyel oltalmazták magokat, nem engemet...” Az emlékiratokban megidézett történelem az utódokat akarta felvilágosítani, eligazítani. Ebben a szándékban a magyar memoár- és naplóirodalom legújabb korszaka is osztozott: az írók és közéleti emberek egyrészt maguk is „mentségnek” tekintették mindazt, amit papírra vetettek, tetteiket és politikai, morális döntéseiket világították meg, azt, hogy miért kellett úgy cselekedniük, ahogy cselekedtek a közép- és kelet-európai történelem elmúlt drámai időszakának fordulatok eseményei és kényszerűségei között. Jelen voltak a történelemben, vagy csak elszenvedtek a történelem fordulóit, engedtek kényszerűségeinek, és ennek a történelmi jelenlétnek a körülményeire és következményeire kerestek magyarázatot. De nem a „mentség” foglalkoztatta elsősorban őket, semmiképpen sem az öngazolás, nem a múltat akarták dicsfénybe öltöztetni vagy mentegezni, Bethlen Miklóshoz hasonlóan a huszadik századi magyar memoárirók, így Kovács Imre sem hírnevüket készültek gyarapítani, inkább arra vágytak, hogy a történelmi korszak tanulságait vonják le, most már nemcsak a család, a barátok, az eklézsia számára, mint a régiek, hanem egy tágasabb közösségnek, a magyarságnak, talán Kelet- és Közép-Európa közös történelmi sorsot hordozó népeinek.

A memoárirodalom jelene persze nemcsak szociológiájában és moráljában kötődik a klasszikus hagyományokhoz, hanem irodalmi formáiban is, az önéletírás szervezője a múlt idő, az egymásra épülő események sorozata. Kompozíciója így azt az elvet követi, amelyet Halász Gábor *Az újabb regényről* című tanulmányában, szemben a 19. századi regény „koncentrikus” szerkezetével, „lineáris” rendnek nevezett. Olyan regényről, tágasabb értelemben olyan elbeszélő műről van szó, amelynek belső arányait nem a hősök cselekvése, és e cselekvések társadalmi, illetve lélektani motívumrendszerének felkutatása hozza létre, hanem az egymás után leírt események és életjelenségek időrendbe szedett sorozata. Ez a műfaj elsősorban panorámát kínál, egy korszak változatos életét és egy ember változó sorsát mutatja be, és ezért az epikus anyag megtűri, sőt megköveteli a kitérőket, a kommentárokat. Az előadást hol a személyes vallomás, hol a politikus szenvedély, hol az értekező tárgyilagosság szövi át. Voltak írók, például Kolozsvári Grandpierre Emil, akik a magyar próza természetes karakterét látják ennek a memoárirodalomnak a hagyományaiban, a „lineáris” előadásban, és abban, hogy a cselekmény zárt körét minduntalan megszakítják a dokumentatív és kommentatív elemek. Mindennek nagymértékben megfelel Kovács Imre emlékirata is, amellyel, hogy igen tüzetesen és elemző módon, emellett erős kritikai érzékel mutatta be az úgynevezett „koalíciós korszak” eseményeit: a szovjet megszálló hatalom erőszakosságát és arroganciáját, a kommunista párt Rákosi Máttyás személyéhez köthető manipulációit és a demokratikus mozgalmak (a parasztpárt, a kisgazdapárt, a kereszténydemokrácia és a szociáldemokrata párt) erőtlenségét. Mindenekelőtt rámutatott azoknak a politikusoknak a tévedéseire és bűneire, akik személyes hatalmi ambícióik oltárán feláldozták saját pártjuk és a magyar demokrácia érdekeit. Természetesen a maga személyes élettörténetét: küzdelmeit, vívódásait, reményeit és csalódásait is bemutatta.

Visszatekintése igen tartalmas és gazdag munka, aligha akad olyan memoár vagy történelmi feldolgozás, amely ehhez hasonló hitelességgel és elemzőkészséggel ábrázolta volna a drámai mozzanatokban bővelkedő rövid történelmi korszak (1942–1947) eseményeit, közéleti küzdelmeit és szereplőit. Az író az imént említett emlékirat-irodalom hagyományai szerint dolgozta fel anyagát, igen festői arcképekben idézi fel szereplőinek, például Horthy Miklósnak, Kállay Miklósnak, Lakatos Gézának, Tildy Zoltánnak, Nagy Ferencnek, Rákosi Máttyásnak, Szakasits Árpádnak, Kovács Bélának az alakját, igen érdekesekek azok a megjegyzések is, amelyeket az ország végzetét megszabó nagyhatalmak

vezetőiről: Hitlerről, Veesenmayerről, Sztálinról és Molotovról tesz. Ismerte őket, sokat személyes tapasztalatokból, de akivel nem találkozott, azokról is hiteles és eredeti véleménye van. Visszatekintése nem nélkülözi a szépirodalmi, mondhatnám, regényírói készségeket sem, alkalomadtán vitriolos iróniával mutatja be az általa megörökített történelmi események szereplőit. Csupán egyetlen mozzanatra hívnám fel a figyelmet, a könyv egy helyén Ujszászy Istvánnak, a Horthy-rendszer kémelhárító főnökének és Rajk Lászlónak, az illegális kommunista párt vezetőjének a találkozását idézi fel, ez a megbeszélés a német hadsereggel történő szembefordulás stratégiáját volt hivatva kidolgozni.

Ennek során a következők olvashatók: *„Már csak egymásnak beszéltek. Beszéltek és ittak. Hagytam őket. A kandallóhoz ültem: én is ittam. Azok monoton, halk hangon a dialektikus materializmus törvényeinek szigorú alkalmazásával végig tárgyalták a magyar történelmet a honalapító Szent István királytól, az »ország-gyarapító« Horthy Miklósig. Az ezer év nagy idő, a beszélgetés is hosszú volt, olyan hosszú, hogy ők is, én is az üveg fenekére értünk. Az italtól megszelídültek, megengyhültek, a Hadik-laktanyát szükséges rossznak minősítették, az államhatalom mindenhatóságát kölcsönösen elismerték.*

Az utolsó poharat egymásra ürítették:

– László!

– István!

Féltem, hogy összelelkeznek, de az egyiket úri magyar gőgje, a másikat kommunista öntudata visszatartotta az illumináltságukban is lealacsonyító, komikusnak ígérkező jelenettől. A búcsúzásnál hosszasan kezet szorítottak, Rajk megjegyezte:

– Tanulságos este volt.

Ujszászy őszintén válaszolta:

– És megnyugtató...

Memorandumunkat gyorsan a kezébe nyomtam!”

A jelenet, az emlékező szándéka szerint is, komikus színezetet kap, holott igazában tragikusnak lehetne minősíteni, hiszen azt mutatja be, hogy a magyar politikai spektrum szélső helyein elhelyezkedő személyek, akik természetesen a mögöttük álló irányzatot és stratégiát képviselik, azaz a radikálisan jobboldali, a két világháború közötti korszak uralmi rendszerében egy időben, nevezetesen a második világháború idején vezető szerepet betöltő tábornok, azaz Ujszászy István és a kommunista párt egyik vezető személyisége, akit súlyos felelősség terhelt az 1945 és 1949 közé eső korszak bűneiért, azaz Rajk László, igaz, akkor éppen egy „jó ügy” szolgálatában mennyire megértették egymást, miközben a demokrácia: a polgári függetlenség és a nemzeti szabadság érdekeit képviselő Kovács Imrének szinte csak a megfigyelő szerepe jutott. Mindez egy kis tragikomikus jelenet színpadán jelzi a magyar demokrácia törekenységét is. Ugyanakkor arra is fel lehet figyelni, hogy mind a jobboldali radikális kémelhárító főnök, mind a kommunista pártvezér tragikus módon végezte életét: Ujszászy tábornok, valószínűleg még 1945-ben, szovjet lágériben, Rajk László pedig, mint közismert, a kommunista rendszer akasztófáján fejezte be pályafutását, egyedül a „középen” elhelyezkedő, és az imént felidézett beszélgetés során a rezonőr szerepét kapó Kovács Imre vehetett búcsút az élettől emberi körülmények között.

Végül is Kovács Imre munkáját, mind a bemutatott korszak hihetetlenül érdekes, és ugyanakkor tragédiák közé vezető történetének ábrázolása, publicisztikai és írói erényei következtében a magyar memoárirodalom olvasmányos és tanulságos művei között kell számon tartanunk. Most, az író születésének centenáriuma el kellene gondolkodnunk azon, hogy mi minden nála található megállapítást, tanulságot, elemzést kellene egy hitelesebb és ígéretesebb nemzet- és történelemkép kialakítása érdekében hasznosítani. *A Magyarország megszállása* ugyanis olyan munka, amely ma is gondolkodást, számvetést, időnként önvizsgálatot követel.

Monostori Imre

Kovács Imre, Szekfű Gyula és a *Magyar Szemle*

Kovács Imre életéről, küzdelmeiről, műveiről ma már, a centenárium évében viszonylag sokat tudhatunk. A nyolcvanas évek végén (1989-ben) napvilágot látott *A néma forradalom* újrakiadása, bőséges mennyiségű kísérő dokumentumokkal, Erdész Ádám válogatásában és tanulmányértékű utószavával. A kiadások, *a művek kiadása*, illetőleg újrakiadása tekintetében ez volt az első lépés, az „áttörés” kezdete. Kissé később (s nem mondhatni, hogy folyamatosan és szisztematikusan) munkáinak (itt a tanulmányokra, cikkekre gondolok) *egy részét* a „rendszerváltozás” után különböző válogatásokban, tehát erősen szelektálva kiadták vagy újra kiadták (*Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások*. 1992; *Tanulmányok 1935–1947*. 2003; *Virtuális Magyarország. Politikai írások 1948–1980*; 2005), életmű-bibliográfia készült róla (Hartyányi István munkája 1993-ban), elérhetővé váltak itthon is a már Amerikában magyar nyelven írt memoárjai (*A Márciusi Front*. 1980; *Magyarország megszállása*. 1979, ill. 1990), s Huszár Tibor jóvoltából kis könyvnyi terjedelmű, rendkívül érdekes és nem kevésbé hasznos életműinterjú készült vele New Yorkban 1977 októberében. (Ld. H. T.: *Beszélgétesek*. 1983. 62–209.) 2010-ben vaskos dokumentumkötet látott napvilágot – *Egy homo politicus itthon, Európában és Amerikában* címmel – Molnár M. Eszter szerkesztésében, majd – ismét Szabó A. Ferenc jóvoltából – 2011-ben egy újabb válogatás (*Kovács Imre válogatott írásai*). 2012 végén, már a centenárium jegyében jelent meg Haas György (jóval korábban írt) könyve Kovács életéről és politikai pályájáról (*Kovács Imre – Harc a nemzeti függetlenségért*). Ám mindezeket egybevéve is még messze vagyunk attól, hogy az egész életművet egyszerre és egészében átláthassuk: az említett Hartyányi-féle bibliográfia például mintegy 900 tételt sorol fel tőle (ennél mindenképpen többet írhatott), ezek közül azonban nagyon sok írás (a többség) ma is csak a korabeli lapok, folyóiratok hasábjain található meg (vagy éppen a Columbia Egyetemen őrzött hagyatékban). Nem szólva arról, hogy tíz magyar nyelvű önálló kötete közül csak kettő érte meg az itthoni újrakiadást. (A nem magyarul írottakat természetesen magyarul kellene kiadni.) A pillanatnyilag előttünk álló, magyar nyelven olvasható életmű tehát még mindig hiányos és kronológiailag esetleges, az *életműkiadás* továbbra is várat magára. Mindazonáltal az említett kiadások (valamint a forrásként használható folyóiratok és újságok szemlézése) nyomán elég megbízható írói összkép és személyiségrajz adható róla születésének centenáriumán.

Kalands, küzdelmes és bizonytalan ifjúkora volt. (Ez a körülmény egész életére vonatkozóan is érvényes lett később.) Apját – aki kulcsári, amolyan felügyelőféle munkát látott el az alcsúti főhercegi uradalom egyik pusztáján, Felső-Göböljáráson – kilencévesen veszttette el; majd 11 éves korától budapesti árvaházban, illetőleg egyházi diákonthonban élt hosszú éveken át. Szorgalmasan, konok, következetes, radikálisnak számító életelv szerint tanult, művelődött, járt közgazdasági egyetemre. (Egyik tanára még a Toldy Ferenc Reálgimnáziumban – ahová Németh László tanár édesapja segítségével jutott be – attól

óvta, nehogy „második Dózsa György” váljék belőle. Ezt a jó emlékű tanárt Koczogh Andrásnak hívták, aki korábban Németh Lászlót is tanította ugyanitt, s akinek fiával, Koczogh Ákossal Kovács Imre együtt cserkészkedett. Az is érdekes véletlen, hogy Kovács két öccsének a Medve utcai polgáriban Németh László volt az iskolaorvosa.)

Kovács Imre legfőbb szándéka az agrárközgazdaszat, valamint a szociológia mint szakma elsajátítása volt. Már egyetemistaként, 21 éves korától rendszeresen írt és kutatott. Kezdetben újságcikkeket és kisebb tanulmányokat közöltek tőle, ám rangos újságokban, folyóiratokban és rendszeresen (*Pesti Napló, Magyarország, Válasz stb.*). Ekként figyelt föl rá a korszak – a harmincas évek közepén vagyunk – legnagyobb történész tekintélye, a felső értelmiségi és politikai elithez tartozó, s emellett jeles konzervatív reformer publicista és folyóirat-(fő)szerkesztő, Szekfű Gyula. Figyelemmel és bizalommal fordult a nála éppen harminc évvel fiatalabb egyetemi hallgató felé. (Kovács Imre pedig tanítóként és bizonyosan „apapótlékként” is tekintett Szekfűre, alighanem mindvégig.)

Szekfű 1934-ben adta ki az először 1920-ban napvilágot látott, és példátlan sikert aratott *Három nemzedék* bővített változatát *Három nemzedék és ami utána következik* címmel. A bővítmény végén, a „Feszültségek” című fejezetben negyedik társadalmi feszültségforrásként, antinómiaként a „nemzedékproblémát” jelölte meg. Szekfű egyébként rendszeresen szemlélte és szondázta a magyar értelmiségi ifjúság állapotát és törekvéseit s folyamatosan beszámolt tapasztalatairól és ideáiról többek között saját elit folyóiratában, a *Magyar Szemle*ben, de más lapokban is. (Ld. pl. *A magyar ifjúság korosztályai*. 1928. jún.; *Az ifjúság társadalomszemlélete*. 1930. márc.; *Az ifjúság vezetői*. *Budapesti Hírlap*, 1934. jún. 24.; *Németh László vagy az ifjúság vezetése*. 1936. okt.) Nos, az említett könyvében az ifjúságról szólva elsősorban a „húszéveseket” (tehát az 1910 körül születetteket) tartja értékes, felkészült, művelt leendő értelmiségi rétegnek. Akik: mellőzik a vallási és hitvitákat, ápolják a népi gondolatot, szolidárisak a paraszti és a munkásrétegekkel, demokratikusan gondolkodnak, elutasítják a kor „neobarokk” áhítatát, elvetik a parasztdromatikát, európai kultúrát szeretnének látni maguk körül, a művészetben a valódi értékeket keresik (Kodály, Bartók, Szőnyi, Aba-Novák műveit), a modern építészet hívei, „és természetesen Ady és Szabó Dezső hatása alatt állnak, de ez már inkább elkeveredik bennük sok más, magyar és idegen kultúrhatással; azt mondhatnók, hogy e sorkezdők unokáinak érzik magukat, nem pedig édes fiainak” (I. m. 454.).

Hogyne ismert volna magára ezekben a toposzokban az ifjú, 21 éves Kovács Imre! Miként sokan mások, a fiatal gondolkodó, értelmiségi nemzedéktársai (továbbá a „harmincasok”) közül például Szabó Zoltán, Boldizsár Iván, Mátrai László, Bisztray Gyula, Keresztury Dezső, Szerb Antal, Halász Gábor, Kosáry Domokos, Sőtér István, Kerék Mihály, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor – mind-mind a *Magyar Szemle* rendszeres szerzői. Ha csupán az e patinás társadalomtudományi, politikai, kulturális – de nem irodalmi – folyóirat repertóriumában (Saád József sokoldalú kétkötetes munkájában) felsorolt szerzők névsorát és a témákat nézzük, máris világossá válik: magas színvonalú, fontos folyóiratot szerkesztett Szekfű 1927-től 1938 végéig (utána Eckhardt Sándor vette át a szerkesztést, ám Szekfű mint a szerkesztőbizottság alelnöke és mint szerző továbbra is kapcsolatban maradt a lappal). Hogyne lett volna kitűnő ez a folyóirat, hisz a szerkesztőbizottság elnöke mindvégig (1927–1944) gróf Bethlen István volt (mint miniszterelnök s mint bukott miniszterelnök is), mecénásai közé tartozott Kornfeld Móric báró, a Weis Manfréd Művek egyik igazgatója, valamint Chorin Ferenc báró, a Gyáripárosok Országos Szövetségének elnöke. Az anyagiakkal nem volt gond tehát, a példányszámok stabilan tartását pedig főleg a minisztériumi és egyéb „közületi” megrendelések tették lehetővé. A folyóirat működésének idején – némi rövid megszakításokkal – Klebelsberg Kuno, illetve Hóman Bálint volt a kultuszminiszter. Mindezen tényekből is érzékelhető, hogy a *Magyar Szemle*, akárcsak Szekfű Gyula maga, a legtökéletesebben be volt ágyazva a kor

politikai és gazdasági elitjébe, *onnan* próbálta meg legalább propagálni az elkerülhetetlennek látszó társadalmi és gazdasági reformokat, *magától értetődően* egy békés nemzeti- és határrevízió reményében s érdekében. Ami szűkebben vett témánkat, a mezőgazdasági népesség világát illeti, egyetértőleg idézhetjük Borbándi Gyulát. „*A népi mozgalom orgánáinak kívül főleg a Magyar Szemlének tulajdonítható, hogy a földkérdés, a mezőgazdasági szegénység, az agrárlakosságot sújtó bajok és a vidéki Magyarország problémái országos témákká váltak, olyan köröket is foglalkoztatni kezdtek, amelyek közönyből vagy érdekből idegenkedtek mind a társadalmi változásoktól, mind az azokat napirendre tűző népi íróktól és faluvizsgálóktól. [...] A népi radikalizmus a Magyar Szemle révén került az »úri osztály« tagjainak asztalára.*” (Kovács Imre és a Magyar Szemle. *Magyar Szemle*. Új Folyam, 1992. 3. sz. 28. o. 1.)

A nagy kérdés az, mit látott, mit vett észre, mit és hogyan értékelte Kovács Imre Szekfű Gyulában és a *Magyar Szemlé*ben? Vagy éppen gróf Teleki Pálban, aki (rövid ideig kultuszminiszter, majd miniszterelnök) neves földrajztudósként, egyetemi tanárként (Kovácsnak is professzora volt) s fő öregcserkészként a hivatalos reformtörekvéseket támogató fiatalok számára a másik fontos igazodási pontnak számított. (Kovács Imre egy időben Teleki tanársegédje, Fodor Ferenc által szerkesztett *Fiatal Magyarország* című folyóirat szerkesztőségének a tagja Szabó Zoltánnal együtt.) Nos, Kovács Imre – miként Szabó Zoltán, de említhetnénk Boldizsár Ivánt, Keresztury Dezsőt, Ortutay Gyulát és másokat is – mindvégig (mondhatnánk, a haláláig) becsülte, tisztelte Szekfűt. Ez vitathatatlan, visszakereshető, ellenőrizhető.

Németh László 1935-ben (korábban, 1934 közepén, a *Válasz* egyik szerkesztőjeként ő sem zárkózott el egyfajta együttműködéstől Szekfűvel, olvasható a levele: cikkíráásra kérte fel), a *Magyarság és Európa* című könyvében erről a kényes szituációról a következőket írta. „*Egy ember hatása nemcsak egyéni értékétől függ, hanem a helytől is, melyről kiárad, s Szekfű Gyula, míg az ifjúság felkészültségét emelte, fájdalomtalanra tudta tenni gerincükben a restauráció kívánságát megroppantást.*” (I. m. 101.) Ez kegyetlennek hangzó mondat, akár Szabó Dezső is írhatta volna. S mily jellemző lélektani mozzanat: azért, hogy cáfolni tudják, az érintettek közül néhányan megváltoztatták e mondat eredeti jelentését. Kovács Imre például a Huszár Tibornak adott nagy interjúban a következőképpen interpretálja saját akkori helyzetét. „*Németh László azt mondta Szekfűről, kitűnően ért a fiatal tehetségek gerincének fájdalommentes elroppantásához. Én nem éreztem, hogy Szekfű el akarta volna roppantani a derekamat és ehhez fájdalommentes módszerei lettek volna, én az ellenkezőjét éreztem.*” (83.) Láthatjuk az idézett szövegből: Németh nem Szekfű gerincroppantó erejéről és szokásáról beszélt, hanem a restauráció, a fiatal értelmiség beépülésének lehetőségéről, ennek esetleges kényszeréről, melynek során Szekfű éppenséggel a *fájdalomcsillapító*, mivel szellemileg, műveltségileg főlemel. Említett memoárjában (*A Márciusi Front*) Kovács Imre újra felidézte az emlékezetes szituációt: „*Szekfűről Németh László azt állította, hogy fájdalom nélkül roppantja el a fiatal tehetségek hátgerincét. Ha mégis ez lett volna a passziója, mint ahogyan nem volt (sokan félreértették), az enyémét nem tudta összetörni. Ellenkezőleg, segítette kiegyenesíteni.*” (44.) Kovács Imre meggyőződéssel hitt és hinni akart abban, hogy a jó ügy érdekében össze kell fognia Szekfűekkel is. És másokkal is. (Ld. a Márciusi Front politikai mozgalmát Salamon Konrád, Huszár Tibor és mások erről szóló könyveiben.) Aligha kétséges, mindketten jóhiszeműek és jó szándékúak voltak, s annak sincs nyoma, hogy Szekfű esetleg készítette volna Kovácsot valamilyen megalkuvásra, nem korrekt írásra, vagy meg kellett volna tagadnia, akárcsak részben is, alapelveit. Németh és a népi írók nagyobbik része azonban elutasította a Szekfűvel való együttműködést. Ők nem írtak a *Magyar Szemlé*be. Sem Illyés, sem Németh, sem Erdei, sem Veres, sem Darvas, sem Féja, sem Szabó Pál (aki pedig rokonszenvezett Szekfűnek a parasztsággal kapcsolatos nézeteivel). Bibó István is csak egyetlen szakcikkével volt jelen egy 1942-es folyóiratszámában. (Jó összefoglalását adja ennek a

témakörnek Gergely András Szekfű Gyula és a „harmadik Magyarország” irónemzedéke című tanulmánya a Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban című [2007] kötetben, valamint Huszár Tibor *Történelem és szociológia* című [1979] könyvében.) A népi írónak ez a másik – nagyobbik – szárnya úgy látta, s ez is a realitások világába tartozott, hogy Szekfű Gyula és köre csupán a rendszeren belüli óvatos, már-már „alibi” reformokat óhajt, azaz nem megváltoztatni kívánja a rendszert, csupán korrigálni. S valószínűleg azt is jól ítélték meg, hogy abban a társadalmi, politikai, kulturális és egzisztenciális közegben, amelyben Szekfű létezett, hiú ábránd volt lényeges és mélyreható reformok realizálhatóságáról beszélni. Németh László a harmincas évek második felétől egyre élesebben bírálta Szekfű történetírását és szerepét a *Magyar Szemlénél*: álságosnak, félrevezetőnek s a magyarságra nézve veszedelmesnek tartván működését. (Miként néhány évvel később Bibó István is.) Majd 1940-ben megírta a magyar irodalomtörténet egyik legemlékezetesebb esszékönyvét *Szekfű Gyula* címmel. (Élesen és ironikusan támadja itt a „Szemle-ifjúságot” is, éreztetve, hogy pálfordulásnak és behődolásnak tekintti az ott szereplő fiatalok – többek között Kovács Imrét is említi – ilyenféle működését. Németh László és Kovács Imre között – e konfliktusos helyzetből adódóan, majd politikai vonatkozások miatt is – komoly feszültség húzódott sokáig. Éles, kioktató hangnemű kritikát fogalmazott meg például Kovács [a személy megnevezése nélkül, de jól ráismerhetően] 1943 májusában a *Magyar Nemzet* hasábjain Németh Bocskay kerti „kivonulásával” szemben [*Irodalom és politika*]. Ugyancsak 1943-ban, a szárszói konferencián Kovács Imre – több ok miatt – többekkel is ingerülten viselkedett, majd októberben leértékelően ironikus beszámolót írt a *Híd*-ban [*Ifjúsági parlament a Balaton partján*]. Élesen támadta továbbá [igaz, nem „nevesítve”] 1945 decembereében a *Szabad Szóban Ellenforradalom az irodalomban?* című cikkében. Az emigrációban az *Új Látóhatár* hasábjain többször szóba hozta Németh Lászlót. A *Népi irodalom hőskora* című írásában [1958] kritikusan szólt róla, majd következett a *Németh László megkövetése* [1960], amely cikk viszont Kovács nagylelkűségéről tanúskodik. Elismerően idézte meg alakját és szerepét 1963-ban is – *Szárszó húsz év után* –, majd a 70. születésnap alkalmából szép, személyes pályaképet rajzolt róla: *Találkozásaim Németh Lászlóval* [1971]. Németh László nem reagált nyilvánosan Kovács Imre egyetlen írására sem, de más forrásból tudjuk, hogy erős érzelmi elégtételként élte meg ennek az abszolút egyoldalú vitának a számára nézve tisztázó érvényű lezáródását.)

Kovács Imre az emigrációban sem szűnt meg Szekfű töretlen híve lenni. (Például az 1956-os forradalom után írt egyik cikkében híres, 1943–44-es *Magyar Nemzet*-beli *Valahol utat veszítettünk* című sorozatára emlékeztet, melyben Szekfű többek között a parlamenti demokráciát és az autonóm közigazgatást jelölte meg a modern állam fő ismérveinek. (Vö. *Megint megtaláltuk az utat. Látóhatár*, 1957. 114–123.) Memoárjában úgyszintén többször emlegeti mesterét. Egy helyütt úgy jellemzi, mint aki „a múlt tapasztalatai alapján nem sok jót vár a jövőtől, de reménykedéssel nézett a parasztság felé, s valóban a negyedik rendből (urak, papok, polgárok után) lépett elő a negyedik nemzedék, a népi mozgalom, mint Szekfű mondja, új hajtás a nemzet fáján”. Majd később: „Hogy sokkal többről volt szó, mint egy irodalmi irányról vagy politikai felsorakozásról, azt Szekfű Gyula vette észre, aki a *Három nemzedék* című munkájához írt utószavában [...] a történetíró biztos szemével és bátran közösséget vállalva velünk megállapította, hogy valami új, egészen új és biztató fejlődés kezdődött el Magyarországon.” (*A Márciusi Front*. 22., 35.)

Mit érzett meg Kovács Imre Szekfű Gyulában, a magánemberben? Miből táplálkozott kétkedésektől mentes rokonszenve? Hosszasan mesél erről a Huszárral folytatott beszélgetés során és másutt is. Először is azt emeli ki – tegyük hozzá, joggal –, hogy „tulajdonképpen ő fedezte fel a népet a történelemben. [...] Szekfűben hallatlan érzék volt a nép iránt”. (Elmeséli, hogy az egyik nyáron pár hónapra magához fogadott három kisgyereket, akiket

Kovács Imre utaztatott a budai villába Gyomáráról.) Arról is beszámol, hogy egyszer együtt mentek Szekfűvel Keresztes-Fischer belügyminiszterhez lefogott kommunisták kiszabadítása érdekében (*Beszélgetések*. 81–85.). Tehát világos, hogy szociálisan érzékeny, humanus érzésű és gondolkodású embert látott Szekfűben, aki az ő számára megbízható, érzékeny, őszinte, figyelmes, korrekt vezető értelmiségi volt. Teleki Pálról hasonlóan gondolkodott. Teleki volt az a hivatalos vezető ember, aki a dél-baranyai Kemse községről szociográfiát író cserkészcsapatnak – melynek Kovács Imre is tagja volt, és a demográfiai vizsgálatot készítette – kérésére előszót írt az 1936-ban megjelent kötethez. Persze ő volt az is, aki később, 1938 végén mint az Imrédy-kormány néhány hónapig kultuszminisztere először engedélyezte, majd bezáratta a Táj- és Népkutató Központ szociálisan élesen vádoló hangú kiállítását a Károlyi-palotában. (Ez a történet és Kovács Imre alakja is felvillan – Magyar Zoltán professzorral – Bereményi Géza *A tanítványok* című filmjében.)

Tehát Szekfű megnyitotta a *Magyar Szemlét* Kovács Imre (és sok más reformszellemű fiatal) előtt. Már rögtön az elején nehézségek támadtak a gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyairól szóló tanulmánya körül (Kornfeld Móric ellenezte a közlést), de Szekfű a sarkára állt és – igaz, egyévi huzavona után – közölte. Kovács szerint Szekfű bátor ember volt, ezért is szerette s becsülte. Szekfű számára pedig amiatt is fontos volt Kovács Imre szerepeltetése a folyóiratban (személyesen hívta meg magához, utánatelefonálva a Hársfa utcai diákok házába), mivel (politikai) publicisztikai programjának (és részben történetírásának is) egyik fő témája – és ezt Kovács világosan és helyesen látta – a magyar vidék, a parasztság helyzete, a birtokviszonyok és az ezekhez kapcsolódó kérdések voltak. (Vö. *A magyar nagybirtok történeti szerepéről*. *Magyar Szemle*, 1928. ápr.; *Három nemzedék és ami utána következik*. 417–427., előszó Matolcsy Mátyás *Az új földreform munkaterve* című könyvéhez 1935-ben, hozzászólása a *Korunk Szava* telepítési ankétájához, 1936. máj. 1. stb., például a *Magyar történet* vonatkozó fejezetei.)

Kovács Imre első írása a *Magyar Szemle*ben 22 éves korában, 1935 januárjában, az utolsó 1944 márciusában, a *Szemle* (a német megszállás miatti) utolsó számában látott napvilágot. Összesen 18 tanulmány, illetve cikk. Évente nagyjából kettő, folyamatosan és rendszeresen. Látnivalóan mindvégig jól működő volt a kapcsolat közte és a folyóirat szerkesztői között. (Pedig történt drámai közjáték, mégpedig Kovács 1937 őszén lezajlott bírósági tárgyalása és elítélése a fő művének számító *A néma forradalom* miatt.)

Első megjelent cikke a *Falumunka a Pro Christo Diákok Házában* címet viselte, s benne rokonszenves, vonzó stílusban számol be kis egyetemista szakmai diákkörének szorgalmas, céltudatos, szakszerű és érdekes kutatómunkájáról, kitekintéssel az országban hasonló célú más ifjúsági mozgalmakban, körökben zajló tevékenységre. (Gyakorló kísérleti terepük a közeli Fót község volt, s Kovácsék *falugondozásnak* nevezték munkálkodásukat.) Mellbe vágóan kemény, részletes és szakszerű a következő tanulmány (nem véletlenül hevert egy évet a szerkesztőségben, s véleményezték lektorok) ugyanez év novemberében: *A gazdasági cselédek kereseti és megélhetési viszonyai*. Itt már teljes fegyverzetében lép elő a szerző: a jeles szociográfus. Részletes statisztikák, cáfolhatatlan póreségeikkel, láttató realizmussal. Tudományos alapon, szociológiai és egyéb mérésekkel. Csak egy-két sort idézünk ízelítőül: „Ha nem tudnak hizlalni, akkor egész éven át nem esznek sertéshúst, és az év nagy részében zsír nélkül főznek. Ilyenkor nagyon szegényes és elégtelen a táplálkozásuk. A lisztet egyszerűen megpörkölik, vízzel feleresztik, babot vagy krumplit főznek bele; ez bő lével leves, besűrítve pedig az úgynevezett sűrűbb vagy sűrű krumpli, amely mezőgazdasági munkásaink legfontosabb tápláléka.” A zárókövetkeztetés sem kevésbé jól irányzott: ez a népréteg „az ország lakosságának tekintélyes részét teszi ki. Velük számolni kell egy új magyar élet alapjainak a lerakásánál, és ha magyar sorsközösségről beszélünk, akkor gondoljunk az ő sorsukra is.”

Érdeklődéssel tekint a külföldi jó példákra. Pártfogói jóvoltából tanulmányozhatja az ausztriai hubertendorfi népfőiskola munkáját (ld. 1935. okt.), s rövid ideig lehetőséget lát a munkanélküliséget csökkentő munkatábori programokban (*A munkatábor*. 1937. aug.; *A magyar munkaszolgálat*. 1937. okt.). Kezdetben motiválják ezek a lehetőségek, lassan azonban kételyeinek is hangot ad. Nyilvánvaló, hogy ezekkel az amúgy is sokba kerülő, egy kicsit mesterségesnek tűnő beavatkozásokkal nem lehet megoldani a súlyos munkanélküliséget s a mélyszegénységet. Figyel a politikailag szélsőséges megnyilvánulásokra is. Például az Alföldön több helyütt lábra kapó kaszáskeresztes mozgalom anarchistáira, akik éppúgy gyűlölik az urakat, mint a kommunistákat. Három és fél millió az agrárproletár, a kétségbeesett szekták (politikai és vallásiak egyaránt) bőven szedik áldozataikat. „*Felszabadulás vagy pusztulás! Csak ez lehet a magyar parasztság sorsa, és ezt szó szerint kell érteni.*” (*A kaszáskereszt-mozgalom*. 1936. ápr.) Szekfű Gyulával, illetőleg a *Magyar Szemlével* is részben polemizálva egyik itteni cikkében arról ír, hogy az értelmiségi és a parasztfijúság találkozása *nem sikerült*. Ugyanis a hangadók minden városi és iskolai közösségben a polgárság fiataljai, ennél fogva a *parasztgyerekek* kénytelenek hozzájuk alkalmazkodni. Lassan elvesztik saját szokásaikat, megtagadják fajtájukat, és véglegesen elszakadnak a falutól. A faluszemináriumok sokszor formálisak, a parasztfiatalok nehezen barátkoznak. „*Ma, amikor a falukutató láz abbahagyott, és az első kísérletezések majdnem teljesen csődöt mondtak, szinte reménytelennek látjuk a helyzetet.*” (*Az értelmiségi és a parasztfijúság*. 1937. máj.)

Az 1937-es év rendkívüli jelentőségű Kovács Imre életében. Tavasszal a Márciusi Front zászlóbontása, amelyben vezető szerepet játszik (volt tehát hajlama és képessége a baloldallal való párbeszédre is), majd ősszel, október 27-én a nagy port fölvert bírósági per *A néma forradalom* miatt. (A szerző itteni szakirodalmi hivatkozásaiban az áll, hogy a könyv történelmi részeit többek között a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt *Magyar történetre* építette.) A vád – idézve a bírói tanács elnökét – „*sajtó útján elkövetett osztály elleni izgatás büntette és a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség*”. Kovács védője (Sulyok Dezső parlamenti képviselő) hiába kér lehetőséget a könyvben szereplő állítások tényszerű bizonyítására, valamint tanúk (többek között Szekfű Gyula) meghallgatására, az elnök ezt elutasítja. Kovács Imre felkészülten, bátran és őszintén védi igazát, de teljesen hiába: három hónap börtönbüntetést kap. (Az ítélet indoklásában az elnök azzal magyarázta a védelem bizonyítási kérelmének elutasítását, hogy „*azok a tények, amelyeket a védelem bizonyítani kíván, még valóság esetén sem adhatnak alapot olyan általánosító jellegű következtetések levonására, amelyeket a vádlott tett*”, azaz nem a tényeket mérlegelte a bíróság, hanem a következtetéseket ítélte el.) S ezen a döntésen nem változtatott a parlamentben ezzel kapcsolatban lezajlott vita sem. 1938 márciusában a másodfok, júniusában a Kúria is jóváhagyta az elsőfokú döntést. (A „*Szolgálat és Írás Munkatársaság*” nevében még 1937 végén Szabó Zoltán gyűjtötte össze és jelentette meg a per iratanyagát és a parlamenti visszhangokat. Új kiadásban ld.: Kovács Imre: *A néma forradalom. A néma forradalom a bíróság és a parlament előtt*. Szerk. és utószó Erdész Ádám. 1989. Vonatkozó idézeteink innen valók.)

Szekfű Gyula azonban megtalálta a módját annak, hogy megnyilatkozzék az ügyben. Egyáltalán a történelem és a korabeli valóság összefüggéseinek nem könnyű témájában. 1937. december 15-én terjedelmes cikket jelentetett meg a *Korunk Szava* című kétheti katolikus lapban. (A szerkesztővel, Katona Jenővel régebb óta jó viszonyt ápolt.) Figyelemfelkeltő már maga a cím is: *Magam és mások ügyében*. Szekfű számba veszi három-négy frissen lezajlott sajtóper tárgyait, és hosszasan taglalja a tanulságokat. Bár Málnási Ödön történelmi munkájáról (*A magyar nemzet őszinte története*) nincs egyetlen jó szava sem, sőt keményen elítéli annak szélsőjobbos irányát (megállapítva, hogy az nem egyéb, mint

„önvallomás és propaganda különös vegyülete”, továbbá: „fajvédelmi, vallási, baloldali és szélső-jobboldali mártás”), arra figyelmeztet, hogy mégsem szabad a szerző üldözését helyeselni. „Ezt kívánja bennünk a szellemi ember, a keresztény és a magyar.” Féja Géza (*Viharsarok*) és Kovács Imre pere kapcsán kitér arra, és vállalja, hogy nevezett szociográfusok és az ő munkássága között vannak kapcsolódási pontok. A *Három nemzedékre* hivatkozva utal arra, hogy ő is megírta már például, hogy két és fél millió a biztos munka nélküli ember az országban, s hogy a nagybirtokrendszer mai formája tarthatatlan, továbbá, hogy a középosztály gyenge és tehetetlen, nem érzi át kellő mélységben a nép sorsát. „Úgy vélem – írja Szekfű –, Féja és Kovács könyveiben mindezek az én nézeteim megtalálhatók.” Elutasítja viszont a forradalmi felfogást és a Dózsára hivatkozást (Féjára utalva); ámde: „Kovács Imre könyvében pontos átolvasás után sem találtam olyan részt, mintha ő művével forradalomra akarná izgatni a népet, s mintha ő az erőszakos átalakulást jobbnak tartaná a békés, organikusnál.” (Szekfű e cikkének a Féjára és Kovácsra vonatkozó részét Kovács Imre és Pothoczzy Kálmán mint szerkesztők újraközlik a rövid életű *Híd* című folyóirat 1938. 3–4. számában. A per és Szekfű „tanúvallomása” nagy visszhangot keltett a honi, sőt a határon túli magyar nyelvű sajtóban, mintegy húsz reagálás látott napvilágot e tárgyban. Többek között a csehszlovákiai Moravska Ostravában megjelenő *Magyar Nap* című, baloldali, népfrontos irányzatú lapban: Szekfű Gyula az elitélt magyar írók mellett. 1937. dec. 28. Ld. még: i. m. 205–281.)

Kovács Imre bírósági pereinek hatása nem érződik a *Magyar Szemlének* írt tanulmányaiban, esszéiben. (Annál jobban bántotta – további élete során is –, hogy elítélése következményeképpen nem kapott az egyetemen diplomát, s nem doktorálhatott.) Továbbra is folyamatos a jelenléte a folyóiratban, Szekfű korrekten viselkedik, nem „pihenteti” szerzőjét. Kovács szociográfiáinak támadhatatlan háttérét ugyanis (a *Magyar Szemle* tanulmányoknál is) a lelkiismeretes terepmunka, valamint a kellő szakirodalmi tájékozottság adja. A műfaj egyik szép példája a Mezőberényről írott klasszikus szociográfiája, amelyben arra is figyelmeztet (összhangban a kaszáskeresztes mozgalomról írottakkal), hogy a végsőkig elkeseredett szegény emberek könnyen hajlanak a politikai szélsőségek: a marxista szociáldemokraták és nemzeti szocialista irányok felé (*Mezőberény – Tiszántúl politikai sorsa?* 1938. máj.). Egy újabb szociográfiája apja szülőföldjéről, Gyomárról szól, sokatmondó, élesre fogott címmel: *A parasztéletforma csődje* (1938. dec.). Az itt élő szegények halálosan belefáradtak az évszázados nyomorba és az embertelen munkakörülményekbe. Ennek a társadalmi rétegnek az életében mélyreható változások zajlanak, melyek a teljes csődhöz vezetnek. Kovács Imre éppen a *Magyar Szemle* lapjairól üzen a hatalom birtokosainak (bizarr, de nem rendkívüli helyzet volt ez akkoriban Szekfűék körében): „Ha van elég bátorság[a] a hatalmon lévőknek ahhoz, hogy radikálisan rendezzék a birtokmegosztás, a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági szociálpolitika oly régóta vajúdo kérdéskomplexumát, akkor megrázkódtatás nélkül lesz átmenthető a parasztság egy új életforma számára.” Ha nem: a következményekről „jobb nem beszélünk”. Az ország egyes területein (Ormánság, Sárköz) már elhagyják a falut az őslakosok, az egészségtelen birtokviszonyok reménytelen változatlanóságban nyomorítják a kisbirtokost is. Az agrárproletárok élete elviselhetetlen. A termelés korszerűtlen, az intenzív, a korszerű földművelés szinte ismeretlen (*Menekülés a faluból*. 1939. szept.).

Szekfű közvetlen közelségének a hiánya (1938 decemberétől Eckhardt Sándor a vezető szerkesztő a *Magyar Szemlé*nél), valamint börtönbüntetése egy részének tényleges letöltése 1940-ben (a Markó utcában mint munkaszolgálatos zacskókat ragasztott, mint írta, igen jó munkateljesítményt elérve) kissé visszafogottabbá tette Kovács Imrét a folyóiratnál. Továbbra is élvezetes, jó cikkeket ír, szakszerű, pontos, tömör, világos összefoglalásokat ad egy-egy ide való témáról, az írások heve és keserű érzékletessége, „lázító” célzatossá-

ga azonban elmarad a korábbiakétól (*A mezei munkaidő*, 1940. febr.; *Európa kenyere*, 1940. dec.; *Budapest a számok tükrében*, 1941. ápr.). Politikailag továbbra is érzékeny, ezt mutatja reagálása a nyilasok agrárprogramjára. Rámutat, hogy a „paraszt” fogalma a nyilasok értelmezésében valami „arisztokrata embertípust” jelöl, akinek nem a búzatermelés, hanem a nemzet emberanyagának az utánpótlása a fő feladata. A nincstelenségnek a nyilasok nem akarnak földet juttatni, ilyképpen értelmetlen és érvénytelen mindenféle zavaros eszmefuttatásuk (*A nyilasok agrárprogramja*. 1941. júl.). Utolsó két írása a *Magyar Szemle*ben tudományos és elméleti jellegű. Világos, tiszta, átlátható, könnyen érthető cikkek ezek is. *A Kik mivelik meg a magyar földet?* című dolgozatban (1943. márc.) ismét rámutat a magyar mezőgazdaság korszerűtlen – ma így mondanánk – infrastruktúrájára, s részletesen bemutatja a magyar falu munkamegosztási jellegzetességeit. Kik azok a „gazdasági cselédek”, kik a „részesek”, s kik a „napszámosok”. Mit és hogyan dolgoznak, hogyan élnek, mit esznek, hogyan laknak stb. Utolsó itteni tanulmányának általános, talán összefoglaló címet ad: *Agrárproblémák* (1944. márc.). A háborús konjunktúra kedvez ugyan az extenzív gazdálkodásnak – írja –, ám a háború után ezt a rendszert már végképp nem lehet működtetni. Gépesítést és modern üzemszervezést kell bevezetni. Összefoglalja és rendszerezi az általa legjobbnak tartott új mezőgazdasági modell lényegét: a *külső üzemműködés* a nagybani (1000–1500 hold) gépesített extenzív termelés színhelye (ahol az egyes birtokrészek *szövetkezetszerűen közös művelés* alá esnek), a *belső üzemműködés* (tej, tojás, gyümölcs, kertészkedés, baromfi, sertés) pedig az intenzív, a magán-, a családi szektor. *„Rendezni kell a nép és a föld viszonyát minden áldozatok árán, földhöz kell juttatni minden rászoruló és arra érdemes magyar embert”* – írja le sokadszorra itt is.

Szekfű Gyula folyamatosan figyelte Kovács Imre működését a mindkettőjükét (különösen persze Szekfűt) rendszeresen közlő, a harmincas évek végétől a magyar szellemi tisztánlátás szempontjából jelentős szerepet játszó *Magyar Nemzet* hasábjain is. (Mely napilap fenntartásában a *Magyar Szemle* mecénási köre is fontos szerepet játszott.) Szekfű sokat foglalkozik ezekben a cikkeiben a magyar parasztság mint társadalmi osztály fölemelésének lehetséges módozataival. A *Jobb élet felé* című írásában (1941. jún. 8.) revideálja korábbi nézetét a középosztály népi erővel történő felzárkózásáról, mondván, hogy a korábban is föltételezett természetes asszimiláció éppen a feltörekvő „beépülő” parasztfiatalok számára a legveszélyesebb. Most azt javasolja – Kovácsot is megszólítva –, hogy a paraszti és munkásrétegeket a *saját környezetükben* kell olyan állapotba segíteni, hogy az anyagi, szellemi és öntudatbeli emelkedést mint *önálló* társadalmi rétegek éljék meg és érezzék át. Kovács Imre a következő vasárnapi számban reagál Szekfű kételyeket megfogalmazó felszólítására. (*A „változás” és akik várják*. Jún. 15.) Öntudatosan állítja, hogy ő mindenkor pontosan tolmácsolta a falu, a parasztság helyzetét és vágyait. A falu – már hosszú ideje – forrong, írja, nagy a városokba vonulási és a végleges kivándorlási arány. Igen, a parasztságnak valóban rossz véleménye van a középosztályról, mivel *„a magyar középosztály szintén csődbe jutott”*, a közéjük eddig fölemelkedett parasztfiatalok pedig szinte azonnal asszimilálódtak hozzájuk, megszakítván régi éltető kapcsolataikat. A középosztály nagy többségét nem érdekli igazán a magyar paraszt sorsa. *„Egyel már most számolhatunk: a jelenlegi politikai, társadalmi és gazdasági status quo nem tartható fenn.”* A középosztály ingadozó elitjének a következőket üzeni: *„Ha sokáig várnak, már csak az maradhat meg számukra, amit Szekfű Gyula is megírt: imádkozzanak, hogy a változás, mely minden bizonytalansággal jön, és bármily hosszú is lesz, békésen és zökkenőmentesen történjék meg...”* (Kiemelés az eredeti szövegben.) Látható, Kovácsot nem törte meg az ügyészi fenyegetettség, és nem félt az esetleges következményektől. Igaz, a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Szemle* közegében bizonyos védettséget élvezett. (*A Népszava* ez évi nevezetes karácsonyi számából viszont kihúzta a

cenzúra: ide szánt cikke nem jelenhetett meg. Együtt szerepeltek viszont Szekfűvel 1942-ben – a Magyar Történelmi Emlékbizottság szervezésében – a Kállai Gyula szerkesztette *Petőfi útján* című cikkgyűjteményben. A könyv címe Szekfű egyik *Magyar Nemzet*-beli cikkének címével azonos.)

1943 tavaszán ünnepelte a magyar hivatalos szellemi elit Szekfű Gyula 60. születésnapját. (Igaz, egy kicsit visszafogott ez az ünneplés, hiszen a háború a keleti fronton végleg rosszra fordult.) A *Magyar Szemle* tematikus számként jelent meg májusban (amit önálló füzet formában külön is kiadtak): a folyóirat jeles szerzői köszöntik a Mestert. Nagy elismerés Kovács Imrének, hogy harmincévesen – Kosáry Domokos, a másik ily módon kitüntetett fiatal tudós is éppen ennyi idős – fölkérést kap a szereplésre. Aligha lehetett volna az ünnepeltet és a köszöntőt egyaránt mélyen érintő témánál jobbat találni, mint amit Kovács talált (vagy találtak neki a szerkesztők): *Szekfű Gyula és a nép*. A műfaj: köszöntő esszé. Alapgondolata: „*Szekfű Gyula megérti és szereti a magyar parasztságot.*” Történelmi munkáiban az ismert – az irodalomból is ismert: Szabó Dezső, Móricz Zsigmond – magyar parasztabrázolásokat is beleértve ő „*az első, aki a magyar paraszttársadalom különleges fejlődésére figyelmeztet, s történetírásában tudatosan emeli ki azokat a tényezőket, melyek lehetlenné tették a magyar földművelő társadalom egészséges, korszerű fejlődését.*” Hangsúlyozza, hogy Szekfű világos történelmi érvényű magyarázatot adott a magyar nagybirtokrendszer megerősödésének valódi okaira, rámutatva arra, hogy: „*A magyar állam legfőbb feladata [...] a 16. és 17. században a török elleni védelem volt, ehhez képest a magyar jobbágy teherterhelését is nyugati szomszédaival összehasonlítva a török hódítás okozta.*” Később a vármegyék hatalma nőtt meg a parasztsággal szemben. Szekfű tehát tudományos alapon vezette le a jelenlegi állapotokat, de nem állt meg itt, hanem a közírás eszközeivel is harcba szállt a magyar parasztság sorsának jobbra fordításáért. Szemben a romantikus szemlélettel, ezt az osztályt nem konzerválni akarta, éppen ellenkezőleg: amellet érvelt és érvel, hogy *ki kell ellenküdnie az elavult keretekből*. Ezért üdvözölte örömmel a falukutatást, „*s helyt adott a Magyar Szemlében mindazoknak a fiatal íróknak, akik hozzá vitték a faluval, a parasztsággal foglalkozó tanulmányaikat.*” Ő „*tette lehetővé, hogy a Magyar Szemlében hosszú éveken át mind a mai napig a magyar parasztság sorsát érintő összes kérdések megtárgyaltassanak.*” Ezekből a folyóiratszámokból „*a maga valójában, reálisan rajzolódik elénk a magyar parasztság. [...] S ha lesz jövője, boldogabb jövője a magyar parasztságnak – és reméljük, hogy lesz –, akkor Szekfű Gyula nevét sem fogja elfelejteni.*”

A Szekfű Gyula és Kovács Imre közötti utolsó találkozás 1946 karácsonyán zajlott le Kovács lakásán. Az 1942 és 1947 közötti évekre vonatkozó memoárjában (*Magyarország megszállása*) ekként eleveníti föl a jelenetsort (307–308.):

„*Karácsonykor Szekfű Gyula volt a vendégem feleségével, az osztrák származású Tónikával. Megbeszélésekre érkezett haza Moszkvából, ahova rábeszélésemre ment el követnek. Vacsora előtt a szalomban ültünk, törkölypálinkát ittunk a piarista atyák dörgicsei pincészetéből. A központi fűtés még nem működött, egy rossz vaskályha adott valami meleget: Szekfűné nem is vetette le bundáját.*

– *Mi van Moszkvában?* – kérdeztem Gyulát, aki lassú mozdulattal tette vissza az asztalra az üres poharat.

– *Hideg – mondotta komoran, szemüvege mögül hidegen villant a tekintete is.*

– *Már az időjárást értve?*

– *Igen... felelte megint, kurta volt, s jó ideig nem szólt.*

– *Mégis mi van? Hogy éltek, mit csináltok?*

– *Nézd, a Szovjetunió egészen más világ, sokat nem lehet csinálni.*

Nem erőltettem tovább, Juliska felszolgált a elmaradhatatlan pörköltet, a legkönnyebb volt főzni. Töltöttem a dörgicsei rizlingből is, Gyulának ízlett, szerette a jó bort.

– Egészségünkre!
– Egészségünkre! – ismételte meg. – Régebben az atyák nekem is küldtek karácsonyra pálinkát meg bort...

– Már nem az övök: elvettük... – kényszeredetten elmosolyodtam, Szekfű bólogatott.

Visszaültünk a szalonba, megint faggatni kezdtem:

– Hogy látszik Moszkvából Magyarország?

– Nem jól...

Tónika összekuporodva ült a fotelben, szemében könny csillogott, kezét összekulcsolta, mintha imádkozna.

– Gyuluska nem szereti, ha én beszélek – mondotta kedves osztrák akcentusával. – De én sokat vagyok együtt a nyugati nagykövetek feleségeivel. Valamelyikük mindig rendez egy teapartit, az amerikai, az angol, a francia, a svéd nagykövet felesége; engem szeretnek és meghívnak. Ezek az asszonyok a férjeiktől mindent tudnak, és sajnálkozva néznek rám, »ti szerencsétlenek, hát ti az oroszokhoz tartoztok«...

– Erről nem kellene beszélni – szól közbe Gyula, némi indignálódással.

– Imrének csak elmondhatom, jó barátunk... – elsírta magát. – Ne haragudjon, de ez olyan szomorú. Moszkvában is mindig sírok, nincs jövőnk. Ezt hallom folyton a teázásokon.

Hallgattunk, majd akadozva a hazai dolgokról beszélgettünk. Szekfű nagy tudású ember volt, egyik legnagyobb történetírónk, akivel serkentő volt a társalgás. Most elfogódottan beszélt, időnként felpillantott, a csillárra vagy a telefonra nézett, mintha a mikrofont keresné. Elmenőben közel hajolt hozzám, és halkán mondotta:

– Kérlek, ez egy új török hódoltság...

– Addig is tart?

– Addig tart, ameddig a Szovjetunió tart!”

Eddig tart a történet Kovács Imre visszaemlékezésében. Útjaik hamarosan – végletesen és véglegesen – elváltak: a következő évben Szekfű Gyula Moszkvában már nagyköveti rangban tevékenykedett, majd itthon parlamenti képviselő, az Elnöki Tanács tagja; míg Kovács Imre emigrációba kényszerült: előbb (1947-ben) Svájcba, majd 1949-ben az Egyesült Államokba. New Yorkban halt meg 1980. október 27-én.

Kabán Annamária

„Költő sem vagyok, csak ember”

Fájdalom és együttérzés, mélabú és játékosság

Dsida Jenő verseiben*

1. 1934 tavaszán az *Erdélyi Helikon* Dsida Jenő három, rokon témájú versét közölte *Február, esti hat óra*, *Harminc év közelében* és *Hulló hajszálak elégiája* címmel. Mindhárom bekerült az *Angyalok citeráján* kötet kisebb versei közé, szomszédságukban egy hasonló hangulatú verssel, melynek címe *Hálóing nélkül*... Ez a vers valamivel később, 1936-ban jelent meg először az *Erdélyi Helikon* márciusi számában. Mind a négyben a költői szerepek és az önreflexió olyan megjelenési formái bontakoznak ki, amelyek intertextuálisan több más Dsida-verssel, és a kortársak alkotásai közül különösen Kosztolányi Dezső- és Tóth Árpád-versekkel állíthatók párhuzamba.

2. A huszonhetedik életévét betöltő költő sajátos önreflexiója, születésnapj számvetése a *Harminc év közelében* című költemény, amelyben a gyorsan elrohogó élet fontos kérdései nyernek megfogalmazást. Klasszikus időmértékes, aszklépiadészi strófákban szól a költő az idő múlásáról, akárcsak Berzsenyi *A közelítő télben*. *Hervad már ligetünk, s díszei hullanak* – kezdődik a Berzsenyi-vers, *Gyűlnek hangtalanul, gyűlnek a tárgyaim* – indítja Dsida a verset.

A költő a halmozás és fokozás retorikai alakzatával, a *gyűlnek* igealak hatszori megismétlésével érzékelteti az időmúlást és a halmozódó tárgyak már-már fullasztó voltát:

*Gyűlnek könyveim és ellepik otthonom,
gyűlnek gyűrüim és ellepik ujjaim,
gyűlnek régi ruhák s gyűlnek az újak is,
postám új levelet hozott,*

[...]

A *gyűlnek*, *ellepik* igealakok a lírai én passzivitásával szemben a tárgyak aktivitását, dinamizmusát hangsúlyozzák.

Hosszú felsorolás és művészi jelzők halmozása teszi szemléletessé, hogy mi minden gyűlt össze az évek során: könyvek, ruhák, sok apró csecsebecse, majd kéziratok lapok tornyai és nyolc telegyűrt fiók érzékelteti a költői termés tárgyasult gazdagságát:

*Könyvajelző szalagok, zöld üvegek finom
illatszerrel, arany gombok, ezüst doboz,
bronz hamutál, acél-domboru tintakút,
képek, rajzok a négy falon,*

---

* Dsida Jenő halálának hetvenötödik évfordulójára.

*száz apró csecsebecs, kéziratok lapok
felnőtt tornyai és nyolc telegyúrt fiók
jelzik elrobogó életem útjait,
[...]*

Jelzik a kéziratok az élet múlását is, számvető utalással a huszonhetedik életévét betöltő költő élethelyzetére:

*három kurta kis év, pár közel állomás,
s harminc évből futok. Ott lebegek, miként
ívcsúcsára repült főlhajított kavics,
mely máris lefelé zuhan.*

A költemény második szerkezeti egységében valósággal életre kelnek a tárgyak, amelyek behálózják, béklyóba kötik a lelket. A *szőnek, szövök, kötök* igék sorjáztatása teszi ezt szemléletessé, hangsúlyozva, hogy az ördögi hálóból nincs is talán menekvés.

*...És alattomosan szőnek a tárgyaim,
lelkem szárnya köré untalanul szövök
apró szálaikat. Pókfonalak kuszált
borzas rengetegét kötik*

[...]

*– úgy vergődöm e sok tárgy szövövénye közt,
mint bogárka repes, zümmög az ördögi
pókháló sűrűjén, míglen a vérivó
végzet ráteszi karmait.*

Hasonlít a tárgyakkal ez a felsorolása Kosztolányi Dezső *Boldog, szomorú dal* című költeményének felépítéséhez. Kosztolányi is előszámolja azokat a földi javakat, amelyeket magáénak tudhat, és amelyektől boldog is lehetne. Az idő múlása azonban gyötrő felismerésre vezet: *„...nincs meg a kincs, mire vágytam, / a kincs, amiért porig égtem. / Itthon vagyok itt e világban, / s már nem vagyok otthon az égben.”*

A Dsida-vers is mély felismeréssel folytatódik:

*..... – és néha belém nyilall
sejtelemszerűen, hogy botor út ez út,
végromlásba, halálba visz.*

A földi birtoklás káprázata, jelzi a vers, a lélek halálát okozhatja. E felismerés döbbenete készíti a lírai ént lázadó aktivitásra, minden megkötöző erő ellen indított ádáz küzdelemre, mely ellentétben áll a vers első két harmadában tanúsított passzivitásával. Kérdések és aktivitást hangsúlyozó főnévi igenevek (*rontani, törni, széthajigálni, tapodni*) halmozása teszi dinamikussá ezeket a sorokat:

*... Meddig késlekedel, ifjúi lázadás?
Gyúl-e bennem erő szertecibálni e
vadgubancu hinár sanda sövényeit,
s meglengetni szabad karom?*

A vers a boldog, a teljes élet látomásával, az életet éltető ifjúság himnikus dicséretével zárul:

*s érzem, elmaradott mind, ami földi lom,
bús időt mutató, ráncosító kacat,
szét nem osztogatott életem egy s egész,
mint sebesáramú folyó*

*s látván, énekelek nagyszerű éneket:
Egy vagyok Teveled, aki örökkön élsz,
ős életszerelem nagy, sosem agguló
boldog Istene! Ifjúság!*

3. A Hálóing nélkül... szabadversszerűen tördelt, álarcos 11 és 10 szótagos, félrímes jambusi sorokat váltogató költemény, melyben a versbeszéd szubjektuma lefekvéshez készülődve mereng az élet nagy kérdései felett. Vallomása itt is egyes szám első személyben fogalmazódik meg.

A vers a lírai helyzet – egyedüllet a fullasztó sötétben – pontos leírásával indul:

*Föl-fölvetem és némán eltűnődöm, mi is lelt tegnap este
engemet?
Ruháimat már szálíg levettem, még nem vettem föl
hálóingemet, egyedül álltam,
kissé tétovázva, szobámban, egyedül és meztelen
s a villanyt aztán lassan elcsavartam. Irtózatossá lett.*

A folytatásban jelzőhalmozás teszi érzékletessé a sötétség elviselhetetlenségét: *irtózatossá, meztelen, irgalmatlan, végtelen, melynek már szinte teste van*. A jelzők a már-már testet öltő, fenyegető erő pusztító voltát hangsúlyozzák. Ebben a léthelyzetben fogalmazódik meg a kérdés:

*s ki tudja, reggel virrad-e ily sűrű sötétre még,
és nem nyel-e magába mindörökre e kátrányos,
fekete sűrűség?*

A pillanat és a mindörökre áll itt szemben egymással, félelmet és szorongást váltva ki, rossz emlékeket és régvolt ismerősöket idézve. Mindez tovább erősíti az egyedüllet érzését:

*Eszembe jutott minden, ami rossz volt,
rossz gondolat, vers, csók, kihűlt falat
és annyi régi, sápadt ismerősöm,
ki messze van, vagy lent a föld alatt.*

A döbbenet erejével hat a felismerés, hogy a látszatlétben eddig voltaképpen csak a ruha élt, a ruha, amely nemcsak a külvilágtól védi és határolja el az egyént, hanem önmagától is. Ismétlődő mondatszerkezetek vallanak arról, hogy a ruhátlanság viszont a társadalomban betöltött szerepétől fosztja meg az embert:

*Nem vagyok már senki tisztelt barátja, kit köszönteni illik,
nem vagyok senki teremtett asszony szeretője,*

*se lapok munkatársa nem vagyok, se kártyapajtás,
törzsvendég a klubban, se szerkesztő úr többé nem vagyok,
se vándor,
aki meredélyre kaptat, se út, se cél – és költő sem vagyok,*

A felsorolt szerepek valójában mély emberi kapcsolatok: barátság, szerelem, munkatársi viszony.

A verszárlat a hosszú felsorolás után „lecsupaszító” ellentéttel emeli ki, világítja meg a lírai én emberségének lényegét: a mély alázatot, amelyben az Isten-szeretet utáni egzisztenciális vágy jut kifejezésre:

*[...] költő sem vagyok,
csak ember, aki minden idegével
lágy takaró s melengető vacog után sír
és csak áll a nagy sötétben
s meztelenül
Isten előtt vacog.*

4. Játékos derű és tragikus hangoltság együtt és egyszerre van jelen a *Hulló hajszálak elégiája* című, 9 szótagos, párrímes jambusi sorokból épülő vallomásban, amelyben a lírai én egyes szám első személyben siratja egyre gyérülő hajzatát. A szöveg retorikai-stilisztikai megformáltságára és poétikai összetettségére figyelhetünk fel.

Már maga a lírai beszédhelyzet is humoros, hiszen nem az elégiára jellemző valamilyen magasztos témáról szól a vers, hanem nagyon is mindennapi, profán dologról, a hajhullásról:

*Tavaly delejes, dúsnövésű
hajamban sercegett a fésű...
Én nem tudom, hogy mi a titka,
hajam ma gyöngeszálú, ritka,
megtört, puha, mint ócska kelme
szálakra szétnyűtt, satnya selyme
s oly könnyen enged, símul, hajlik,
oly szépen helyére hanyatlik,
mint enyhe elmúlásra várván
erőtlen nagybeteg a párnán.*

A hulló hajszálakhoz kapcsolódó művészi hasonlatok és metaforák azonban a versben mindvégig olyan asszociációkat indítanak el, amelyek az élet komoly, tragikus oldalát villantják fel: erőtlenség, betegség, elmúlás, halál, pusztító természeti csapások. A vers így egyszerre sugall mély szomorúságot, bánatot, félelmet és ezek fölé emelkedő szelíd derűt, sőt iróniát. A túlzás retorikai alakzatának alkalmazása és jelentéktelen dolgokkal való szembe-, illetve párhuzamba állítása teszi ironikussá a leírásokat:

*S miképp hegyen, hol sok vihar volt,
sápadtan ütközik a tar folt,
s orkán-seperte szikla-ormán
nem sarjad új fa: ilyenformán
terjed a tisztás köre szépen
koponyám tarlott tetejében.*

A kihullott hajszál jelentéktelensége és a róla készülő gyászjelentés az ironia egyik legrappánsabb példája:

*Félévet élt. A színe barna.
Kitépte gyilkos végzet karma,
nem használt kenőcs, villany, éther...
Szegény, alig öt centiméter.*

A finom önironia mögül azonban fennkölt gondolatok törnek elő. Dsida a negyedik és az ötödik versszakban a hajzat gyérülésének okát kutatva azokat a tényeket sorolja, amelyek a költői küldetéstudatot táplálják:

*Hiszen mindenki szíve voltam.
Minden sírhantra én hajoltam,
minden bölcsőnél ottan álltam,
minden porontyot én dajkáltam,
én tanítottam, én neveltem,
minden kunyhóban én teleltem.*

[...]
*Én jártam mindig minden útban,
én szerettem és haragudtam,
én éltem, sírtam, én daloltam
mindenki helyett. Költő voltam.*

A versnek ebben a néhány sorában a túlzás a korábbiaktól eltérő, a magasztosság kidomborítását szolgáló szerephez jut. Szerkezeti szempontból ez a rész elüt a többitől. Olyan, mintha vers volna a versben. Az erős hangsúlyokkal szerkesztett, lüktető mondat-szerkezeteknek és az egyes szám első személyű személyes névmásnak az ismétlése, valamint az egyes szám első személyre utaló igealakok halmozása sajátos feszültséget teremt. Ráirányítja a figyelmet nemcsak a költői hivatás szépségére és nagyszerűségére, hanem az alkotásban rejlő áldozat terhére is, hiszen a költő minden emberi érzés és együttérzés már-már messianisztikus kifejezője.

A nyolcadik strófa az élet mulandóságát emeli ki:

*Ifjak vagyunk, élünk, verekszünk,
s – nem segít orvos – megöregszünk.*

A vers a túlvilág expresszionista-szürrealista színezetű víziójával zárul. A túlzás retorikai alakzata kölcsönöz itt is ironikus felhangot a leírásnak. A tündérek gyémántporral szórják be az elhullott hajszálakat, és így azok visszánőnek viselőjük fejére:

*Fürtjei a Sámson-erőnek
fejemre szépen visszánőnek
s mint vágató musztáng sörénye
vagy üstökös lángcsóva-fénye
lobog utánam majd az égen,
a messzeségen, mindenségen,
[...]*

Az utolsó sorok a fájdalmon és szomorúságon felülemelkedő lélek örömét sugározzák:

..... *S én a boldog
jó fájdalomtól felsikoltok.*

„Játék és halál, humor és fennköltség sikerült keveréke a költemény – írja Markó Béla –, siker ez a javából, hiszen a kétféle hang ritkán illeszkedik ilyen maradéktalanul – ilyen természetesen – egymáshoz.” (Markó 1989: 117.)

5. Az élet fontos kérdéseit fogalmazza meg Dsida *Február, esti hat óra* című költeményében is. A címbeli pontos időmegjelölés nem konkrét időhöz kapcsolódó eseményre utal, csak a vershelyzet felvillantására szolgál.

*Ilyenkor áll az ember, s a függöny dúsan omló
selymét simítva, csak néz. A csend, mint sima olló
(máskor fényes két szára alkonnyal oxidált most),
lélekbe vág, vigyázva, hogy formását, szabályost
vágjon ki...*

Ilyenkor, azaz a február esti sötétségben szemlélődik a versbeszéd szubjektuma az ablak mellett állva. Szemlélődésének azonban nem külső látvány a tárgya, hiszen sötét van. Csak befelé nézhet ilyenkor az ember. Az önreflexív, töprengő hangulatot a versforma, a szabályos, párrimes, 7+7 szótagos, középen szünettel megzökkenített jambusi sorok is sugallják. Egyfajta merengő magatartást fejez ki a versben a variációsan visszatérő mondatszerkezet is:

Csak áll az ember. És néz. Csak néz az ablakon túl.

Hasonlít ez a vershelyzet Tóth Árpád *Lélektől lélekig* és Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című költeményének vershelyzetéhez. Míg Tóth Árpád az éjszakai ablak mellett állva, a kozmosz sugarait próbálja szemébe összegyűjteni, ráébredve a kozmikus magány szomorú valóságára, addig Dsida Jenő befelé tekint, a lélek mélyére. Vallomás ez a Dsida-vers is, akárcsak a Tóth Árpád vagy a Kosztolányié, mégis van benne egyfajta távolságtartás, általánosítás, hiszen nem egyes szám első személyben íródott. „*Áll az ember...*” fogalmaz Dsida, azaz mintha az általában vett „ember” nevében töprengene. Az általánosításban mégis egyéniek az emlékek. És ezek az emlékképek egyre személyesebb részleteket árulnak el, apró mozdulatokat, tetteket, szavakat. Arcok villannak elő a távoli múltból, tíz és tizennyolc év távlatából. Olyan személyek emléke villan fel, akiket korán elszólított betegségük az élők sorából:

[...]
*tán tizennyolc esztendő előttről jut eszébe
egy göndör báránybundás, pufók kisfiú képe,
akivel együtt csúszkált a jégen három ízben,
s néhány nap múlva meghalt, szegény, difteritiszben,
vagy kortyokat szürccsölve jó, enyhe fájdalomból,
egy csöndes, vézna, sápadt, szőke lányra gondol:
milyen sok kedvesség volt és mennyi furcsa benne
s azt mondta, ha tehetné, a Davos-hegyre menne...*

Tóth Árpád sorai a kapcsolatok elhidegülését, ellehetetlenülését panaszolják: „*Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem! / Ó, jaj, az út lélektől lélekig! / Küldözzük a szem csüggedt sugarát, /*

S köztünk a roppant jeges úr lakik!" Dsida verse ezzel szemben az emberi együttérzés mély humánusáról árulkodik. Egy pillanatra látott két furcsa szem egy kórház folyosóján olyan mély együttérzést, fájdalomt ébreszt, amely azóta is fáj, nem múlik. A pillanat és az azóta is időbeli ellentétéhez társul a konkrét térhez kötődő emlékképnek és a végtelenné tágitott téli tájnak az ellentéte, amely sugallja, hogy az egyedi emberi szenvedés az általános síkjára emelkedik: „s azóta, mélyen ottbent, búsan és névtelen fáj, / mint künt az ablakon túl a téli, végtelen táj”.

Ezek az emlékképek komoly kérdéseket asszociálnak életről és halálról, életem túli világról:

*Csak áll az ember. Vajjon milyen lehet a béke
örök országa, túl, túl? A nyugalom vidéke
e vékony és törékeny, finom üveglapon túl:*

A harmadszor visszatérő megállapítás általános alanya ez alkalommal valóban inkább általánosít. A tűnődés – amint Láng Gusztáv jelzi (Láng 2000: 207.) – Hamlet híres monológjának Arany János fordította kérdését is asszociálja: milyen lehet „a nem ismert tartomány, / Melyből nem tér meg utazó?” Dsida versében azonban a földi és a földön túli világ szinte egybeér, csupán *vékony és törékeny finom üveglap* választja el egymástól a kettőt, az áttetsző közelséggel a két dimenzió egységét sugallva.

A verszárlat a képzelet erejével annál könnyebben, annál költőibb lendülettel idézheti meg a földön túli világ fényét, harmóniáját:

*s képzeletében ott jár mozgó, fekete pontul
ultraviola völgyben, hol a távoli térség
egyetlen muzsikáló, lilába folyt fehérség,
ahol dagadva szunnyad a langyos, esti, drága
hó hermelinje, pelyhek lélegző puhasága,
ahol az égre fagyva, alig-alig rezegeve
madarak szárnya terped – s bő, halványkék mezekbe
öltözve, lassú lépttel, nem lankadó tagokkal
arkangyalok bolyongnak boldog hajadonokkal.*

Tele van ez a rész pozitív hangulatú jelzőkkel. Az utolsó három sor Kosztolányi égi bálját is asszociálja, mintha a bő, halványkék mezekbe öltözött arkangyalok arról az égi bálról érkeztek volna, amelyről Kosztolányi ír: „egy mennyei kastély kapuja tárult, / körötte láng gyúlt, / [...] / künn az előcsarnok fényárban úszott, / a házigazda a lépcsőn bucsúzott, / előkelő úr, az ég óriása, / a bálterem hatalmas glóriása...”

A földön túli világ megidézése a híres kutyavers és a Viola-ciklus befejezésével is rokon. A kutyavers hősei a fiatalság örömmámorában szökkennek át a lét határain, a Viola-ciklusban pedig Viola nemes jó cselekedetének jutalmaként változik át a külváros poros útja isteni, ünnepi csarnokká, ezzel jelezve a két világ elválaszthatatlanságát. A két világ egybetartozását sugallja Dsida *Tükör előtt* című önéletrajzi ciklusa is, amelyben a költő maga érkezik immár a „holtak falujába”, ahol a béke földi hangulatában fogadja őt az ég s a mesterének vallott Kuncz Aladár és Kosztolányi:

*Nagy üstökös-galamb viszi a postát
a kis faluba: „Este érkezem”.
A Cassiopeián robog a gyors át
s úgy ott vagyok, hogy észre sem veszem.*

*Az állomáson, mely meszelt, parányi,
Kuncz Aladár fogad és Kosztolányi.*

Mesterei a régóta sejtett, sőt tudott igazságot fogalmazzák meg az érkezőnek végérvényessé tisztult egyszerűséggel:

– *Élet, halál, most látod, egy a kettő! –
mondja oktató két jó mesterem.*
– *Ugyanazon mag sarjasztotta egy tő,
melyen a reggel és az est terem
s ha mit a balkezével visszavett Ő,
a jobbkezéből ismét elnyerem. –*

6. Összegzésként elmondható, hogy mind a négy vers az élet olyan kérdéseivel néz szembe, mint a fiatalság és az ember földi életének mulandósága, a teljes élet titka, a földi és földön túli világ egybetartozása. Nem véletlen tehát, hogy mind a négynek a zárata a végtelenbe, a transzcendensbe nyit, és ez a földi dimenziót is beragyogja.

Változatok tehát hasonló témára ezek a versek, amelyekben átrendeződő önreflexív horizontok és nézőpontok nyílnak meg sajátos nyelvi-retorikai stratégiák érvényre juttatásával. Az élet nagy kérdéseit fontolgató, súlyos szervi szívbajjal küszködő költő hol mély fájdalommal és együttérzéssel, hol szelíd szomorúsággal és mélabúval, hol felülemelkedő derűvel és játékossággal látja és látatja mindazt, ami az évek teltevel egyre inkább foglalkoztatja.

Irodalom

Láng Gusztáv 2000. *Dsida Jenő költészete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár (Kriterion közelképek)

Markó Béla 1989. *Olvassuk együtt. Versmagyarázatok*. Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest

Szekér Endre emlékezete

Hetvennyolcadik születésnapja után néhány nappal elhunyt Szekér Endre Tanár Úr, a Forrás „örökös főszerkesztő-helyettese”.

Szekér Endre 1935. július 3-án született Budapesten, az Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskolán tanult 1953 és 1955 között, majd az ELTE BTK magyar–történelem szakát végezte 1960 és ’63 között.

1955 és ’58 között Bugacon, ’58 és ’60 között Kecskeméten általános iskolában tanított. 1960 és ’91 között a kecskeméti Katona József Gimnázium tanára, 1991 és ’93 között pedig a Reformárus Kollégium és Gimnázium tanára. Katonás és Református Gimnázium-beli éveit összefonódtak szintén legendás tanártársával, Orosz Lászlóval.

A Forrásnak megalakulása, 1969 óta szerkesztője volt, negyven év után, nagy szívügye után tőlünk is nyugállományba vonult.

Jelentős könyvek jellemzik munkásságát: *Stilisztikai szöveggyűjtemény és példatár* (1970), *A nominális stílus jelentkezése Gárdonyi műveiben* (1975), *Irodalmi olvasókönyv* (1978), *Érték és írás* (tanulmányok, 1981), *Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben* (1988), *Erős várunk a vers* (tanulmányok, 1991), *Benedek Marcell* (kismonográfia, 1995), *Buda Ferenc* (kismonográfia, 1996), *A stílus – az író* (2003), *Márai Sándor világa* (tanulmányok, 2010).

Munkáját számos díjjal ismerték el, többek között Kiváló Tanár 1970-ben, Buday Dezső-díj 1978-ban, Bács-Kiskun Megye Művészeti Díja 1981-ben, Bács-Kiskun Megye Tudományos Díja 1996-ban és Kecskemét Város Díszpolgára 1999-ben.

Barátod, egykori tanítványod, a Forrás épp ezen számában megjelent fotója is mutatja, hogy sajnós tisztavirágnyi a lét.

Köszönjük, hogy humoroddal, anekdotáiddal, örök optimizmusoddal bearanyoztad munkahelyünk életét.

Példaértékű munkásságod, emléked megőrizzük.

Kollégáid, a Forrás szerkesztősége

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

